

”[...] given proper motivation, almost anyone will believe almost anything.”

Troverdighet, forfalskninger og dokumenter.

DOK 3940 Dokumentteori

Yngvild Marie Kaarbø Wiese

Mastergradsoppgave i Dokumentteori

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning

Institutt for kultur og litteratur (IKL)

Universitetet i Tromsø

Våren 2011

Først vil jeg rette en spesiell takk til min meget støttende og motiverende veileder Roswitha Skare. Takk også til hennes øvrige kolleger som driver med dokumentasjonsvitenskap på IKL ved Universitetet i Tromsø.

Jeg vil også rette en takk til mine foreldre som er mine trofaste korrekturlesere, min bror som har holdt humøret mitt oppe mens jeg har stresset som verst, mine venner (ingen nevnt, ingen glemt!) som tålmodig har hørt på alle mine mange idéer og teorier, og sist men ikke minst en takk til Friele Kaffe som har vært en konstant følgesvenn gjennom hele skriveprosessen (et vennskap som er mer eller mindre forsvarlig til tider). Jeg kunne ikke klart dette uten dere alle!

Innhold:

Forside	
Takk	
Innhold	side 5.
Innledning: Hr. Madoff og jeg	side 7.
1. Hovedbegreper	side 13.
1.1. Docem- og paratekstbegrepet	side 16.
1.2 Autentisitetsbegrepet	side 29.
1.3. Troverdighetsbegrepet	side 39.
1.4. Autoritetsbegrepet	side 42.
2. Subsamfunn, form, innhold og makt	side 47.
2.1. Form og makt: Et eksempel	side 51.
2.2. Dokumentkomplekser	side 58.
2.3. Form og tilliten til ekspertsystemer	side 60.
2.4. Autentisitet og troverdighet gjennom nærhet	side 67.
3. Bernie Madoff- Korthuset som kollapset	side 75.
3.1. Maktstrukturer	side 80.
3.2. Motivasjon	side 88.
3.2.1. Subsystemet	side 89.
3.2.2. Kundene	side 91.
3.2.3. Svindleren	side 93.
4. Djevelen er skjult i docemene	side 97.
4.1. Dokumenter, docemkontroll og peridocemer	side 98.
4.2. Kontroll over epidocemene	side 101.
4.3. Gjensidig påvirkning og sirkelens begynnelse	side 103.
Kildeliste	side 111.

Hr. Madoff og jeg.

Helt fra jeg var liten jente har jeg latt meg fascinere av kriminalsaker. Særlig har de store svindlerne, som Ponzi, Sakhai, Charles Dawson, Konrad Kujau, Kenneth Lay og flere med dem, har fanget oppmerksomheten min og har klart å holde på den også i voksen alder. Da jeg begynte som student ved Universitetet i Tromsø i januar 2008 hadde Madoff saken nylig "eksplodert" i media og jeg var en ivrig tilskuer som slukte det jeg kom over av informasjon om saken. Etter hvert som tiden gikk, fikk jeg også interessen pirret av andre temaer innen dokumentasjonsvitenskapen, og Madoff-saken ble litt overskygget av disse nye impulsene, den ble dog aldri helt glemt.

Jo mer dokumentasjonsvitenskaplig pensum jeg leste, jo mer interessert ble jeg i hvordan nye teknologiske hjelpemidler åpnet for manipulasjon, juks og forfalskning. Et felt jeg også ble opptatt av, var hvordan vi som publikum forholdt oss til dokumenter vi vet kan manipuleres. Hele denne runddansens av "jeg vet at du vet at jeg vet at du vet at dette dokumentet åpner for manipulasjon og gjerne er falskt" fascinerte meg intenst...

Når jeg endelig skulle gi meg i kast med masteroppgaven min, var det vanskelig å bestemme seg for hva oppgaven skulle handle om siden jeg har innsett at jeg har en hjerne som fungerer omtrent som en skjor/skjære: Denne fuglen tiltrekkes og fascineres av blanke ting, og hjernen min tiltrekkes på samme måte av stadig nye ting som fanger interessen og nysgjerrigheten min. Jeg oppdaget stadig nye temaer og spørsmål som jeg fikk lyst til å undersøke nærmere, men idéen om å undersøke en berømt forfalskningssak var til slutt den tanken som vant frem. Det å bestemme seg for hvilken svindel jeg skulle undersøke var også en utfordring. Dessverre for samfunnet, men heldigvis for meg, er det mange kandidater å velge mellom. Av hensyn til tilgangen til samtidige kilder valgte jeg å konsentrere meg om Bernie Madoff og hans krumspring. Kildematerialet om denne saken viste seg å være vanskeligere å få fatt i enn det jeg hadde trodd, men dette problemet vil bli nærmere forklart i del III.

Så hva er det ved svindler og svindlere som er så utrolig fascinerende? I et samfunn der vi alle oppdras til å stole på institusjoner og andre aktører, er det alltid spennende å undersøke de mange metodene noen av disse aktørene finner på for å utnytte systemet og

publikum for egen vinnings skyld. En svindel kan også være med på å vise de maktstrukturene som regulerer samfunnet, og som er så selvsagte for oss alle at vi ikke legger merke til dem lenger. En svindel representerer et klart brudd med det som er å oppfatte som godtatte normer for oppførsel, i alle fall i forbindelse med forretningsdrift, og derfor kan det å undersøke en svindel være en god innfallsvinkel til å studere andre samfunnsmessige forhold, samfunnsinstitusjoner og deres dokumentasjonsmetoder.

Da jeg endelig hadde avgjort hva jeg skulle undersøke, kom tiden for å bestemme seg for hva som skulle være oppgavens overordnede problemstilling. Akkurat som med valget av tema, var det heller ikke lett å plukke ut en problemstilling. Det har tatt tid og mange diskusjoner med både veilederen min og med mine medstudenter å komme frem til problemstillingen for oppgaven:

Hvilke kriterier skal vektlegges for at man skal oppfatte dokumenter som troverdige?

I utgangspunktet kan dette virke som en litt vel enkel problemstilling, og jeg skal innrømme at jeg hadde den samme oppfatningen da jeg begynte å skrive. Jeg tenkte at "Jeg kan vel aldri skrive så mange sider om et spørsmål som kan besvares med en setning eller to". Det som har overrasket meg mest i løpet av skriveprosessen, er at et tilsynelatende enkelt spørsmål på ingen måte er lett å besvare. Jeg har forsøkt å holde meg til denne overordnede problemstillingen gjennom hele skriveprosessen, og jeg har forsøkt å vise kompleksiteten i spørsmålet om troverdighet gjennom å fokusere på noen svært viktige elementer som påvirker og former vår oppfatning av hva som er troverdig og hva som ikke er troverdig.

Så hvorfor skrive en slik oppgave innen fagfeltet dokumentasjonsvitenskap? Vel, dokumentasjonsvitenskapen har den fordelen at man oppfatter et enkelt dokument som en del av en større helhet bestående av aktør/produsent, medier, metoder, dokumentets fysiske utforming, sosiale forhold knyttet til dokumentets tilblivelse og bruk, mentale forutsetninger både hos mottaker og produsent, samt selve budskapet. Ved å ha dette perspektivet vil en om mulig foreta en mer omfattende analyse av materialet enn det en vil gjøre innen fagfelter som for eksempel sosiologi eller informatikk.

Jeg har valgt å dele oppgaven inn i fire deler: Del I presenterer de fire mest sentrale teoretiske begrepene som besvarelsens argumentasjon hviler på. Del II presenterer dokumentasjonens samfunnsmessige virkeområder og maktstrukturene som styrer samfunnssystemene som produserer dokumentasjonen. Del III omhandler svindelen som sjokkerte verden i 2008 og gir en rask gjennomgang av noen av de mest interessante punktene i forbindelse med Bernie Madoffs finansakrobatikk. Del IV skal knytte de tre andre delene sammen og sammenfatte argumentasjonen i de andre delene.

Def I

1. Hovedbegreper.

De fire mest sentrale begrepene i denne oppgaven er *docem*, *troverdighet*, *autentisitet* og *autoritet*. Men hva betyr de egentlig? Kan man i det store og hele snakke om et begreps "egentlige" betydning? Å skulle gi seg inn på en debatt omkring en praktisk tilnærming til et begrep eller en essensialistisk tilnærming, er et emne som er en filosofisk debatt verdig. Jeg ønsker ikke å gå inn på en detaljert redegjørelse av denne konflikten, men jeg mener likevel at spørsmålet om definisjoner må vies litt plass. De aller, aller fleste mennesker benytter seg av språklig kommunikasjon i sin samhandling med omgivelsene. Som et ledd i denne kommunikasjonen benytter vi ord og begreper. Slike ord og begreper formidler et meningsinnhold mellom partene i kommunikasjonssituasjonen. For at kommunikasjonen skal være effektiv, er det best at alle parter tillegger ordet eller begrepet samme mening. Man trenger altså en definisjon.

Men en definisjon kan være så mangt; skal en gå for en arbeidsdefinisjon, en essensialistisk definisjon, en kontekstuell definisjon, og så videre? De vanlige ordene en benytter i hverdagen, har vanligvis en betydning som er relativt fastlagt siden medlemmene av en kultur har blitt introdusert til disse definisjonene når de lærte språket. Når en skal lære seg et nytt språk, eller når en er i tvil om et begreps betydning, er det lett å ty til en ordbok for å få klargjort den vanligste bruken av begrepet/ordet. Slike ordboksdefinisjoner er som oftest essensialistiske, og med dette mener jeg at ordbokforfatterne ser ut til å forutsette at et begreps mening kan fastsettes en gang for alle, men dette er mer eller mindre umulig. Likevel er det i aller høyeste grad nødvendig å gi inntrykk av at et begreps betydning kan fastsettes, i alle fall i forbindelse med produksjonen av ordbøker. Problemet med denne typen definisjoner er at de gir leserne en forhåpning om at en kan komme frem til en definisjon som skal være mer eller mindre allmenngyldig, det vil si, en definisjon som kan brukes i nærmest alle sammenhenger.

Begreperets meningsinnhold er ikke en konstant "ting", men snarere en lingvistisk prosess der meningen som tilskrives lyd- og bokstavkombinasjonene varierer, i større eller mindre grad, over tid. Det kan derfor se ut til at det å ha en essensialistisk tilnærming til definisjoner er lite fruktbart, siden meningsinnhold kan variere både over tid og mellom

demografiske grupper. Sett i forhold til denne faktoren, kan det virke som om det å lage arbeidsdefinisjoner som er situasjons- og kontekstbegrensede er en mer fornuftig fremgangsmåte. Definisjonene jeg benytter meg av i denne oppgaven, vil derfor være arbeidsdefinisjoner, men for å få et utgangspunkt for diskusjonen av begrepenes betydning, har jeg likevel valgt å begynne med en liten avstikker inn i essensialismens søken etter absolutt meningsbestemmelse gjennom å foreta et raskt søk i bokmålsordboken¹, noe som viser at tre av hovedbegrepene defineres ulikt:

troverdig	tro verdig el. tru~ a2 (av <i>ll tro, l tru</i>) verdig til tillit, pålitelig, <i>stø en t- person, forklaring</i>
autentisk	auten'tisk a2 (gr authentikos, av authentēs 'opphavsmann') fullt ut ekte og pålitelig en a- beretning / a- folkemusikk / a-e brev / et a- intervju
autoritet	autorite't m1 (fra lat. 'gyldighet, myndighet', av <i>autor</i>) 1 makt, myndighet; faglig innsikt, sakkunnskap <i>bøye seg for farens a- / tale med a-</i> 2 person, institusjon med *autoritet (1) <i>være en a- på et område</i>

Slike definisjoner fra ordbøker, enten de er trykte eller elektroniske, kan være svært nyttige innfallsvinkler når en nærmer seg ulike begreper. Men det å hente begrepsdefinisjonene fra ordbøker, kan være problematisk. Nye begreper er ikke definert i ordbøkene, og en er derfor nødt til å lage seg arbeidsdefinisjoner som må avklares i hver kontekst de opptrer i. I tillegg er mange nye begreper ganske knyttet til den disiplinen der de oppstod, eller til den teoretikeren som lanserte dem, som for eksempel docembegrepet innen dokumentasjonsvitenskapen. En forutsetning for at en skal finne et begrep definert i en ordbok er dermed at det er et relativt veletablert begrep (selv om en kan finne andre, mindre kjente begreper definert i for eksempel Wiktionary²). Ordbøkene forsøker i hovedsak å gi en svært kort, og om mulig presis, definisjon av oppslagsordene. På denne måten skaper de en illusjon av at det er mulig å lage en enhetlig, kortfattet definisjon av et ord. Men

¹<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=troverdig&ordbok=begge&s=n&alfabet=n&renset=j> (12.jan.-11)

<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=autentisk&ordbok=begge&s=n&alfabet=n&renset=j> (12.jan.-11)

<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?alfabet=n&renset=j&OPP=autoritet> (12.jan.-11)

² http://en.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Main_Page (12.jan.-22)

hvorfor velger jeg å ta dette opp som et problem? Denne generelle oppfattelsen av at det skal være mulig å gi en kortfattet definisjon av alle begreper en benytter seg av, kan føre til en alt for forenkling av kompliserte begreper. Begreper har gjerne en lang og kronglete "betydningshistorie" bak seg før de har blitt tillagt deres nåværende betydning. For å gjøre problemet med begrepsdefinisjoner enda mer komplisert, har ulike fagfelt til ulike tider gitt begrepene forskjellige konnotasjoner og meningsinnhold. Begrepene kan følgelig være svært vanskelige å definere siden det er så mange definisjoner å "velge" mellom. Man skulle gjerne tro at de mange akademiske fagene kunne bli enige om en definisjon av et begrep, men slik er det altså ikke. For som Mieke Bal sier: "[...]concepts are not fixed. They travel – between disciplines, between individual scholars, between historical periods, and between geographically dispersed academic communities. Between disciplines, their meaning, reach, and operational value differ"³. Det er derfor nødvendig å gi en meningsavklaring og en gjennomgang av betydningen til begreper som benyttes i denne typen oppgave. På bakgrunn av disse problemene har jeg valgt å vie en del plass til mine mest sentrale begreper, og hvert begrep er tildelt et eget kapittel.

³ Bal, Mieke. *Travelling Concepts in the Humanities. A Rough Guide*. Toronto; University of Toronto Press, 2002. Side 24.

1.1 Docem- og paratekstbegrepet.

De aller fleste ting i verden kan deles inn i flere mindre deler. En kan fortsette delingen av det fysiske materialet en jobber med helt til en kommer ned på det subatomære planet med kvarker og atompartikler, men hva kan en gjøre med meningsinnholdet det fysiske materialet er med på å uttrykke? En kan selvsagt snakke om detaljene som dokumentets materielle form formidler, men detaljer er ikke et tilfredsstillende begrep å benytte. En detalj kan være deler av en større helhet (for eksempel et utsnitt av et maleri, eller en bestemt frase benyttet i en tekst) og de kan være representanter for en egen mening. Hva betyr det for eksempel at en poet har benyttet denne frasen istedenfor denne? Eller dersom en kjenner symbolspråket i eldre malerier; hva betyr det at en flue sitter på ferskenen i stilleben maleriet? Alt dette er meningsbærende detaljer som ikke er helt avhengige av helheten de er en del av for å skape en mening. Men kan man dermed benytte detaljbegrepet når en skal undersøke troverdigheten til dokumenter? I sin tekst *Document – an Introduction to Documentation Science*⁴ bruker Niels Windfeld Lund begrepet “docem” for å beskrive “[...] de dele som tilsammen danner dokumentationen. *De kan ikke stå alene uden at dokumentet mister sin betydning* [min utheving]”⁵. Lunds definisjon skulle dermed tilsi at docemene er meningsbærende bare dersom de står i sammenheng med hverandre, noe han utdyper i sin definisjon av begrepet:

Et dokument består altid af et sæt docemer og docemer er altid en del af et dokument. Et docem er både en del af det resulterende dokument og samtidig et middel til at frembringe dokumentet, til at dokumentere noget med. Et docem er altid noget som kan isoleres og mestres af producenten, men ikke nødvendigvis af reproducenten, af brugeren eller organisatoren af dokumentet. Et docem behøver ikke i sig selv at have nogen semantisk værdi.⁶

Docembegrepet er altså ikke bare de meningsbærende elementene i selve dokumentet eller i dets fysiske utforming. Ulike ting som en kanskje ikke tenker over når en behandler et dokument har også stor betydning for hvordan vi tolker meningen dokumentet forsøker å formidle til oss. Et eksempel på et slikt uventet docem kan være papirtypen dokumentet er trykket på, eller måten skriveren/trykkpressen/skrivemaskinen har fordelt blekket utover siden. En feil i blekkfordelingen er kanskje ikke noe en dokumentprodusent kan ha direkte

⁴ Lund, Niels Windfeld. *Document- an Introduction to Documentation Science*. Upublisert manuskript.

⁵ Ibid, side 4.

⁶ Ibid, side 8.

kontroll over, men det kan likevel være et viktig docem når en skal vurdere dokumentets ekthet.

Genettes paratekstbegrep som presenteres i hans bok *Paratekst. Thresholds of Interpretation*⁷, er todelt og deles inn på følgende måte: "[...]paratext = peritext + epitext"⁸.

Genette definerer deretter paratekstens to komponenter på følgende måte:

A paratextual element, at least if it consists of a message that has taken on a material form, necessarily has a *location* that can be situated in relation to the location of the text itself: around the text and either within the same volume or at a more respectful (or more prudent) distance. Within the same volume are such elements as the title or the preface and sometimes elements inserted into the interstices of the text, such as chapter titles or certain notes. I will give the name *peritext* to this first spatial category[...]. The distanced elements are all those messages that, at least originally, are located outside the book, generally with the help of the media (interviews, conversations) or under cover of private communications (letters, diaries, and others). This second category is what, for lack of a better word, I call *epitext* [...].⁹

Det som det her kan virke som litteraturteoretikeren Genette prøver på, er å skape en bedre og mer presis inndeling av det mer kjente og brukte kontekstbegrepet. Likevel må en ha klart for seg at konteksten og kontekstbegrepet også inngår i Genettes utvikling av paratekst som begrep. Ved å introdusere begrepet "paratekst" kan Genette også trekke inn andre elementer enn det som tradisjonelt sett har vært tenkt på som et verks kontekst. I sin doktorgradsavhandling *Christa Wolfs "Was bleibt". Kontext – Paratext – Text*¹⁰ kommer Roswitha Skare med en skjematisk oppstilling av Genettes inndeling av parateksten¹¹:

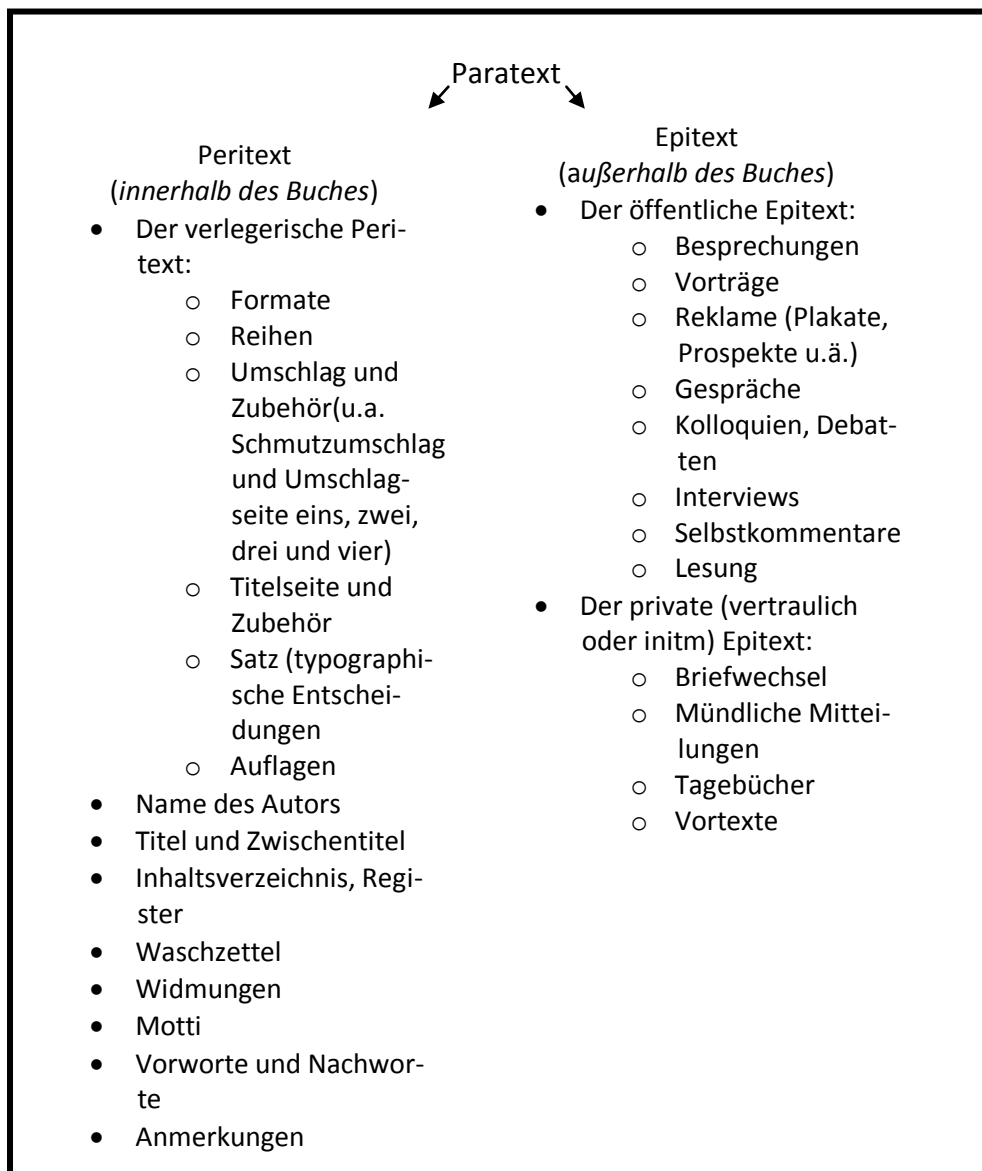
⁷ Genette, Gerard. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. London; Cambridge University Press, 1997.

⁸ Ibid, side 5.

⁹ Ibid, side 4-5.

¹⁰ Skare, Roswitha. *Christa Wolfs "Was bleibt". Kontext – Paratext – Text*. Münster, LIT VERLAG, 2008.

¹¹ Ibid, side 16.

Den klassiske oppfattelsen av litterær kontekst er at alt som omgir teksten og forfatteren, for eksempel politiske konflikter i forfatterens levetid, hendelser i forfatterens barndom, andre verk skrevet av andre forfattere, omstendigheter rundt skivingen av den aktuelle teksten, forfatterens omgangskrets og så videre, spiller inn på tekstens utforming og på hvordan vi som lesere møter teksten. Hvordan selve teksten ser ut i sin fysiske form blir gjerne ikke tenkt på som "kontekst" og derfor blir ikke dens betydning for tekstens mening så mye vektlagt. Det kan virke som om det er dette punktet Genette forsøker å rette på med sitt paratekstbegrep. Men hvorfor trenger vi paratekst? Genette selv sier at:

A literary work consists, entirely or essentially, of a text, defined (very minimally) as a more or less long sequence of verbal statements that are more or less endowed with significance. But this text is rarely presented in an unadorned state, unreinforced and unaccompanied by a certain number of verbal or other productions, such as an author's name, a title, a preface, illustrations. And although we do not always know whether these productions are to be regarded as belonging to the text, in any case they surround it and extend it, precisely in order to *present* it[...]. These accompanying productions, which vary in extent and appearance, constitute what I have called elsewhere the work's *paratext*.¹²

Paratekst ser her ut til å skille lag med den tradisjonelle konteksten: Paratekst er ikke nødvendigvis bare det samfunnsmessige som omgir forfatter og tekst; tekstens "innpakning" har også en sentral rolle i vår fortolkning av den. Genette overser likevel ikke de samfunnsmessige sidene av tradisjonell kontekst selv om han også ønsker at vi skal flytte blikket nærmere, og inn i, selve materialiteten til teksten en har foran seg. Parateksten er et så sentralt fenomen for Genette at han hevder at: "[...]one may doubtless assert that a text without a paratext does not exist and never has existed. Paradoxically, paratexts without texts do exist, if only by accident[...]"¹³. Så hva er det Genette prøver å fange med paratekstbegrepet? Selv sier han at

The paratext, then, is empirically made up of a heterogeneous group of practices and discourses of all kinds and dating from all periods which I federate under the term 'paratext' in the name of a common interest, or a convergence of effects, that seems to me more important than their diversity of aspect. [...]paratextual messages [...] do not constitute a uniformly unvarying and systematic presence around a text [...]. The ways and means of the paratext change continually, depending on period, culture, genre, author, work, and edition[...].¹⁴

Paratekst blir som en følge av denne variasjonen et temmelig ubestemmelig begrep. For å rette litt på dette problemet, deler Genette parateksten inn i de to tidligere nevnte underkategoriene peritekst og epitekst. Det jeg oppfatter som den tradisjonelle konteksten, er det Genette kaller "epitekst", kanskje særlig det som kalles "offentlig epitekst" (eksempler på denne typen paratekst nevnes i sitatet fra Roswitha Skare under punktet "Der öffentliche Epitext").

Siden Gerard Genette er litteraturviter, er det som forventet at han velger å fokusere på litteraturens, og da særlig bøkens, paratekst når han skal finne eksempler og hele hans teori er i hovedsak utarbeidet for å anvendes innen litteraturvitenskapen. Dette gjør likevel

¹² Genette, Gerard. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. London; Cambridge University Press, 1997. Side 1.

¹³ Ibid, side 3-4.

¹⁴ Ibid, side 2-3.

ikke at Genettes teori er "ubrukkelig" for andre fagfelt, snarere tvert imot; Genettes tanker omkring et dokumentets paratekst (jeg velger her å benytte meg av dokumentbegrepet selv om Genette benytter seg av begrepet "tekst") er såpass universelle at de kan benyttes på alle typer medierte budskap i større eller mindre grad. La oss se på noen eksempler på andre medierte dokumenter og deres paratekst: Filmer, dataspill og lignende har på samme måte som litteratur en ganske omfattende paratekstuell sfære; en film som kommer ut på BlueRay eller DVD har for eksempel et omslag som inneholder paratekstuell informasjon, som for eksempel peritekst; Her kan det nevnes tittelen på filmen, navnet på de mest kjente skuespillerne, en "vaskeseddel" på baksiden med mere. Selve innholdet i filmen kan også deles inn i kapitler (eller scener) som kan sees på som tilsvarende et litterært verks kapitler. Filmer har også en mengde paratekstuelle elementer som ligger utenfor selve filmen og dens fysiske innpakning. Eksempler på slik epitekst er reklameplakatene for filmen, intervjuer med skuespillerne/regissøren, presseomtale og så videre. I tillegg til disse elementene, kommer omtalen som sprer seg fra person til person. Akkurat denne biten ligger utenfor produsentens kontroll, men denne typen paratekst kan være avgjørende for filmens mottakelse blant publikum. Hvor mye filmskaperen har kontroll over de paratekstuelle elementene vil sannsynligvis variere, på samme måten som forfatteren av en tekst har varierende kontroll over tekstens paratekst.

En finner ikke paratekst bare innen dokumenter som ligner på den tradisjonelle litterære teksten, en kan finne paratekst knyttet til de fleste uttrykk en kan tenke seg. En **kunstutstilling** er, for eksempel, kanskje ikke et mediert dokument, men den kan likevel ha paratekstuelle elementer som reklameplakater, intervjuer med den/de som stiller ut, hvilken institusjon som står for organiseringen av utstillingen, ordningen av utstillingslokalet, titlene på kunstverkene, hvilke andre kunstverk er utstilt i samme lokalet og lignende. Dette kan være med på å klargjøre hvor anvendelig Genettes paratekstbegrep egentlig er: De aller fleste materielle uttrykk (tekst, kunst, bruksgjenstander o.s.v.) kan knyttes til paratekst. Det er kanskje vanskelig å tenke seg at for eksempel en pakke Gilde kjøttdeig har paratekst, men det har den faktisk i form av reklame og gjennom anbefalinger eller advarsler som formidles mellom privatpersoner. En kan muligens anse merkevarebygging som en paratekstproduserende prosess når det gjelder forbruksvarer fordi produsentenes (for eksempel Gilde, Nike, Adidas, Nora og så videre) investerer i reklamekampanjer som

produserer store mengder peritekst. (Men dette er ikke et felt jeg vil fokusere noe mer på i denne oppgaven.) Merkevarebygging henger sammen med paratekstbegrepet som blir belyst i Jonathan Grays bok *Show Sold Separately*¹⁵: Dersom en skal arbeide med moderne mediatekster, det vil si kulturelementer som formidles gjennom TV, Internett og lignende, vil paratekstuelle elementer være

[...]as organic and naturally occurring a part of mediated environment as are movies and television themselves. If we imagine the triumvirate of Text, Audience, and Industry as the Big Three of media practice, then paratexts fill the space between them, conditioning passages and trajectories that criss-cross the mediascape, and variously negotiating or determining interactions among the three.¹⁶

På samme måte som Genette selv mener at parateksten tilfører vår oppfatning av "hovedteksten" noen svært viktige elementer, ønsker også Gray at vi skal vie mer oppmerksomhet til paratekstens betydning. Gray hevder blant annet at

While paratexts can at times be seen as annoyances, as 'mere' advertising, and/or as only so much hype, they are often as complex and intricate, and as generative meaning and engagement, as are the films and television shows that they orbit and establish. To limit our understanding of film and television to films and television shows themselves risk drafting an insufficient picture not only of any given text, but also of the processes of production and reception attached to that text. Paratextual study, by contrast, promises a more richly contextualized and nuanced image of how texts work, how and why they are made, and how and why they are watched, interpreted, and enjoyed.¹⁷

Paratekst er med andre ord helt avgjørende for hvordan teksten blir strukturert, mottatt og fortolket av publikum.

Det er et annet punkt som Genette og Gray er enige om, og det er at tekst og paratekst er uadskillelige. Genette hevder at "[...] a text without a paratext does not exist and never has existed. Paradoxically, paratexts without texts do exist, if only by accident: there are certainly works – lost or aborted – about which we know nothing except their titles."¹⁸ Gray på sin side hevder at det finnes paratekst som "[...]directly challenge the binary of paratext and film or program, forcing us to wonder exactly what is 'primary' or 'the

¹⁵ Gray, Jonathan. *Show Sold Separately*. New York, London; New York University Press, 2010.

¹⁶ Ibid, side 23.

¹⁷ Ibid, side 22.

¹⁸ Genette, Gerard. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. London; Cambridge University Press, 1997. Side 3-4.

original' and what is 'secondary' or 'peripheral'." ¹⁹ Videre hevder Gray at vi har en tendens til å oppfatte

[...]the film or television program as the center of the textual interaction and the only source of authentic textuality, while peripherals are relegated to the role of nuisances cluttering streets, screen time, cyberspace, and shopping malls, and are seen as tacked on to the film or program in a cynical attempt to squeeze yet more money out of a successful product. [...]the 'peripherals' are often anything but peripheral. Instead, they often play a constitutive role in the production, development, and expansion of the text. Granted, the existence of the film or program usually remains a precondition for the paratext's existence, and thus the film or program remains important, but it does not do its work alone, nor will it necessarily be responsible for all of a text's popular meanings. ²⁰

I den moderne verden har altså grensen mellom primærtetekst og sekundærtetekst/paratekst blitt utydelig i noen tilfeller dersom en skal følge Grays argumenter. En slik utydelighet har kanskje alltid eksistert mellom tekst og paratekst, men moderne produksjon av "spin off" serier/produkter har kanskje bidratt til å gjøre grensene enda mer utydelige. Det er ikke lenger snakk om å lage leketøy *etter* at en TV-serie eller film har blitt populær slik det gjerne ble gjort tidligere, nå kan lekene lanseres før filmen/programmet, eller filmen/programmet kan være basert på et dataspill, leketøy, eller lignende. Blanding av flere ulike produkter (for eksempel leketøy/film/dataspill) gjør at det blir stadig vanskeligere å finne en bestemt primærtetekst: Når det ikke lenger er naturlig å tenke på at spillet og lekene kommer som en følge av en populær film/TV-program, må en definere hele primærtetekstbegrepet på nytt. Man kan på denne måten lett komme inn i en spiral der det er vanskelig å definere hva som er primærtetekst og hva som er paratekst siden alle de større elementene er blitt produsert mer eller mindre samtidig. Man vil gjerne ha vansker med å definere en reklamefilm eller en film-trailer som en primærtetekst, men en kan ikke lenger trekke et like klart skille mellom primær- og sekundærstatusen til filmen og dataspillet, eller filmen og leketøyet. Gray henter sine eksempler fra mediekulturen i USA, der en kanskje kan si at kommersialismen er en så stor samfunnskraft at eksemplene kan virke litt ekstreme på oss forbrukere i Norge. Men også her i landet har en begynt å få diffuse grenser mellom primærtetekst og spinoff-paratekst.

Det er viktig å skille mellom spinoff-paratekst og "vanlig" paratekst, men en kan prøve å skille de to formene for tekst ved å si at spinoff-paratekst er selvstendige

¹⁹ Gray, Jonathan. *Show Sold Separately*. New York, London; New York University Press, 2010. Side 21.

²⁰ Ibid, side 175.

dokumenter eller kan bli til dokumentasjon som kan leve sitt eget liv med sin egen paratekst. På denne måten kan spinoff-parateksten gjerne oppfattes som sekundærtetekster som er avledet av opphavsteksten/primærteteksten. Man kan jo hevde at sammenglidningen av primær- og paratekst er en naturlig del dersom en skal kunne snakke om dokumentkomplekser, men dersom en følger dette argumentet, vil en komme i den situasjonen der en spinoff-paratekst vil være med i to ulike dokumentkomplekser; sin egen og dokumentkomplekset sentrert rundt primærdokumentet.

Eksempler på spinoff-paratekst er bøker, tegneserier, dataspill og lignende som er basert på en annen type tekst. Et relativt nytt eksempel på en slik ulen grense og spinoff-paratekster finner en i forbindelse med NRKs barneprogrammer *Jul i Blåfjell*. Hele dette fenomenet startet med en adventskalender produsert og vist på NRK i 1999. Etter hvert har *Jul i Blåfjell* blitt et mediefenomen der en kan finne alt fra klesplagg og leketøy til teaterforestillinger og en fornøylespark i Målselv²¹. En kan selvsagt trekke grensen ved at den "opprinnelige" serien er primærtetekst og alt det etterfølgende er paratekst, men ankepunktet mot et slikt standpunkt er at selv den "originale" *Jul i Blåfjell* fra 1999 ble lansert mer eller mindre samtidig med en rekke paratekstuelle produkter som for eksempel sjokoladeadventskalendere, strikkeluer, bøker og lignede. Dersom en også overveier disse utgivelsene, hva er da primærteteksten? Er primærteteksten fremdeles like lett å definere? Det er nettopp dette som er hovedpoenget i Grays bok; det kan virke som om primærtetekstene og parateksten glir mer og mer over i hverandre.

En annen type paratekst som Gray vier en del oppmerksomhet, er et relativt nytt fenomen i en mediehistorisk sammenheng: bloggen. I enkelte tilfeller kan en oppleve at produsentene av et TV program faktisk tar hensyn til ønsker fra publikum når det kommer til å utvikle serien og seriens karakterer. En like omfattende "brukerstyring" av medietekster har neppe eksistert tidligere, selv om leserbrev eller henvendelser til film- og TV produsenter har forekommer gjennom mediets historie. Det er mulig dette er en form for paratekst som vil få økende betydning og økende innflytelse på primærteteksten etter hvert som trenden

²¹ <http://www.blanisselandet.no> (02.mars -11)

med økt brukerpåvirkning utvikler seg, så paratekst er langt fra en statisk ting. Men la oss så gå over til å se mer på Genettes versjon av paratekst.

Genette bruker mesteparten av sin egen tekst til å diskutere betydningen av periteksten og dennes innvirkning på vår oppfattelse av tekster og deres mening. Jeg ønsker selvsagt ikke å fjerne viktigheten av periteksten, men epiteksten og dens betydning for vår oppfattelse av et dokumentes autentisitet er kanskje vel så viktig. Men la oss nå gå over til å se litt på sammenhengen mellom Gerard Genettes paratekst og Niels Windfeld Lunds docembegrep.

Lunds docembegrep har enkelte sammentreff med paratekstbegrepet som Gerard Genette lanserer. Både Lund og Genette forsøker å se på hvordan faktorer utenfor, og i, selve dokumentet påvirker dokumentets mening, om enn fra ulike perspektiver. Lund fokuserer på samspillet mellom produksjonsmekanismer, produsent og dokument, mens Genette fokuserer mer på forholdet mellom produsent og ulike nivåer av tekst. Felles for dem begge, er at de ser ut til å forutsette at dokumentprodusenten/forfatteren har en viss grad av kontroll over dokumentenes (tekstuelle) kontekst. Lund setter som forutsetning at dokumentets skaper må kunne utøve kontroll over elementene for at de skal kunne betraktes som docemer, og Genette nevner intervjuer, samtaler og forfatterens dagbøker og korrespondanse som eksempler på epitekst, det vil si de paratekstuelle elementene som ligger lengst unna "moderteksten". Internettkulturen ser ut til å ha økt avstanden fra modertekst til epitekst, og forfatteren har mistet en del av kontrollen rundt hvilken paratekst som produseres. Nye typer paratekster som den originale forfatteren ikke har direkte kontroll over dukker opp gjennom nye, interaktive mediekkanaler og i uventede sammenhenger, og her finner en det største problemet med Genettes og Lunds begreper; de blir for begrensede. Genettes begreper er til tider for nært knyttet til teksten til at det er brukbart i møtet med moderne, internettbaserte dokumenter, men fordelen med Genettes epitekstbegrep er at han forutsetter en viss distanse mellom tekst og epitekst, og han tar også opp tilfeller der epitekst kan bli peritekst og omvendt. Det kan dermed virke som om Genette er klar over at det ikke er en uproblematisk inndeling han foretar når han skiller epiteksten fra periteksten.

Problemet med Lunds docembegrep er enda tydeligere enn problemene med Genette: Ved å forutsette at dokumentprodusenten skal ha direkte kontroll over docemene utelukker Lund mange viktige elementer som kan ha til dels stor betydning for hvordan dokumentet blir mottatt og forstått.

Jeg mener på ingen måte at Lunds og Genettes begreper er utilstrekkelige, men den utviklingen av kommunikasjonsteknologiene som har skjedd de siste 10-20 årene, har gjort at en må justere hvordan en i Lunds tilfelle snakker om dokumentskaperens kontroll over docemene, og at en i Genettes tilfelle også husker på at tekster som ligger relativt langt unna originalteksten også teller med som paratekst. Jeg vil derfor foreslå å definere to nye begreper som jeg ønsker å benytte i denne oppgaven: Ved å trekke paralleller mellom "virkefeltene" til begrepene docem og paratekst kan en muligens på lignende måte som Genette gjøre en todeling av begrepet docem for å oppnå det som, Genette selv sier; "[...] for lack of a better word [...]"²², to deler en kan kalle *peridocem* og *epidocem*.

La meg først definere *peridocemet*. På samme måte som Genette definerer *peritekst* som de elementene som ligger i selve det materielle uttrykket av "originalteksten", så kan en si det samme om *peridocemene*. *Dette er de docemene som ligger i selve dokumentet og som produsenten har muligheten til å råde over direkte*, for eksempel font, fontstørrelse, illustrasjoner, layout, tekstens bokstavelige mening og papirkvalitet. Det å kjenne til hvem som er opphavspersonen bak et dokument vil også være et eksempel på et *peridocem*. På denne måten følger *peridocemene* også Lunds tanker om at docemene skal kunne mestres av produsenten bak dokumentet.

Hva blir så *epidocemene*? Vel, i likhet med *epitekst*, vil et *epidocem* ligge utenfor selve dokumentet. Her kan en for eksempel finne kjennskap en måtte ha omkring dokumentprodusentens troverdighet, tidligere dokumenter fremstilt av samme produsent, dokumentkomplekset, eller dokumentsystemets, helhetlige troverdighet. På dette punktet bryter min tanke om *epidocemer* med Lunds tanke om docemene som noe "[...] som kan isoleres og mestres af producenten[...]"²³. Det jeg mener er *et epidocem, er noe som ligger utenfor selve dokumentet, men som likevel påvirker vår oppfatning av det aktuelle*

²² Genette, Gerard. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. London; Cambridge University Press, 1997. Side 5.

²³ Lund, Niels Windfeld. *Document- an Introduction to Documentation Science*. Upublisert manuskript. Side 8.

dokumentet. Denne utenforstående faktoren er ikke noe produsenten kan råde over på en direkte måte; epidocemet er mer en samfunnsskapt størrelse som påvirker dokumentene på ulike måter. Kunnskap om produsenten er kanskje stjerneeksempelet på et epidoce. Dersom samfunnet har stemplet en produsent, la oss kalle vedkommende Produsent A, som upålitelig eller som en svindler, vil dette påvirke hvordan vi som publikum møter et dokument som er kreditert Produsent A. Produsent A. vil ikke ha noen videre makt til å mestre eller isolere denne oppfattelsen, men samfunnets dom vil likevel måtte kunne regnes som et docem i forhold til dokumentene en undersøker. La meg komme med et eksempel: et pass er et dokument som krever at publikum har tillit til dets ekthet. For å hindre at passets autenticitet skal kunne trekkes i tvil, vil produsentene av dette identifikasjonsdokumentet gjøre det de kan for å kontrollere (peri)docemene som gjør at brukerne stoler på passets ekthet. Dersom en ekstern hendelse, eller person, gjør at brukernes oppfattelse av passets ekthet endres (for eksempel gjennom en terroristhandling som krever strengere passregler, eller forfalskere som lager for mange falske pass), vil en ha et (epi)docem som ikke er under produsentenes direkte kontroll. For å forsøke å imøtekomme dette (epi)docemet som truer tilliten mellom bruker og utstedelsesinstitusjonene, kan utsteder/produsent skjerpe kontrollen de har over dokumentets utforming ved å legge til eller fjerne peridocemer.

Dersom en skal vende tilbake til Gerard Genette et lite øyeblikk, så ser en at også han understreker hvor viktig en slik kunnskap om dokumentprodusentene kan være. Forfatterens navn²⁴ fremstår som et svært viktig peridoce siden det ofte er noe som presenteres samtidig med tekstens tittel og dette gjør det til noe av det første vi vet om en tekst. Samtidig er kunnskapen om forfatterens liv og rykte noe som kan høre til den epitekstlige sfæren, men en kan likevel hevde at denne formen for epitekst er svært nært knyttet til periteksten gjennom det Genette snakker om når han diskuterer betydningen av forfatterens navn.

Et annet eksempel på epi- og peridocemer kan vi finne i en kunstforfalskningssak: Kunsthandleren Ely Sakhai drev en langvarig svindel med forfalskede malerier. Sakhai hadde kontroll over alle peridocemene sine i og med at han klarte å holde svindelen gående i flere

²⁴ Genette, Gerard. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. London; Cambridge University Press, 1997. Kapittel 3, side 37- 54.

år. Tilfeldigheter gjorde at to malerier, det ekte og forfalskningen, skulle auksjoneres bort samtidig. Denne hendelsen skaper et epidocem som Sakhai ikke kunne kontrollere. Epidocemet (de samtidige auksjonene og den påfølgende kriminalsaken) var utenfor Sakhais kontroll og har endret oppfattelsen av alle malerier som har passert gjennom hans galleri. Malerier som tidligere har blitt godtatt som ekte vil sannsynligvis få sin autentisitet trukket i tvil som følge av at epidocemet påvirker troverdigheten til dokumentkomplekset og dokumentprodusenten.

Jeg er klar over at mine to begreper, og kanskje særlig epidocembegrepet, på mange måter er sammenfallende med kontekstbegrepet som benyttes innen andre fagfelter som for eksempel litteratur- og kulturvitenskapen. Men jeg vil forsøke med min inndeling av docemene å vise at det finnes ulike typer "kontekst", for eksempel de som produsenten, eller produsentkomplekset, kan ha herredømme over, og annen type kontekst som de ikke har herredømmet over. Samtidig vil jeg ikke betegne alle aspekter av konteksten som epidocemer. Kontekst er gjerne begrepet en benytter på alle aspekter ved det samfunnet som et dokument ble skapt i (som for eksempel den rådende politiske ideologien, samfunnets teknologiske nivå, nasjonal og internasjonal økonomi og så videre). For at et slikt aspekt skal falle inn under begrepet epidocem, må det ha noe å gjøre med vår oppfatning av autentisiteten eller troverdigheten til dokumentet eller dokumentprodusenten/-produsentkomplekset. På denne måten er epidocemet nærmere George Lakoffs begrep "framing" som han definerer som "[...] mental structures that shape the way we see the world."²⁵ Epidocemer er elementer som påvirker, om ikke måten vi ser på verden, så i alle fall måten vi forholder oss til dokumentenes autentisitet og troverdighet.

En kan kanskje innvende at begrepet "docem" og begrepet "detalj" er sammenfallende. Begrepet "detalj" er kanskje tilstrekkelig til å beskrive disse aspektene ved dokumentet? Man kan selvsagt gjøre detalj til begrepet en benytter for å betegne dokumentets minste bestanddeler, men jeg vil likevel hevde at docembegrepet tilfører noe viktig til forståelsen av dokumentet som enhet. Forskjellen mellom et docem og en detalj kan sies å være meningsformidling. Docemet skal som tidligere nevnt kunne mestres av

²⁵ Lakoff, George. *Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate*. White River Junction, Vermont; Chelsea Green Publishing, 2004. Side XV.

dokumentprodusenten, men de trenger, i følge Niels Windfeld Lund, ikke "[...] i sig selv at have nogen semantisk værdi."²⁶ Jeg vil likevel hevde at et docem må kunne formidle et meningsinnhold. Docemet må oppfates som den minste, *meningsbærende* enheten dokumentet kan reduseres til. En illustrasjon, et bilde, en bildetekst, et enkelt ord; alt dette må kunne sees på som docemer. En detalj trenger ikke å formidle en mening på samme måte. Detaljene er viktige, men de trenger ikke være meningsbærende enheter. La oss se på et eksempel: en tekst kan reduseres til sine enkelte bestanddeler, helt ned til enkelte bokstaver. Dersom en ser bort fra disse bokstavenes betydninger i kontekster der de opptrer som romertall eller forkortelser, vil ikke de individuelle bokstavene være docemer siden de ikke formidler noen mening. De vil likevel kunne betegnes som detaljer i teksten. Bokstaven som detalj vil ikke bli et docem før den opptrer i forbindelse med andre bokstaver, eller settes i en kontekst der de kan tillegges mening. En slik kontekst kan for eksempel være når bokstaven "m" kombineres med tall for å angi måleenheten meter. Men også her er en avhengig av at detaljen (enkeltbokstaven) kombineres med andre tegn. Bokstaven "m" kan som enkelttegn også inneha en annen betydning. Dersom en kjenner til norsk tegneserieproduksjon, vil denne enkeltbokstaven henvise til en tegneserie som heter nettopp det: *m*²⁷. Men her er det kontekst og den enkeltes kulturelle kompetanse som gjør om detaljen "m" settes inn i riktig kontekst for å bli et docem. Det samme kan sies om den speilvendte r-en i logoen til leketøyskjeden Toys "R" Us. Den speilvendte bokstaven er en detalj, men siden den er en del av en etablert kontekst, vil en nok måtte si at speilvingen gjør enkelttegnet til et meningsbærende docem. På denne måten kan en se at selv om docem- og detaljbegrepet ligger nært opptil hverandre i mening, så er det likevel snakk om begreper med to ulike meninger. Man kan selvsagt protestere på dette og hevde at et docem også kan være en detalj, noe som i og for seg er riktig. Men selv om et docem kan være en detalj, kan ikke en detalj helt uten videre betraktes som et docem, særlig dersom en velger å vektlegge kravet om at et docem skal være meningsbærende.

Skillet mellom detalj og docem er relativt greit å trekke opp når det er snakk om selve tekstens fysiske utseende (fonter, bokstavsammensetning, staving og så videre), men dersom en beveger seg mot andre typer fysiske docemer, som for eksempel papirtype,

²⁶ Lund, Niels Windfeld. *Document- an Introduction to Documentation Science*. Upublisert manuskript. Side 8.

²⁷ <http://www.start.no/m/> (01.mars -11)

blekktype og lignende, blir det straks mer vanskelig å skille detaljen fra docemet. En kan muligens forsøke å si at slike fysiske docemer må ha en betydning for publikums oppfatning av dokumentet som helhet for å kunne betegnes som docemer. Fargen rød er for eksempel ikke et docem, men det kan være en detalj i et fotografi eller et maleri, men dersom fargen rød opptrer i forbindelse med et fotografi av et slagsmål, vil fargen rød kunne påvirke hvordan vi leser bildet og hvilken mening eller betydning vi tillegger fotografiet, og dermed kan en kanskje si at detaljen rød blir et docem. Problemet med å skille mellom detalj og docem når det gjelder ting som ligger *rundt* teksten, viser bare kompleksiteten i den begrepsverden som vi opererer med.

Kompleksiteten kan gjøres enda mer forvirrende dersom en også skal se på et annet begrep som kan ligge nært opp til docembegrepet, nemlig begrepet "del". I alle fall i dagligtale benytter en seg av dette begrepet for å forklare oppbygningen av en helhet. En helhet består av deler, så dette begrepet står i sammenheng med både docem- og detaljbegrepet. Likevel kan en benytte det samme skillet mellom del og docem som det en benyttet for å skille detalj og docem: meningsformidling. På samme måte som en helhet kan deles inn i stadig mindre deler, kan et dokument deles inn i stadig mer spesifiserte docemer. Men på ett eller annet tidspunkt mister delene sin individuelle mening og blir til "meningsløse" detaljer.

1.2 Autentisitetsbegrepet

Begrepene autentisitet og troverdighet er gjerne gjensidig avhengige av hverandre for å fungere, og særlig bruken av begrepene troverdighet og autentisitet er ofte tett sammenvevd. I dagligtalen dukker særlig ordet autentisitet opp i til dels uventede sammenhenger. Man kan se annonser som reklamerer med "autentisk italiensk salat", eller restauranter som lover oss en "autentisk atmosfære". En kan muligens trekke konklusjonen om at i dagligtalen referer begrepet "autentisk" til noe som oppfattes som ekte og genuint., noe som igjen plasserer begrepet i opposisjon til uekte og falskt. Om en kan si at et begreps

mening skapes "[...] in relation to what it excludes [...]"²⁸, vil dette bety at autentisitetetsbegrepet forstått som synonymt med pålitelig, ekte, genuint og sant, vil stå som antonym til forfalskningen, løgnen og bedraget. I forbindelse med denne oppgaven vil dette skillet ikke være tilstrekkelig: Et dokument kan være autentisk i den forstand at det er beviselig knyttet til korrekt opphavsperson, samtidig som dokumentets innhold er falskt. Denne typen dokument vil komme i et både-og forhold i forbindelse med autentisitetetsbegrepet.

Innen kulturvitenskapen, og særlig innen folkloristikken, refererer autentisitetetsbegrepet gjerne til en "førkulturell" tilstand, det vil si: vi levde mer autentiske liv da menneskene var mer primitive og hadde bedre kontakt med naturen. Utviklingen av vår kultur, særlig i Vesten, har fjernet oss fra dette "autentiske" ved at vår kultur hindrer oss i å få kontakt med det antatt "opprinnelige" som naturfolk fremdeles antas å ha umiddelbar tilgang til. Det autentiske sees på som noe opprinnelig og naturlig som eksisterer i denne førkulturelle tilstanden. Dette synspunktet kan knyttes til Walter Benjamins begrep om "kunstverkets aura"²⁹. Med dette begrepet henvises det til "[...] kunstverkets Her og Nå – dets unike eksistens på det sted hvor det befinner seg. I denne unike eksistens, og intet annet, sammenfattes kunstverkets historie i den tid det har bestått. [...] Det ekte kunstverkets unike verdi har sitt grunnlag i ritualet der det hadde sin opprinnelige og første bruksverdi"³⁰. Nå er det jo ikke kunst jeg skal undersøke, men kommentarene om kunstverkets aura kan også overføres til kultur. Når vår kultur, på samme måten som kunsten, har mistet sin "aura" av autentisitet, kan det være på grunn av at vi har kommet inn i det som Benjamin kaller "[...]den tekniske reproduserbarhetens tidsalder[...]"³¹. Nye tekniske medier, som for eksempel datamaskinen og skanneren, "[...]løser det reproduserte ut av tradisjonens område"³² og den kan gjøre det samme med kulturen. Kultur tenkes gjerne på som et synonym med tradisjon, eller i det minste som forankret i tradisjoner, og dermed kan det tenkes at en ikke kan leve et "autentisk liv" (i det minste fra et kulturvitenskapelig perspektiv) når en blir fjernet fra disse tradisjonene.

²⁸ Jørgensen, Marianne & Louise Phillips. *Discourse Analysis as Theory and Practice*. London; Sage Publications, 2006. Side 27.

²⁹ Benjamin, Walter. *Kunstverket i reproduksjonsalderen*. Oslo; Gyldendal Forlag AS, 1991. Side 39.

³⁰ Ibid, side 37-41.

³¹ Ibid, side 39.

³² Ibid.

Innen arkitekturen hevder Lisbeth Söderqvist at: "Autenticitet artikulertes inte bara genom at arkitekterna återgick på 'primitiva kulturer', även byggnadsmaterial kunde användas i detta syfte. De fick gärna vara av enklaste typ, utan finish[...]"³³. Her ser en igjen at autentisitet og det primitive blir koblet sammen og en antar at en kan få oppleve det autentiske gjennom det umiddelbare. Runde tømmerstokker og rå sement ble oppfattet som mer autentiske enn lakkert panel og malte vegger. Tanken her er at det enkle, åpenbare og umiddelbare er mer autentisk enn det som bærer tydelige spor etter å være behandlet av teknologi.

Filosofien har også en oppfatning av autentisitet. Autentisitet og autentisitetsbegrepet

[...]became the center of many discussions in the eighteenth century, when scholarly attention began to shift to the role of the individual. [...] Authenticity, in this sense, is a matter of being. To be authentic is to perceive oneself with a clarity by discovering how one ought to be, and to strive to live in accordance with this directive. [...] Because each individual is endowed with a potential that is unique, what constitutes authenticity- how and what it means to actualize that potential- cannot be strictly defined. [...] authenticity is a way, a mode, a method. It means something different to each individual and therefore is different for each individual.³⁴

Selv om autentisitet sees som et personlig prosjekt, så er det likevel ikke helt uavhengig av ytre faktorer. Dersom en ser på autentisitet som "[...]the human struggle to reach self-recognition and self-understanding"³⁵, kan en ikke overse "[...]the significance of social, cultural, and historical context [...]"³⁶. Filosofisk sett, i alle fall dersom en velger å følge Martin Heidegger, kan en egentlig ikke definere det autentiske. Dette på grunn av at: "Authenticity itself is bound up in the same discursive framework as the exploration of self. It is thus contingent upon the particular social and historical circumstances of each person who seeks it, and indeed contingent upon life itself"³⁷. Den filosofiske debatten omkring autentisitet ender til slutt opp med å gi oss:

³³ Söderqvist, Lisbeth. "Den månghövdade modernismen- diskursen om autenticitet". *Konsthistorisk tidskrift* vol. 77. (2008). Side 102.

³⁴ MacNeil, Heather & Bonnie Mak. "Constructions of Authenticity". *Librarytrends*, vol. 56, No. 1, 2007. Side 28.

³⁵ Ibid, side 29.

³⁶ Ibid.

³⁷ Heidegger, Martin. *Being and Time*. Oxford, England; Blackwells, 1980. Side 263-264.

[...] two important and related characteristics of authenticity: contingency and change. Historically situated, authenticity is sensitive to differences in individual cases and contexts, and is therefore necessarily marked by change. The conventions of authenticity are always in flux, responding to changes in the world in which it is embedded.³⁸

Felles for alle fagfeltenes ulike oppfattelser av autenticitet er tanken om at autenticitet er noe umiddelbart og umediert. Problemet er bare om en i den moderne verden kan snakke om å leve i et umediert samfunn. Uansett hva vi måtte tenke om det, så lever det moderne Vestlige individet i et *gjennommediert* samfunn der han/hun må forholde seg til ulike medier til enhver tid. Det er kanskje ikke noe en tenker på, men en er faktisk omgitt av medier og medierte budskap overalt. En hører et radioprogram på bussen, en benytter mobiltelefoner med internett tilkoblinger, en ser reklamefilmer og nyheter på skjermer på for eksempel flyplasser og bussholdeplasser. Disse medierte budskapene oppfattes gjerne ikke som deler av det "autentiske livet", men hva om mediene forsvant og bare etterlot seg budskapene? I Jay David Bolter og Richard Grusins bok *Remediation. Understanding New Media* introduserer de et begrep de kaller *immediacy*³⁹. Hele hensikten med immediacy er at en skal oppnå et: "[...] transparent interface [...] that erases itself, so that the user is no longer aware of confronting a medium, but instead stands in an immediate relationship to the contents of that medium"⁴⁰. Mye av den moderne teknologien oppfattes gjerne som "[...] immersive, which means that it is a medium whose purpose is to disappear"⁴¹. Med dette mener de at det legges opp til at en skal glemme, eller i det minste slutte å legge merke til, de ulike mediene en benytter seg av hver dag, slik at disse mediene og deres bruk skal bli en integrert del av livet. Innen den teknologiske utviklingen har klart å oppnå denne tilstanden av gjennomsiktighet vil det medierte ikke regnes med til den klassiske (for eksempel arkitekturens, antropologiens og psykologiens for å nevne noen) oppfattelsen av autenticitet.

Når en skal snakke om medierte budskap, støter en noen ganger på den oppfattelsen av at noen medier er mer "autentiske" enn andre. Det kan virke som om vi har mer tro på medier som allerede er godt etablerte, som for eksempel fotografier, radio og TV. De fleste snakker fremdeles om at fotografier "ikke kan lyve" selv om størstedelen av publikum er fullt

³⁸ MacNeil, Heather & Bonnie Mak. "Constructions of Authenticity". *Librarytrends*, vol. 56, No. 1, 2007. Side 29.

³⁹ Bolter, Jay David & Richard Grusin. *Remediation. Understanding New Media*. London, Cambridge Massachusetts; The MIT Press, 2000.

⁴⁰ Ibid, side 23-24.

⁴¹ Ibid, side 21.

klare over at det finnes bildemanipulasjonsverktøy som er relativt enkle å benytte seg av (Photoshop, for eksempel). Hva som er grunnen til akkurat dette fenomenet (der folk er klar over at dokumentet lett kan manipuleres, men der en likevel stoler på dokumentet) er ikke lett å si. David Brin hevder at:

History certainly does warn us to be wary whenever a new communication technology arrives on the scene. While some seek to uplift humanity, others skillfully seize each innovation, applying it to the oldest of all magical arts – manipulating others. [...] New communication arts prove at once both empowering and potentially manipulative[...].⁴²

Hans tanker forklarer derimot ikke hvorfor vi fremdeles stoler på autentisiteten til medier som vi er fullt klar over kan manipuleres. Hvorfor stoler vi fremdeles på autentisiteten til fotografiske beviser i en rettssak, eller hvorfor velger vi å stole på de fleste nyhetsinnslagene i aviser og på TV den 1. april når vi *vet* at i alle fall én av sakene vi presenteres mest sannsynlig er en aprilspøk? For å forklare denne typen godtakelse av et budskaps autentisitet kan en benytte teorien omkring begrepet "media literacy". W. James Potter definerer media literacy som

[...] a set of perspectives that we actively use to expose ourselves to the media to interpret the meaning of the messages we encounter. We build our perspectives from knowledge structures. To build knowledge structures, we need tools and raw material. These tools are our skills. The raw material is information from the media and from the real world. Active use means that we are aware of the messages and are consciously interacting with them.⁴³

At den enkeltes media literacy har innvirkning på hans eller hennes vurdering av et dokumentets autentisitet, skulle være rimelig åpenbart. Jo mer en vet om dokumentets epidocemer, jo lettere er det å utvikle en økt media literacy fordi en da har mer erfaring fra "the real world"⁴⁴. Tidligere nevnte jeg avisenes og TVs aprilspøker. Dersom en ikke har tilstrekkelig media literacy vil en være mer tilbøyelig til å godta aprilspøken som en autentisk nyhetssak. Det enkeltes individs media literacy kan altså sies å være den kunnskapen som hjelper oss med å navigere og bedømme mediebudskapenes verdi og nytthet.

Å skulle stemple enkelte hverdagsfenomener som uautentiske bare på grunn av at de er medierte vil ikke være gunstig for denne oppgaven. Her er det kanskje best å adoptere

⁴² Brin, David. *The Transparent Society*. Reading, Massachusetts; Perseus Books, 1998. Side 40-41.

⁴³ Potter, W. James. *Media Literacy. Third edition*. Thousand Oaks, London, New Delhi; SAGE publications, 2005. Side 22.

⁴⁴ Ibid.

den definisjonen av autentisitet som er nært forbundet med rettslæren der dokumentet ansees som et bevis og der: "The trustworthiness of [...] a statement as facts, therefore, rests primarily on its fidelity to an original event [...]"⁴⁵. Det mest interessante med autentiske dokumenter i rettslig forstand, er oppfatningen om at det må finnes et beviselig forhold mellom opphavspersonen/-e og det produserte dokumentet. Jeg vil likevel foreslå at en tar med seg enkelte faktorer fra andre fagfelts forståelse av begrepet: fra kulturvitenskapen kan en ta med seg tanken om at det autentiske til en viss grad er knyttet til tradisjoner.

Tradisjonene legger ofte føringer for hvordan vi kan uttrykke oss (for eksempel gjennom sjangerkonvensjoner⁴⁶) og hvordan vi tolker dokumentene (for eksempel gjennom enkeltindividenes kulturelle kompetanse). Fra filosofien kan en ta med seg tanken om det autentiske som noe kontekstuellt og flyktig. Med dette mener jeg at det som oppfattes som autentisk kan endres når en endrer på sammenhengen det presenteres i. Fra tanken om media literacy kan en ta med seg at en trenger å ha kunnskap om dokumentets peridocemer og epidocemer for å vurdere autentisiteten. Dersom en i tillegg tar med seg tanken om at autentiske elementer også kan være medierte, begynner en å nærme seg en anvendelig definisjon av et svært kompleks begrep: *Et autentisk dokument er et som skriver seg inn i en eksisterende dokumentasjonstradisjon, har en beviselig sammenheng til en opphavsperson eller –institusjon, er kontekstuellt avhengig, presenteres gjennom et medium og som omhandler en faktisk hendelse/person.*

Autentisitet, enten det er snakk om personlig eller institusjonell, er også til en viss grad avhengig av åpenhet. En lukket samfunnsinstitusjon eller en person som alltid skjuler sine handlinger vil alltid være omgitt av en viss mistanke om at en skjuler noe. Dokumenter produsert av lukkede institusjoner eller av skjulte personer vil også kunne settes under mistanke. Jeg hevder ikke at dokumenter produsert av anonyme aktører ikke er autentiske dokumenter, men dersom publikum skal godta dokumentene som "umiddelbart" autentiske, må de stamme fra en institusjon der en kan få inntrykk av at en har tilgang til de indre prosessene, eller fra et individ en kan komme i kontakt med. Dokumenter utstedt av

⁴⁵ MacNeil, Heather & Bonnie Mak. "Constructions of Authenticity". *Librarytrends*, vol. 56, No. 1, 2007. Side 38.

⁴⁶ Det kan være greit å skille mellom sjangerkonvensjoner og dokumentasjonsformer. En dokumentasjonsform kan omfatte mer enn en dokumentasjonstype, eller sjanger, og dermed også flere sjangerkonvensjoner knyttet til hver enkelt dokumentasjonstype.

personer som skjuler seg bak ulike alias eller stråselkaper vil ikke kunne skape dokumenter som oppfattes som autentiske. Dette er vel å merke dersom en *vet* at navnet på firmaet eller personen er et alias. Det er på bakgrunn av dette at det er så essensielt for institusjoner og personer å forsøke å opprettholde positive epidocemer.

Et annet viktig aspekt ved autenticitet som jeg vil bruke litt plass på, er den rent subjektive bedømmelsen autenticitetsspørsmålet får hos hvert enkelt menneske. En kan kanskje si at man trenger å skape en *følelse* av autenticitet hos publikum eller hos brukerne, det vil si, dokumentet må påkalle en autentisk reaksjon fra de som kommer i kontakt med det. Owen Evans kaller dette for en "authenticity of affect"⁴⁷. Evans baserer sin tekst på en film, *Das Leben der Anderen* (2006), men hans hovedpoenger kan med relativ letthet overføres til andre kommunikasjonssituasjoner og andre medier. Han uttaler blant annet at

Irrespective of the film's historical accuracy, the director has tried to craft a film that *provokes an emotional response from its audience*, by foregrounding the way in which the GDR systematically sought to break those individuals it deemed a menace. Even if many of the details represented in the film are implausible, the fact remains that much of what is relayed in the film, in terms of the emotional collateral damage, is not[...]. [min utheving]⁴⁸

Autenticitet kan altså oppfattes som en følelsemessig respons til en hendelse, en lokalitet, et mediert budskap eller et dokument. Kan en dermed konkludere med at den subjektive bedømmelsen av autenticitet er sammenfallende med Walter Benjamins idé om et originalt (eller ekte) objekts aura? Betyr dette at det vi reagerer på, er mediebudskapets "aura", dersom en skal vende tilbake til Walter Benjamins begrep? Jay D. Bolter, Blair MacIntyre, Maribeth Gandy og Petra Schweitzer kritiserer Benjamins aurabegrep i artikkelen "New Media and the Permanent Crisis of Aura"⁴⁹. Et av ankepunktene deres er at

We have to question whether Benjamin is right that film precludes aura as an aesthetic response. [...]there have been auratic and non-auratic styles or genres throughout the history of film. [...]the representational practice of the Hollywood film aims to evoke in the viewer a sense of immediacy, not the reflective attitude that Benjamin ascribes to film.⁵⁰

⁴⁷ Evans, Owen. "Redeeming the demon? The legacy of the Stasi in *Das Leben der Anderen*". <http://mss.sagepub.com/cgi/content/abstract/3/2/164> Side 165. (12.mars-11)

⁴⁸ Ibid, side 173.

⁴⁹ Bolter, Jay David, m. fl. "New Media and the Permanent Crisis of Aura."

<http://con.sagepub.com/cgi/content/abstract/12/1/21> (12.april-11)

⁵⁰ Ibid, side 26.

Et objekt, i dette tilfellet en film, kan altså være med på å manipulere sin egen aura gjennom å fremme publikums følelse av "immediacy". Eller sagt med andre ord: For de medierte budskapene, som for eksempel en film, et dataspill eller et fjernsynsprogram, vil den sterkeste følelsen av autenticitet inntreffe når et medium oppnår immediacy og tilskueren oppfatter budskapet som om han eller hun skulle vært til stede personlig i hendelsene som skildres. Det er selvsagt en umulighet for dagens mennesker å være til stede i handlingen som skildres i for eksempel et kostymedrama eller en filmatisering av en Jane Austen roman, men likevel oppfatter og føler en at det en ser er en "autentisk" skildring av virkeligheten som den en gang var. Denne effekten kan oppnås gjennom såkalt "willing suspension of disbelief"⁵¹, et begrep som i begynnelsen var relatert til det litterære publikums villighet til å godta fantastiske elementer i litteraturen og poesien, som for eksempel alver, demoner, tidsreiser og lignende. Begrepet har etter hvert fått innpass i psykologi og medievitenskap der det benyttes for å beskrive publikums villighet til å godta umulige eller usannsynlige hendelser, ikke bare fantasy- og science fiction virkemidler. Jeg mener ikke å si at en er nødt til å gi seg i kast med "willing suspension of disbelief" for å vurdere autenticiteten til et dokument eller lignende, men jeg mener at immediacy og "willing suspension of disbelief" til en viss grad er beslektede elementer, og derfor må sees på i en viss sammenheng, når det gjelder å fremkalle en "authenticity of affect".

Bolter og Grusin benytter eksempelet "virtual reality"-utstyr når de skal snakke om det nærmeste vi kommer immediacy, men jeg vil hevde at slikt utstyr ikke kan gi brukeren noen opplevelse av en annen virkelighet uten at vedkommende også velger å bevisst ha "willing suspension of disbelief". På denne måten ligger begrepet "willing suspension of disbelief" ganske nært opptil det mer vanlige begrepet innlevelse, selv om disse begrepene ikke nødvendigvis henviser til det samme meningsinnholdet. Man trenger innlevelse, eller "willing suspension of disbelief", for å kunne se forbi de tekniske apparatene en benytter for å ta del i det medierte budskapet. For å ta en liten kikk på Bolter og Grusins VR-tilkoblede menneske en gang til, så trenger vedkommende å *ville* leve seg inn i den verden som blir presentert gjennom det elektroniske utstyret som gjør det mulig å delta i virtual reality. Immediacy og følelsen av å oppleve noe autentisk gjennom et mediert budskap eller –

⁵¹ Se: Coleridge, Samuel Taylor. *Biographia Literaria or Biographical sketches of my literary life and opinions*. Reds. Engell, James og W. Jackson Bate. London; Routledge & Kegan Paul, 1983.

dokument, er noe en mer eller mindre aktivt må gå inn for å oppnå. Man må *ønske* å la seg rive med for å oppleve (nærmest) total immediacy og "authenticity of affect". For vedkommende som er tilkoblet VR-utstyr betyr dette at han eller hun bevisst må "glemme" ledninger, skjermer, hansker og så videre for virkelig å kunne fordype seg i den virtuelle verden. På samme måte er det med en kinogjenger; man må la seg rive med av filmen i en så stor grad at en velger å "glemme" at en sitter i et sete i en kinosal og ikke selv deltar i handlingen som utspilles på lerretet. Spørsmålet som en kan stille seg, i alle fall i forhold til Bolter og Grusins "immediacy"-teori, er om noe slikt i det hele tatt er mulig. Hvilken betydning har så dette for publikums følelse av å oppleve noe autentisk? Dette bringer oss tilbake til utgangspunktet for dette avsnittet: den subjektive vurderingen og følelsen av å oppleve noe autentisk gjennom medieformidling. Er det i det hele tatt mulig å fremme og å oppleve noe autentisk gjennom medierte budskap?

Her kan en argumentere med at hvert enkelt menneskes evne til å la seg rive med, eller til å ha en tilstand av "willing suspension of disbelief", spiller en stor rolle. Hvor vant den enkelte bruker er med det medium som benyttes til å formidle budskapet er en annen viktig faktor når det gjelder å oppleve "authenticity of affect". Mediets teknologiske utviklingstrinn er også viktig; Å se et fjernsynsprogram på et gammelt svart-hvitt TV vil kreve en større grad av villighet til å "overse" mediet enn det som kreves dersom en ser det samme programmet på en moderne TV med 3D sendinger. En kan kanskje hevde at muligheten til å oppnå en tilstand av immediacy og "authenticity of affect" er relatert til en kulturs tekniske utvikling og hvor vanlig kommunikasjonsteknologi er blant den jevne befolkning. I det moderne Vesten hvor teknologi er en så integrert del av hverdagslivet, vil det muligens være lettere å få publikum til å glemme mediet som formidler budskapet. Men her må en skille mellom den autentisitet en kan oppleve gjennom Bolter og Grusins immediacy, og den en kan oppleve gjennom Evans "authenticity of affect". Dersom en skal følge Owen Evans uttalelse om at det en skal oppnå er å frembringe "[...] an emotional response from its audience[...]"⁵² for å betrakte noe som autentisk, er det ikke nødvendig å samtidig oppleve immediacy. Vi kan la oss bevege eller engasjere av noe vi er fullt klar over

⁵² Evans, Owen. "Redeeming the demon? The legacy of the Stasi in Das Leben der Anderen". <http://mss.sagepub.com/cgi/content/abstract/3/2/164> Side 173. (12.mars-11)

er en film, en bok, et nyhetsinnslag og så videre. Budskapet vil bli bedømt som autentisk selv om en er klar over at det er formidlet gjennom et medium.

Autentisitetetsbegrepet ser altså ut til å være et svært komplisert begrep å skulle jobbe med: Autentisitet kan være så mangt, og der er få eller ingen felles standarder for begrepets meningsinnhold. Akkurat dette kommer klart frem når en begynner å se på "authenticity of affect" og autentisitet koblet til immediacy. En beveger seg her inn på svært subjektive, og dermed også svært varierende, bedømmelser og kriterier for når noe kan omtales som autentisk. Noen kan kanskje vurdere en film som "autentisk" dersom kostymer og kulisser er tidsriktige for epoken filmens handling foregår i, mens andre ikke vil kalle en slik filmatisk fremstilling "autentisk". Atter andre vil ikke kalle det "autentisk" før en oppnår fullstendig virtual reality med full brukerpåvirkning og –kontroll, og dermed også fullstendig immediacy. Det kan dermed se ut som om autentisitetetsbegrepet til en viss grad er avhengig av kontekst og av hver enkelt publikummers kunnskap og kjennskap til det som formidles til ham/henne. En historieprofessor vil for eksempel kreve at mange flere docemer skal være historisk korrekte for å bedømme en filmskildring som autentisk enn en legmann sannsynligvis vil kreve. På samme måte vil individuell erfaring også spille en stor rolle for hver enkelts persons vurdering av autentisitet. En krigsveteran vil ha et helt annet sett med erfaringer som vil påvirke hans/hennes vurderinger av krigsfilmers autentisitet, eller en sykepleier vil ha erfaringer som spiller inn på hans/hennes vurdering av autentisiteten til handlingen i et sykehusdrama. Denne avhengigheten av subjektive vurderinger gjør ikke bare autentisitetetsbegrepet til en svært varierende og personlig vurdering, men det fører også til at begrepet vil være svært vanskelig å definere utover funksjonelle arbeidsdefinisjoner.

1.3 Troverdighetsbegrepet.

Trying to distinguish truth from deceit may be one mental activity to which we devote even more gray matter than making guesses about the future! Each of us can recall many painful episodes in life when we pondered worriedly about another person's veracity, or else sweated it out while someone else paid us the same acute scrutiny.⁵³

Troverdighetsbegrepet henger nøye sammen med autentisitetetsbegrepet. Det er likevel interessant å bemerke at de ikke er direkte funksjoner av hverandre. De ideelle dokumentene er de som er både troverdige og autentiske på samme tid og i samme kontekst. Men det er mulig for et dokument å være autentisk uten å være troverdig og det er på samme måte mulig for dokumentet å være troverdig uten å være autentisk.

Troverdighetsbegrepet kan på samme måte som autentisitet defineres på ulike måter. Kontekst (og epidocemer) vil også her spille en svært viktig rolle for vår oppfattelse av troverdighet. En første inndeling av konteksten rundt begrepet er å avklare om det er snakk om troverdighet i forhold til en person eller et objekt.

Dersom det er snakk om troverdighet i forbindelse med en person, er troverdighet og rykte/ry nært forbundet, jfr. Genettes fokus på betydningen av forfatterens navn for vår vurdering av en litterær tekst. Denne typen troverdighet er noe en oppnår når det er en sammenheng mellom det en hevder å gjøre og det en beviselig har gjort. På dette nivået kan en tydelig se koblingen mellom troverdighet og pålitelighet som også vises i definisjonen fra *søket* i ordboken. Personlig troverdighet er noe en akkumulerer over tid, og en kan når som helst miste den dersom en bryter forventningene det omkringliggende samfunnet har til personlig oppførsel i gitte situasjoner. Troverdighet blir dermed koblet til samfunnskonvensjoner. Samtidig kommer epidocemer til å spille en rolle for vår vurdering av personens troverdighet. Hva vet vi om personens fortid? Hva vet vi om hans eller hennes tidligere produserte dokumenter? Hva vet vi om regionen produsenten kommer fra og jobber i? Går der et rykte om at bransjen vedkommende jobber for eller i, er upålitelige? Har vedkommende vist seg å være upålitelig ved tidligere anledninger? Svarene på slike spørsmål er viktige epidocemer når det gjelder å slå fast om en person er troverdig eller ikke. Igjen ser man at ens personlige rykte eller ry trer inn som kontrollmekanisme, eller som David Brin

⁵³ Brin, David. *The Transparent Society*. Reading, Massachusetts; Perseus Books, 1998. Side 289.

kommenterer: "Normal people are kept reasonably honest, in part by the values that our parents instilled and in part by the likely damage our reputations would suffer if we betray the trust of others too often."⁵⁴ De handlingene en selv kan kontrollere, som for eksempel punktlighet, om en faktisk fremstiller falske dokumenter, om en fremstår som filantrop eller "kynisk utnytter" i media og så videre, er peridocemer når det er snakk om personlig troverdighet.

For dokumenter er også konvensjoner svært viktige for vår oppfattelse av deres troverdighet. Troverdige dokumenter overholder sjangerkonvensjonene til den dokumentasjonstradisjonen de er en del av (jeg vil se nærmere på dokumentinnhold og dokumentets form i del 1.4 Autoritetsbegrepet). For å skape et troverdig dokument, må en som produsent ha kontroll over at peridocemene oppfyller publikums forventninger til den aktuelle dokumentasjonssjangeren. En kvittering må *se ut* som en kvittering, en pengeseddel må *se ut* som en pengeseddel og så videre. Dette er de peridocemene dokumentprodusenten må kunne kontrollere samtidig som han/hun kontrollerer de personlige peridocemene. I tillegg er det troverdige dokumentet avhengig av at epidocemene stiller dokumentet selv, dokumentasjonssjangeren og dokumentprodusenten i et positivt lys. Et dokument produsert av den tidligere nevnte Ely Sakhai vil ikke være særlig troverdig, selv om det gjerne er autentisk, siden epidocemene stiller Sakhai som dokumentprodusent i et dårlig lys. På denne måten vises det at det troverdige dokumentet og den troverdige dokumentprodusenten er gjensidig avhengige av hverandre.

I en kommunikasjonssituasjon der deltagerne er ansikt-til-ansikt har vi en tendens til å anta at folk er det som de gir seg ut for å være. Troverdighet i en slik situasjon kan dermed oppstå ved at man gir hverandre både verbale og ikke-verbale cues⁵⁵ i samtalen eller interaksjonens løp som forsikrer den eller de en interagerer med om ens identitet, ens hensikter og så videre. På det personlige planet er slike bekreftelser av ens troverdighet og pålitelighet ofte tilstrekkelig og vanligvis "In daily life we take such assertions at face value. Why should people lie? But matters are different for financial institutions. It is incumbent on banks and fiduciary agents to be skeptical. The assertion of identity must be followed by

⁵⁴ Ibid, side 182.

⁵⁵ For definisjon av "symbolske cues", se: Thompson, John B.. *Medierne og Moderniteten. En Samfundsteori om Medierne*. København; Hans Reitzels Forlag A/S, 2001. Side 96.

verification.”⁵⁶ David Brin trekker her frem finanssektoren som et samfunnsområde som krever bevis for å godta ens identitet, men faktum er at de fleste store samfunnsinstitusjonene krever en eller annen form for bevisførsel for å godta (både personlig og) dokumentenes autenticitet og troverdighet. Hvordan skal en så kunne bevise sin pålitelighet som person eller bevise et dokuments autenticitet? På det personlige planet blir vår troverdighet til en viss grad kontrollert av epidocemene som omgir oss. Går det for eksempel et rykte om at en person er en løgner, vil vi nok vanligvis ta vedkommendes utsagn med en klype salt samme hvor mange verbale og ikke-verbale cues han/hun gir oss for å overbevise oss om det motsatte. For dokumenter er en av de viktigste troverdighetssikringsmekanismene for de dokumentproduserende samfunnsselementene at de utvikler gode interne kontrollmekanismer som kan holde et øye med den produserte dokumentasjonen. Her er det fristende å vende tilbake til finansverden for å finne eksempler: La oss se litt på pengesedler. Dersom politiet, som fungerer som en av pengeverdenens kontrollmekanismer, oppdager at det er en stor mengde falske pengesedler i omløp, vil dette tvinge den nasjonale pengeutstederen til å reagere. Reaksjonen kommer mest sannsynlig til å innebære at en endrer på sedlene for å gjøre dem vanskeligere å kopiere, eller i alle fall å gjøre det vanskelig å produsere troverdige kopier. Måten dette gjøres på, er ved at utstederen tilføyer flere peridocemer til dokumentet, for eksempel serienummer, vannmerker, metalltråder, hologrammer, skjulte bilder og så videre. Alt dette er peridocemer som skal være med på å formidle til publikum at dokumentene fremdeles er autentiske og troverdige, og at institusjonen er troverdig i den forstand at den gjør alt den kan for å hindre at publikum blir lurt av uærlige, eller utroverdige, aktører og dokumenter.

Men hvordan skal en definere troverdighet? *Troverdighet kan ansees som å være et dokuments evne til å oppfylle samfunnets konvensjoner og krav til utforming og innhold, eller en persons evne til å kontrollere personlige peridocemer og dokumentenes peridocemer. Det troverdige dokumentet må også kunne passere opphavsinstitusjonens interne kontrollmekanismer.* Epidocemene, som er relaterte til både produsenten og dokumentet, kan kanskje ikke kontrolleres av dokumentprodusenten, men for å opptre som en troverdig aktør, må en likevel forsøke å oppføre seg slik at en ikke blir forbundet med negative epidocemer.

⁵⁶ Brin, David. *The Transparent Society*. Reading, Massachusetts; Perseus Books, 1998. Side 236.

Troverdighet er på samme måte som autentisitet knyttet opp mot åpenhet. En troverdig samfunnsinstitusjon har en relativt åpen struktur der en kan se hvordan institusjonens innebygde kontrollmekanismer fungerer og der man har mulighet til å følge en eventuell saksgang. En troverdig aktør kan gjerne være anonym, så lenge han eller hun er tilknyttet en veletablert og godt ansett institusjon. Man trenger ikke nødvendigvis å pleie sosial omgang med riksrevisoren for å ha tillit til ligningsvesenet, og en trenger ikke nødvendigvis å vite navnet på saksbehandleren som behandler selvangivelsen for å stole på at skjemaet en fyller ut er et troverdig dokument. Dette er et punkt det selvsagt går an å utnytte for aktører med uærlige hensikter, så her ligger en kilde til usikkerhet og tvil i forholdet mellom publikum og institusjon.

1.4 Autoritetsbegrepet.

Når en så har kontroll på peridocemene og har klart å få knyttet til seg positive epidocemer (eventuelt har en klart å undertrykke de negative epidocemene), en har klart å tilegne seg troverdighet gjennom å oppfylle samfunnskonvensjonene omkring både personlig oppførsel og i forhold til dokumentet, og en har klart å overbevise publikum at en har fremstilt et autentisk dokument, hva er da neste punkt på programmet? Det er nå en må forsøke å etablere dokumentasjonsformen i det omkringliggende samfunnet. Men hva menes med "å etablere" en dokumentasjonsform?

Trine Sivertsen snakker i sin tekst "Kringkasting – institusjoner og historie"⁵⁷ om "[...] fem *hovedfaser* som både radioen og fjernsynet har gjennomgått (eller gjennomgår): eksperimentell fase, mediet finner sin form, det samlede mediet, begynnende spesialisering og til sist fragmentering."⁵⁸. Hennes argumentasjon er rettet mot kringkastingsmediene, men de fem hovedfasene kan også overføres til å gjelde dokumentasjonsformer: Utviklingen av dokumentasjonsformene vi kjenner i dag (som for eksempel sykehusjournaler, identitetspapirer, kvitteringer, pass og førerkort) har gått hånd i hånd med utviklingen av de

⁵⁷ Sivertsen, Trine. "Kringkasting – institusjoner og historie". *Medievitenskap. Medier – Institusjoner og historie*. Red. Martin Eide. Oslo; Fagbokforlaget, 1999. Side 137-155.

⁵⁸ *Ibid*, side 139.

samfunnsinstitusjonene de er tilknyttet. Hovedsaken for utviklingen av samfunnsinstitusjonene og deres dokumentasjonstyper, er at det har vært et behov for å regulere ulike sider av samfunnet. Et eksempel: Bankvesenet oppstod da en hadde behov for en pålitelig måte å regulere og stimulere pengetransaksjoner, og sammen med bankvesenet ble det utviklet metoder for å bevise at en hadde de verdiene en påsto å ha; man fikk kvitteringene og andre typer verdipapirer. Dokumenter og dokumentasjonsformer gjennomgår sin eksperimentelle fase når en gjerne prøver ut ulike typer skjemaer eller endrer dokumentenes docemer for å finne frem til den utformingen som er mest hensiktsmessig. Når en har funnet den mest hensiktsmessige utformingen gjennom å la dokumentasjonen gjennomgå en eksperimentell fase, må en på en eller annen måte overbevise publikum om at dokumentet er autentisk og troverdig, og at organisasjonen/personen bak dokumentet også er troverdig og autentisk. Dersom en klarer å imøtekomme samfunnets krav til form og innhold over et lengre tidsrom, vil en etter hvert opparbeide seg autoritet. Personlig autoritet kan skapes dersom en kan dokumentere sine kunnskaper (for eksempel ved hjelp av utdanningsvitnemål), sin ærlighet, sin troverdighet, eller dersom en er omgitt av positive epidocemer. Dokumenter trer her frem som fellesnevneren for måtene en akkumulerer autoritet. Dokumentformatene oppnår også autoritet når de har eksistert over en tidsperiode uten å bli diskreditert, for sterkt kritisert, eller å ha vist seg å være usannferdig på noe vis.

Til forskjell fra etablering av autentisitet og troverdighet er faktisk en av forutsetningene for autoritet en viss distanse mellom publikum og den som innehar autoriteten. Det er ikke nødvendigvis snakk om fysisk distanse, men mer om kunnskapsmessig distanse. En stoler for eksempel på at hjertespesialisten på et sykehus vet hva han/hun driver på med dersom en er så uheldig å bli hjertesyk. Man godtar lettere andres autoritet på et fagfelt dersom en ikke har alt for god greie på dette feltet selv. Man er avhengig av at publikum har tillit til ansiktsløse ekspertsystemer⁵⁹ for å kunne oppnå autoritet. For å opprettholde denne distansen, er det viktig å skape fagfelt, ekspertområder, fagsjargong og egne dokumentasjonssjangre. Dokumentasjonen er helt sentral i forhold til å opprettholde grensene mellom fagfeltene. Dersom grensene opprettholdes over en tidsperiode og dokumentasjonen viser seg å være pålitelig og hensiktsmessig, vil fagfeltet

⁵⁹ Giddens, Anthony. *Intimitetens forandring*. København, Reitzel, 1994. Side 65.

oppnå status, samtidig som de kan benytte dokumentasjonen til å legitimere sin eksistens. Når fagfeltet etableres på denne måten, som en legitimert, effektivt, troverdig og autentisk samfunnsaktør, vil dokumentasjonen oppnå autoritet i samfunnet. *Autoritet kan dermed litt forenklet sies å være en funksjon av autentisitet og troverdighet: En oppnår autoritet (enten personlig eller institusjonell) når en har vist seg å være troverdig og autentisk over en viss tidsperiode. Autoritet er en faktor som gjør at vi i stor grad stoler på oppriktigheten, autentisiteten og troverdigheten til den fremstillingen vi presenteres. Et dokument med stor autoritet vil bli oppfattet som riktig og presist uten at en stiller alt for store spørsmål til det.*

Def II

2. Subsamfunn, form, innhold og makt.

Det moderne samfunnet er på ingen måte et homogent samfunn. De mange mediene vi har tilgang til og som vi benytter oss av i dagliglivet, gjør at de moderne samfunnene i Vesten har en utvidet "borgerlig offentlighetssfære"⁶⁰ dersom en skal ta utgangspunkt i Jürgen Habermas' idé om at:

"Med den borgerlige offentlighet forstås først og fremst den sfære der privatfolk samles til publikum. Denne offentlighet – som er reglementert av øvrigheten – gjør publikum straks krav på for å bruke den til en konfrontasjon med de offentlige myndigheter om de almene [sic] regler for samkvem i den fundamentalt privatiserte, men offentlig relevante sfære for varesamkvem og samfunnsmessig arbeid"⁶¹.

Dersom en tenker over dette utsagnet, så kan en argumentere for at det moderne mennesket **lever** i en borgerlig offentlighet siden vi mer eller mindre konstant er et publikum for ulike mediers sendinger. Ifølge Habermas er dette et tegn på forfallet av den "virkelige" borgelige offentligheten, siden en får en sammenblanding av den offentlige sfæren og den private sfæren. Det er kanskje ikke snakk om en utvidelse av den ene, homogene borgerlige offentligheten som Habermas forestiller seg. (Dette er for øvrig et synspunkt som Habermas har blitt kritisert for mange ganger, blant annet av Barbara Gentikow⁶²) Om det finner sted et forfall når den offentlige og den private sfæren blandes er et spørsmål i seg selv, men det kan ikke være tvil om at Habermas har rett når han hevder at dette er en forandring som preger det moderne samfunnet vi lever i. Mer interessant enn å se på forfallet, er det å se på fragmenteringen av vår medierte hverdag: dersom en tidligere hadde én borgerlig offentlighetssfære og en adskilt privat sfære, har en nå flere fragmenterte offentlighetssfærer som griper inn i våre privatsfærer gjennom vår bruk av sosiale medier og nyhetsmedier. Samtidig har vi en mengde mediekanaler vi kan ytre oss gjennom. Dette mylderet av åpne kommunikasjonskanaler gjør at det blir lettere for såkalte "deloffentligheter" å eksistere. En deloffentlighet kan sees på som en parallell eller alternativ sosial arena der folk som gjerne ikke er helt godtatte i den borgerlige offentligheten likevel kan lage og spre sine (mot)budskaper. Deloffentlighetene kan også representere fortolkninger eller meninger som ikke er en integrert del av den opplyste, offentlige diskurs.

⁶⁰ Habermas, Jürgen. *Borgerlig Offentlighet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS, 3. utgave, 2003.

⁶¹ Ibid, side 25.

⁶² Gentikow, Barbara. "Habermas, mediernes rolle for den offentlige meningsdannelsen, og en fotnote om Internett i fire versjoner". I: *Norsk Medietidsskrift*, Universitetsforlaget, nr. 1, 16. årgang, 2009: side 65-72.

Det er altså mulig å se på den moderne verden som bestående av mange slike deloffentligheter som er viklet inn i hverandre.

Carl DiSalvo argumenterer for at den moderne verden består av flere ulike offentligheter. I sin tekst "Design and the Construction of Publics"⁶³ tar DiSalvo utgangspunkt i John Deweys definisjon av en offentlighet ("public"):

The public consists of all those who are affected by the indirect consequences of transactions to such an extent that it [sic.] deemed necessary to have those consequences systematically cared for. [...]Those indirectly and seriously affected for good or for evil form a group distinctive enough to require recognition and a name. the name selected is 'The Public'. [...]Indirect, extensive, enduring and serious consequences of conjoint and interacting behavior call a public into existence having a common interest in controlling these consequences.⁶⁴

DiSalvo utdyper Deweys definisjon ved å si at: "[...]publics are situated and multiple[...]. The bond of a public to its conditions of origin is an inevitable outcome of the situatedness of publics. Publics arise from, and in response to, issues that are qualified by the context in which they are experienced."⁶⁵ På bakgrunn av dette, kan en konkludere med at DiSalvo og Dewey ser på offentligheter som ganske flyktige fellesskap. Likevel har de gjerne stor innflytelse på den etablerte "dominerende" offentlighetens diskurser, på de individene som inkluderes i de ulike offentlighetssfærene, og på andre, omkringliggende offentlighetssfærer. Flyktighet og plastiske grenser kan kanskje oppfattes som en svakhet siden flyktigheten gjerne gjør at offentlighetene raskt kan gå i oppløsning eller absorberes i andre offentligheters diskurser.

DiSalvo/Dewey argumenterer altså for at det finnes flere ulike offentligheter (heretter betegnet som "subsamfunn") som eksisterer samtidig med hverandre. Siden de gjør det, trenger de en måte å legitimere sin eksistens på. Her er det dokumentene og dokumentasjonen kommer inn. Dokumentasjon er nemlig en av strategiene en kan iverksette for å opprette grenser mellom ulike offentligheter. Det er her snakk om å utvikle *både* spesifikke dokumentasjonsformer, men også et spesifikt språk og innhold. Det er muligens derfor de fleste subsamfunnene sørger for at **deres** dokumentasjon er skrevet på

⁶³ DiSalvo, Carl. "Design and the Construction of Publics". I: *Design Issues*. Vol. 25. Nummer 1, 2009: 48-63.

⁶⁴ Dewey, John. *The Public and Its Problems*. Athens; Ohio University Press, 1991. Side 15, 35 og 126.

⁶⁵ DiSalvo, Carl. "Design and the Construction of Publics". I: *Design Issues*. Vol. 25. Nummer 1, 2009: 48-63. Side 50.

en måte som bare er tilgjengelig for dem som hører til gruppen. En måte å sørge for at utenforstående ikke får alt for god innsikt i "våre" dokumenter, er ved å benytte et språk preget av "[...] the abbreviations and jargon of the writer's 'discipline', they are opaque to outsiders[...]"⁶⁶.

Det kanskje mest klassiske eksempelet på en slik "ugjennomtrengelig" dokumentasjonsform er legejournalene. Jeg skal ikke dvele for mye ved språket benyttet for å beskrive pasientenes sykdomshistorie, men generelt sett er det få som ikke har tatt helsefaglig utdanning som klarer å trenge gjennom språket legene og andre i helsesektoren benytter. Helsevesenet er bare ett eksempel på hvordan en del av subsamfunnskonglomeratet vi lever i benytter seg av dokumenter for å "[...]mark the boundary between [...]spheres and [...]remind participants to adjust to that boundary."⁶⁷ Dette kan ansees for å være dokumentet og dokumentasjonens sosiale rolle; Gjennom sin blotte eksistens er de med på å tilfredsstille vårt behov for å dokumentere og legitimere grensene mellom subsamfunnene. Noen ganger kan det faktisk virke som om det er viktigst at det eksisterer en eller annen form for dokumentasjon, og så er det det samme hvilken kvalitet denne dokumentasjonen har. Mange av de ulike fanzinene⁶⁸ en kan finne på Internett viser hvordan man kan benytte seg av dokumentasjon for å legitimere ens subsamfunns eksistens, selv om innholdet i mange av fanzinene er av varierende kvalitet. Det faktum at det produseres dokumenter og dokumentasjon er i mange tilfeller tilstrekkelig for å bekrefte grensen mellom de ulike subsamfunnene. Dokumentene kan oppfattes som det enkelte subsamfunns spesifikke diskurs.

Men hva er diskurs? Diskurs kan tenkes som "[...]a particular way of talking about and understanding the world (or an aspect of the world)"⁶⁹. Vi kommer inn i samfunnets ulike diskursive praksiser fra det øyeblikket vi blir født. Innføring i diskursive praksiser lærer oss hvordan vi skal uttrykke oss gjennom språk og de korrekte måtene vi kan benytte språket

⁶⁶ Heimer, Carol A. "Conceiving Children." *Documents. Artifacts of Knowledge*. Ed. Annelise Riles. Ann Arbor; The University of Michigan Press, 2006. Side 102.

⁶⁷ Ibid, side 104.

⁶⁸ Et "fanzine" kan defineres som en publikasjon laget av amatører (vanligvis uten tilknytning til en forlegger) for et subsamfunn av med-entusiaster som alle er interesserte i ett emne. Et eksempel på et fanzine kan være et nyhetsbrev fra en frimerkesamlergruppe eller lignende grupperinger.

⁶⁹ Jørgensen, Marianne & Louise Phillips. *Discourse Analysis as Theory and Practice*. London; Sage Publications, 2006. Page 1.

på. Diskurs kan på denne måten minne om sosialiseringprosessen barn må gå gjennom for å bli medlemmer i det omkringliggende samfunnet. Diskursbegrepet skiller seg fra sosialiseringstanken (der en lærer seg å fungere innen den dominerende kulturen en lever i) ved at innvielsen i sosiale- og private diskurser også lærer oss å håndtere flere ulike kommunikasjonssituasjoner og deres tilhørende språkssystemer. Med dette mener jeg at en raskt lærer hvilke typer ytringer og hvilken språkbruk som er passende i de situasjonene en støter på i hverdagen. Språket som gjerne er sosialt akseptabelt i et chat-rom på Internett er kanskje ikke det samme språket en vil benytte seg av i f. eks en begravelse. Likevel dekker diskursbegrepet så mye mer enn bare det å kunne oppføre seg og språklegge seg i sosiale sammenhenger. Teoretikerne Jørgensen og Philips hevder at “[...] our ways of talking do not neutrally reflect our world, identities, and social relations but, rather, play an active role in creating and changing them.”⁷⁰ Dersom en følger tanken om dokumentasjon som et subsamfunns definerende diskurs, kan en på denne måten forstå viktigheten av å skape en egen dokumentasjonsform. Gjennom å skape dokumentasjonsformene er en med på å skape måter å definere verden og gi den mening, siden diskurs også kan være “[...]a web of processes in which meaning is created.”⁷¹ En kan kanskje si at dokumentasjon, og dokumentasjonsformer, er med på å strukturere verden omkring oss og at de på denne måten er med på å skape den meningen vi tillegger vår erfaringsverden.

Hvordan kan et dokument, eller en dokumentasjonsform, være med på å forme vår oppfatning av virkeligheten? Siden dokumentet skal mediere informasjon mellom medlemmer av et subsamfunn, eller mellom medlemmer av et subsamfunn og ikke-medlemmer, vil dokumentene i varierende grad være med på å definere både virkeligheten og dokumentprodusentene. Manuel Zacklad hevder i sin artikkel “Documentarisation Processes in Documents for Action[...]” at

In an increasing number of cooperative professional activities, especially those of a mainly intellectual kind, the intermediate or final product of the cooperative process is a semiotic product which will serve in turn as a basis for further transactions[...]. These ‘documents for action’ (DofA) are now becoming essential to cooperative collective activities[...].⁷²

⁷⁰ Ibid, side 1.

⁷¹ Ibid, side 25.

⁷² Zacklad, Manuel. “Documentarisation Processes in Documents for Action (DofA): The Status of Annotations and Associated Cooperation Technologies”.
http://www.zacklad.org/articles_documents/JCSCW%20english%20reprise.pdf Side 3. (20.mars-11)

Dokumenter ser ut til å bli grunnlaget for flere dokumenter, eller en får dannet flerlags dokumentkomplekser, og formatene får etter hvert verdi og betydning i seg selv.

Dokumenter består av en form og et innhold. Disse to forholdene påvirker hverandre på ulike måter. Formen skal i hovedsak strukturere innholdet, og innholdet skal legge føringer for hvilken form som er mest hensiktsmessig for å oppnå struktur. Formen kan med andre ord oppfattes som rammen som omgir og former innholdet. En kan i denne sammenhengen gå tilbake til framing-begrepet. I sin tekst *Steps to an Ecology of Mind*⁷³ hevder Gregory Bateson at “[...] a frame is metacommunicative. Any message, which either explicitly or implicitly defines a frame, *ipso facto* gives the receiver instructions or aids in his attempt to understand the message included within the frame.”⁷⁴ Formatets innvirkning på innholdet kan med andre ord være ganske omfattende, og siden dokumentene skal være grunnlaget for flere dokumenter, jfr. sitatet om Documents for Action, er dokumentformatet et viktig element som krever en grundigere gjennomgang.

2.1 Form og makt: Et Eksempel.

Dokumentasjonsformer oppstår ikke spontant. Man våkner ikke en morgen og plutselig er der en helt ny type dokumentasjon tilgjengelig og påkrevd i samfunnet. Men hvorfor utvikler vi dokumentasjonsformer og dokumentformater?

Michel Foucault hevder at mennesket forsøker å strukturere verden gjennom å finne likheter og ulikheter i verden omkring seg⁷⁵. Dokumentasjonsformer oppstår derfor som en følge av et behov for å katalogisere, indeksere, klassifisere eller sortere elementer fra verden omkring oss. I vår iver etter å skape orden, forsøker vi til en viss grad å standardisere de viktigste dokumentene, eller i alle fall de dokumentene som vi oppfatter som viktigst.

⁷³ Bateson, Gregory. *Steps to an Ecology of Mind*. New York; Ballantine Books, 1972.

⁷⁴ Ibid, side 188.

⁷⁵ Foucault, Michel. *Tingenes Orden. En Arkeologisk Undersøkelse av Vitenskapene om Mennesket*. Oslo; Aventura Forlag, 1996.

Fremveksten av dokumentasjonsformer henger, som tidligere nevnt, nøye sammen med fremveksten av samfunnsinstitusjoner. Men hvorfor trenger vi samfunnsinstitusjoner til å begynne med? Utvikling av dokumentasjonsformer henger, som så mye annet, sammen med den tilliten ("trust") vi har til våre omgivelser, samfunnet og våre medmennesker. Samtidig er dokumentasjonsformene et uttrykk for maktforholdene som ligger i samfunnet. For det er ikke tvil om at dokumentets former er med på å strukturere virkeligheten. Dokumentformen som "frame", eller ramme, kan være med på å skape et mentalt rammeverk som styrer måten vi tolker virkeligheten, og også hvordan vi ser på oss selv som individer. Det klassiske eksempelet på et slikt strukturerende skjema, er legejournalene, og kanskje spesialistdiagnoser i særdeleshet. Med spesialistdiagnoser mener jeg diagnoser stilt av medisinske eksperter, altså av "høyere" autoriteter enn en vanlig allmennlege. Slike eksperter kan for eksempel være en nevrolog, en urolog, eller en psykiater. Men hvorfor fester vi så stor tillit til slike menneskers uttalelser at vi i mange tilfeller lar det påvirke vår egne selvoppfatning? I bunn og grunn er de ikke mer enn "vanlige" mennesker, så hva er det som gjør dem og dokumentene deres så spesielle?

La oss ta en nærmere kikk på legens autoritet: Legejournalen er bare et ledd i lenken som består av ulike institusjoners autoritet og dokumentasjonspraksiser. Alle disse ulike praksisene skal være med på å underbygge aktørenes troverdighet. En kan si at denne kjedens første ledd er vitnemålet fra den videregående skolen som den enkelte fremtidige lege får med seg. Dette dokumentet åpner muligheter i andre utdanningsinstitusjoner siden det viser at eleven oppfyller noen formelle krav som samfunnet stiller til de som ønsker å studere medisin. De høyere utdanningsinstitusjonene vil utøve kontroll med de søkerne som ønsker opptak til medisinstudiet, akkurat som den videregående skolen skal utøve kvalitetskontroll over sine elever når deres karakterer og vitnemål skal fastsettes. Allerede før en har kommet inn på medisinstudiet har en i alle fall vært gjennom to institusjoners kontroll-/kvalitetssikringsprosesser. Slike prosesser fortsetter gjennom hele medisinstudiet der studenten må gjennom eksamener, turnusperioder og ulike typer fagfellevurderinger før han eller hun er utdannet lege.

Gjennom utdanningsløpet har legestudenten tilegnet seg kunnskaper om det subsystemet han/hun nå skal bli en del av. En lærer seg de aktuelle faguttrykkene og en

lærer seg hvordan det forventes av de andre deltakerne i subsystemet at en skal ordlegge seg i offisielle dokumenter, både til bruk internt i systemet og i dokumenter som skal benyttes i relasjon til andre systemer. Selve dokumentformen pasientjournaler er altså noe som den enkelte legestudent må lære seg å skrive i løpet av perioden der han/hun befinner seg i et ganske uavklart forhold til subsystemet. Med dette mener jeg at vedkommende på samme tid *både* er en del av subsystemet siden han/hun får trening i systemets doxa (det vil si, subsystemets spesifikke handlemønstre, vokabular, dokumentasjonsformer og så videre) samtidig som vedkommende enda ikke er fullstendig innlemmet i subsystemet og dermed er å betrakte som utenforstående. Men hvorfor dette fokuset på kontrollmekanismer og innføringsprosessene i et subsamfunn? Det at subsamfunnene utvikler sin egen doxa, gjør at de skiller seg ut fra det vanlige samfunnet. Gjennom å skape et språk som er mer eller mindre ugjennomtrengelig for de uinnvidde og gjennom å lage dokumentasjonsformer som får både de innvidde og de uinnvidde til å strukturere språket på en gitt måte, skaper en distanse mellom subsamfunn og generelt samfunn. En trenger samtidig å gjøre subsamfunnet til en viktig del av publikums hverdag slik at subsamfunnet ikke går til grunne så lett.

Etter at slike subkulturer har oppstått, vil deres dokumentasjonsformer og –formater etter hvert bli vanlige i det generelle samfunnet. Med dette mener jeg at disse dokumentene etter hvert blir en integrert del av hverdagslivet og av samfunnets generelle dokumentasjonsmetoder. Men noen dokumentasjonsformer blir tillagt mer makt enn andre. Dette kan henge sammen med den maktballansen som oppstår i spillet mellom en sertifisert ekspert innen et subsamfunn og "vanlige" legfolk. Dersom vi fremdeles holder oss til legeeksempelet, så vil pasienten stå i en utrygg situasjon, eller vedkommende vil være i en underordnet maktposisjon. Hvorfor?

Pasienten vil ha merket symptomer i kroppen og vil sannsynligvis allerede ha blitt usikker på grunn av dette. Hans/hennes uro vil bli "bekreftet" av en fastlege som sender pasienten videre i systemet med henvisning til en spesialist. Denne henvisningen vil være skrevet på subsamfunnets eget språk, og med mindre pasienten også er en del av samme system, vil henvisningen være vanskelig å forstå. Man er i slike situasjoner *tvunget* til å stole på fastlegens ekspertise og at han/hun handler til pasientens fordel. I de fleste møter med

helsevesenet kan en stole på at helsepersonalet handler til pasientens beste, eller som Russell Hardin sier: "The only thing that can meaningfully force me to trust someone is evidence that they are likely to be trustworthy toward me in the relevant context, that they will have the right motivations."⁷⁶ Helsepersonalets motivasjon er en ting som kan hjelpe pasienten med å føle seg ivaretatt i en sårbar situasjon.

Altså: Gjennom subsamfunnets doxa og gjennom koblingen mellom viktig for samfunnet og samtidig utilgjengelig, skapes det et maktforhold. Dette maktforholdet blir videreført i subsamfunnets dokumentasjonsformer siden subsamfunnet gis makt til å definere og til å strukturere både kunnskap og virkelighet innen sitt ekspertfelt. Defineringen kommer inn når en skal, i dette tilfellet, diagnostisere og bestemme behandlingsformen den berørte pasienten skal få. Struktureringen av kunnskap og virkelighet kommer i dette tilfellet inn når pasientens subjektive sykdomsoppfattelse skal tilpasses et "objektivt" dokumentformat. Det er viktig å huske at dokumenter og dokumentasjonsformer aldri er objektive kilder til kunnskap. Der er alltid en baktanke bak utformingen av dokumenter og – former, noe som får Carol A. Heimer til å uttale at dokumenter er

[...] rather clearly intended to create uniformity. [...] Although the work of documents seems to depend on their capacity to produce uniformity and to make actors interchangeable, we know that we cannot take organizational records as objective accounts[...]. In documentary practices, the 'deliberate stripping away of context detaches and obliterates social relationships' and erases human agents.⁷⁷

Dokumentasjonsformer innebærer med andre ord at noen bestemmer hva som skal vektlegges i en gitt situasjon. Selv om dokumentene gir et skinn av objektiv kunnskap, er de likevel avhengige av subsamfunnets innviddes subjektive vurderinger. De kriteriene eller postene som en finner i alle skjemaer, eller lignende dokumenter, er alle baserte på tidligere tiders vurderinger. På denne måten kan subjektive vurderinger etter hvert som tiden går få stadig mer makt. En eller annen gang i et subsamfunns historie har noen ment at det har vært fornuftig å ta med et punkt som omhandler et eller annet aspekt ved den delen av det generelle samfunnet som det aktuelle subsamfunnet nå "kontrollerer", og dette elementet har så blitt en del av subsamfunnets dokumentasjons docemer.

⁷⁶ Hardin, Russell. *Trust*. Cambridge, Malden (MA); Polity Press, 2006. Side 34.

⁷⁷ Heimer, Carol A.. "Conceiving Children". I: *Documents. Artifacts of Modern Knowledge*. Red. Heimer, Carol A.. Ann Arbor; The University of Michigan Press, 2006, 95-126. Side 96.

Et annet element i maktforholdet mellom et subsamfunn og det generelle samfunnet, er språket som benyttes for å beskrive kollegaer og utenforstående mennesker, og også det språket som brukes for å beskrive de som står utenfor subsamfunnets fellesskap. Erving Goffman skriver at "[...]de ord som beskriver kolleger, i likhet med de ord som beskriver ens lagkamerater, vil bli inn-gruppe-ord, og [...] de ord som beskriver publikum [...] er ladet med de følelser man nærer overfor ut-grupper."⁷⁸ Ut fra denne uttalelsen kan en konkludere at en gruppes språkbruk overfor hverandre internt i gruppen og overfor utenforstående, ikke er en nøytral, objektiv språkbruk.

La oss fortsette med eksempelet legebesøk; I Norge har en krav på å få se sin egen legejournal og en kan få tilsendt sin private epikrise. Men selv om den enkelte pasient er eier, opphav og objekt for sin journal, er ikke opplysningene umiddelbart tilgjengelige for ham/henne. En kan kanskje hevde at legevitenskapen forsøker å være en objektiv, klinisk vitenskap, og at en derfor kan forvente å få en klinisk, objektiviserende språkbruk når legen skal beskrive pasienten, eller "ut-gruppen" for å benytte Goffmans begrep. En kan spørre seg selv om ikke denne språkbruken er en ting en lærer seg i løpet av innføringsfasen i subsamfunnet, siden legespråket er en av de tingene som virker som et av de sterkeste limene som holder subsamfunnet sammen. Språket benyttes i stor grad til å utforme dokumentene og deres docemer. Og siden språket er en tillært størrelse, kan en kanskje konkludere med at dokumentene også er noe en må lære seg å beherske før en kan bli medlem av subsamfunnet. Men hvilken effekt har denne opplæringen? Carol A. Heimer hevder at

[...]routines, scripts, protocols, and institutions shape attention and structure thinking [...] and that documents in particular induce selective attention, create a method for interpreting the particulars of a situation, and through the use of categories hide some facts while making others observable. [...] routine and biography function as alternative ways of organizing cognition and shaping behavior.⁷⁹

Hele poenget med å gjennomgå utdannings- og innvielsesprosessen, ser ut til å være å lære seg den forventede språklige og kognitive strukturen som preger hvert enkelt subsamfunn.

⁷⁸ Goffman, Erving. *Vårt Rollespill Til Daglig*. Oslo; Pax Forlag A/S, 1992. Side 136.

⁷⁹ Heimer, Carol A. "Conceiving Children." *Documents. Artifacts of Knowledge*. Red. Annelise Riles. Ann Arbor; The University of Michigan Press, 2006, 95-126. Side 98-99.

Den enkelte, individuelle legejournal eller epikrise er med på å dokumentere et menneskes livsløp. Man tenker vanligvis ikke på betydningen av ens egen sykdomshistorie i dagliglivet. Likevel kan dette dokumentet, eller denne dokumentformen, være med på å forme pasientens selvbylde. Hvordan? Det å få en alvorlig diagnose, enten for en psykisk sykdom eller en fysisk, kan oppfattes som et sjokk for den pasienten det berører. I mange tilfeller fører diagnosen til at en endrer på selvoppfattelsen: en betegner seg nå som en del av et ansiktsløst fellesskap som består av andre i samfunnet som deler samme diagnose. Slike fellesskap er ofte ansiktsløse helt til en kommer i kontakt med interesseforeninger (som for eksempel Kreftforeningen, eller Norges Blindforbund), støtteorganisasjoner eller andre privatpersoner. I mange tilfeller blir dette flyktige offentligheter (jfr. Dewey og DiSalvo), men noen slike organisasjoner klarer å opprettholde sin eksistens og blir mer varige subsamfunn i seg selv. I slike tilfeller, er det dokumentene, eller snarere det dokumentene formidler, som blir utslagsgivende for om en passer inn i en slik flyktig offentlighet eller ikke. Samtidig risikerer en at pasienten selv innlemmer diagnosen i sin selvforståelse. Man er ikke lenger bare Kari Nordmann, to-barnsmor, ivrig hekler og leder av det lokale husmorlaget, en kan begynne å tenke på seg selv som Kari Nordmann, to-barnsmor, hekler, leder av husmorlaget og MS-rammet.

Problemet her er at dokumentet og diagnosens påvirkning i noen tilfeller kan bli for stor slik at diagnosen blir personens primæridentitet og ikke bare et fragment i den komplekse veven av elementer som er et menneskes identitet(-er). Diagnosen eller epikrisen må sees i sammenheng med flere andre dokumenter, både innen samme subsamfunn (det medisinske fagfeltet) og andre subsamfunn. Grunnen til dette er at en alvorlig diagnose fører med seg en del rettigheter for den som får diagnosen, samtidig som den fører med seg visse krav fra samfunnet generelt. Rettighetene knyttet til diagnosen kommer gjerne fra andre instanser enn den som stilte diagnosen. I forhold til helsevesenet har pasienten et krav på behandling for sin alvorlige lidelse. Diagnosen vil også kunne utløse rettigheter overfor andre samfunnsinstitusjoner som for eksempel NAV som skal hjelpe med økonomiske ytelser til den syke, eller krav rettet mot en eventuell arbeidsgiver som i mange tilfeller blir avkrevd at den syke skal få tilrettelagt arbeidsdagen/arbeidsplassen for å kunne fungere optimalt under, og etter, sykdomsperioden.

Diagnosen, eller epikrisen, fungerer altså ikke som isolerte enheter som bare har en funksjon å oppfylle innen det subsamfunnet som skapte den, men kan isteden sees på som et *nøkkeldokument* som påvirker mange flere omkringliggende subsamfunn så vel som objektet dokumentet omhandler.

Det at en epikrise fungerer som et nøkkeldokument som setter ett og samme objekt i forbindelse med flere andre ekspertssystemer, henger sammen med prosessene John Seely Brown og Paul Duguid diskuterer i sin bok *The Social Life of Information*⁸⁰. Her hevder de blant annet at

[...]documents do not merely carry information, they help make it, structure it, and validate it. More intriguing, perhaps, documents also help structure society, enabling social groups to form, develop, and maintain a sense of shared identity. Viewing documents as mere information carriers overlooks this social role. [...] Documents then contribute not only to forming and stabilizing the worlds but also [...]to reforming, destabilizing, and transforming them.⁸¹

Dokumentene kan altså betraktes som grenseoverskridende objekter siden et dokument kan overskride grensene mellom ekspertsystemene samtidig som de er med på å opprettholde dem. Dokumentene påvirker hverandre og de samfunnene de representerer, de har en stor sosial dimensjon i tillegg til det som gjerne blir oppfattet som deres "primærfunksjon", nemlig å bevare og formidle informasjonsinnholdet som de preges med. En dokumentert diagnose er med andre ord et ledd i et mye større dokumentkompleks enn subsamfunnet tilknyttet legevitenskapen, subsamfunnet som utstedte diagnosen. Men hva er et dokumentkompleks?

⁸⁰ Brown, John Seely & Paul Duguid. *The Social Life of Documents*. Boston(MA); Harvard Business School Press, 2002.

⁸¹ Ibid, side 189-193.

2.2 Dokumentkomplekser.

Et dokument er alltid koblet til andre dokumenter, enten gjennom emnet/objektet dokumentet omhandler, formatet dokumentet har, eller produsenten som står bak dokumentet. Man har altså flere ulike typer dokumentkomplekser, og i mange tilfeller kan grensene mellom de ulike typene være overlappende, og de er på ingen måter gjensidig utelukkende. Å skulle lage en kategori for dokumenter innebærer som sådan at en tildeler et docem en overordnet autoritet eller status fremfor alle de andre docemene i det samme dokumentet. Dette autoritetsdocemet vil være det som avgjør hvilken kategori dokumentet tilhører. Når kategoriene først er etablert og en har lært seg å stole på dem, vil dokumenter som har avvik i det styrende docemet bli oppfattet som mindre troverdig enn de som følger malen.

Det vanligste dokumentkomplekset består av dokumenter som omhandler det samme temaet eller objektet. I et slikt kompleks vil en finne mange ulike dokumentasjonsformer. Alle ting som omhandler en person, for eksempel fødselsattest, fotografier, avisartikler, identitetspapirer, flybilletter og så videre, vil alle inngå i det dokumentkomplekset som til sammen utgjør en persons biografiske data. Et slikt kompleks trenger ikke bare å omhandle enkeltpersoner, også organisasjoner, ting eller abstrakte emner (som for eksempel matematikk og sosiologi) kan være utgangspunktet for dokumentkomplekser. Det en kan benytte som kontrollmekanisme eller kontrollpunkt innen dette dokumentkomplekset, er den indre sammenhengen mellom alle dokumentene. I forhold til biografisk materiale kan en kontrollere ektheten, eller autentisiteten, til et dokument ved å kontakte personen dokumentet omhandler. Dersom det dreier seg om historisk-biografisk materiale kan en henvende seg til personens pårørende eller foreta en sammenligning mellom dokumentet en undersøker og annet verifisert materiale. Man kan for eksempel sammenligne signaturer, fotografier, foreta håndskriftsanalyser eller DNA-analyser, og så videre, for å bestemme om materialet er korrekt. Å skulle undersøke dokumenter som omhandler abstrakte fenomener er en litt annerledes, og kanskje enklere, prosess. En kan for eksempel ved gjennomlesning undersøke om en bok omhandler et bestemt emne og på denne måten bestemme hvilket dokumentkompleks (eller kategori) den aktuelle boken hører til i.

Som nevnt, så kan dokumentasjonsformer også utgjøre et dokumentkompleks. Et slikt kompleks vil nærmest være motpolen til det tematisk/objektsentraliserte dokumentkomplekset. Det formatfokuserede dokumentkomplekset vil være strukturert omkring dokumenter som er utformet i samme format, og vil derfor omfatte mange ulike typer/emner dokumentasjon. Alle identitetspapirer vil for eksempel utgjøre et mulig dokumentkompleks, alle skjemaer vil muligens være et annet. På samme måte som med dokumenter som skal struktureres rundt et abstrakt tema, er det mulig å verifisere dokumentene i det formatfokuserede dokumentkomplekset gjennom en relativt enkel (ofte visuell) sammenligning.

Dokumentkomplekser organisert omkring, og avgrenset av, en bestemt, navngitt, produsent vil bli et dokumentkompleks som kan inneholde både mange formater og mange temaer. En produsent kan lage mange ulike typer dokumenter, så for å inngå i denne typen dokumentkompleks, er det viktig at en kan verifisere hvem som *faktisk* står bak et dokument. Dersom vi for tredje gang vender tilbake til Genettes betraktninger omkring forfatternavnets betydning for teksten, så kan en se litt mer hvordan dette fungerer: I moderne tid er det at en tekst henger sammen med en beviselig opphavsperson viktig på grunn av opphavsrettigheter, og vi regner derfor med at det virkelig er forfatteren som krediteres med verk som bærer hans/hennes navn. Et anonymt verk⁸² vil mangle dette sentrale docemet og vil i mange tilfeller bli møtt med stor skepsis siden man ikke kan knytte verk til forfatter⁸³, og mangelen på dette docemet kan føre til at hele dokumentets innhold settes i et dårlig lys siden en ikke har en navngitt opphavsperson å forholde seg til dersom det skulle vise seg at dokumentet inneholder feilaktige opplysninger. Akkurat dette punktet med å verifisere dokumentprodusentens identitet, er ofte et sentralt element i forfalskningssaker siden sammenhengen, eller nærheten, mellom dokumentene i komplekset ofte fører til at hele dokumentkomplekset kommer i dårlig lys dersom en produsent blir anklaget eller dømt for forfalskning eller juks. Men mer om dette litt senere.

⁸² Jfr. Genette, Gerard. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. London; Cambridge University Press, 1997. Kapittel 3, side 37- 54.

⁸³ Se også Biagioli, Mario. "Documents of Documents: Scientist's Names and Scientific Claims". I: *Documents. Artifacts of Knowledge*. Red. Annelise Riles. Ann Arbor; The University of Michigan Press, 2006: 127-157.

På mange måter kan den produsentfokuserte dokumentkomplekset ligne på det biografiske dokumentkomplekset, men der er likevel vesentlige forskjeller mellom de to. Hovedvekten i de biografiske dokumentkompleksene ligger i hvem de *omhandler*, mens i de produsentfokuserte dokumentkompleksene er det ikke så viktig hvem eller hva dokumentene omhandler, men hvem som er ansvarlig for at dokumentet *fremstilles*. Dette er kanskje det dokumentkomplekset som har de mest omfattende kontrollmekanismene og det mest mangfoldige materialet med flest underkategorier siden én enkelt produsent kan fremstille mange dokumenter i løpet av sin virkeperiode. Dette gjelder både for enkeltpersoner og for organisasjoner/institusjoner/subsamfunn.

De tre kategoriene jeg har skissert her, er overordnede kategorier, det vil se, de er den groveste inndelingen av dokumenter og dokumentasjon. Hver av dem vil ha et varierende antall underkategorier som vil endre seg for å imøtekomme behovet til enhver bruker som sorterer dokumenter til hvilket som helst formål. Dette formålet vil selvsagt variere etter hva det er brukeren vil undersøke.

2.3. Form og tilliten til ekspertsystemer.

Når en dokumentasjonsform er etablert i samfunnet, vil den som tidligere nevnt etter hvert tilegne seg autoritet. Det vil si, vi stoler på at det dokumentasjonsformen fremstiller er riktig. Særlig viktig for denne tilliten, er dokumentets form. Etablerte dokumentasjonsformer eller –sjangre er en måte å skaffe seg autoritet og troverdighet på. Vi har en tendens til å feste stor tillit til dokumentasjonens form, og formen i seg selv kan ha stor autoritet. Et pass har for eksempel stor autoritet knyttet til formen, det samme har en rettskjennelse eller, som i eksempelet over, en behandlingshenvisning fra en lege. Dersom en skulle ønske å tilegne seg autoritet en egentlig ikke er berettiget til, er etablerte dokumentasjonsformer fra velrenommerte personer/samfunnsinstitusjoner et godt utgangspunkt. Grunnen til dette er at en i det moderne samfunnet ofte må stole på den utstedende myndighetens eller institusjonens rykte og at dennes "[...]reputation goes a long way toward instilling some

degree of confidence that the document is indeed authentic.”⁸⁴ Men hvorfor har samfunnsinstitusjonenes rykte blitt så viktig for vår oppfatning av dokumentautentisitet? Gerard Genette hevder at : “[...]it is an acknowledged fact that our ‘media’ age has seen the proliferation of a type of discourse around texts that was unknown in the classical world and a *a fortiori* in antiquity and the Middle Ages[...]”⁸⁵. Denne typen paratekst faller inn under Genettes epitekst kategori, men det kan være vanskelig å avgjøre om det er snakk om epi- eller peridocemer. Vanskelighetene med å kategorisere parateksten fra “[...]our ‘media’ age[...]”⁸⁶ er at det er så mange usikkerhetsmomenter ved mange av kanalene der parateksten nå formidles. Charles T. Cullen fremholder dette som et stort problem når han sier at

Identifying an object in a catalog record or a collection description puts a marker on it that most of us use as the first step in the process of authentication. Is the document what it purports to be or what its owner claims it to be? Scholars often require means to test the cataloger, and the physical attributes of analog objects offer more opportunities to do such testing than do those of digital objects. Handwriting, publishing history, bindings, watermarks, inks, and various forms of internal evidence provide answers to questions of authenticity in analog objects that are lacking in digital objects. Digital objects have attributes that can be used to help with authentication, but none is sufficiently trustworthy or stable to be accepted unless a workable system of certain marking can be devised.⁸⁷

Mangelen på fysisk materialitet er altså noe som gjør at en ofte oppfatter det som om en har færre faste holdepunkter når en skal evaluere et digital dokument autentisitet, siden man ofte kan møte på holdningen om at det er så lett å endre på digitale dokumenter ved hjelp av et par tastetrykk⁸⁸, mens papirdokumenter er vanskeligere å forandre på. Likevel stoler vi på digitale dokumenters autentisitet hver eneste dag. Hvorfor?

En kan ikke være ekspert på alle områder i livet. Sånn er det bare. De områdene i dagliglivet der en selv ikke har full kontroll er gjerne styrt av noen som (vi håper) vet hva de driver med. Vi stoler på at legene som behandler oss vet hva de gjør, at piloten faktisk kan fly

⁸⁴ Cullen, Charles T.. "Authentication of Digital Objects: Lessons from a Historian's Research.". I *Authenticity in a Digital Environment*. Red. Council on Library and Information Resources. Washington D.C.; Council on Library and Information Resources, 2000. Side 4.

⁸⁵ Genette, Gerard. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. London; Cambridge University Press, 1997. Side 3.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Cullen, Charles T.. "Authentication of Digital Objects: Lessons from a Historian's Research.". I *Authenticity in a Digital Environment*. Red. Council on Library and Information Resources. Washington D.C.; Council on Library and Information Resources, 2000. Side 5.

⁸⁸ Se for eksempel: Levy, David M.. "Fixed or Fluid? Document Stability and New Media". I: *Conference on Hypertext and Hypermedia. Proceedings of the 1994 ACM European conference on Hypermedia technology*. New York, 1994. Side 24.31.

flyet vi tar og at sikkerhetsfolkene som lager krypteringene som beskytter sensitiv informasjon på Internett virkelig gjør jobben sin. Man kan si at for å kunne fungere i den moderne verden, *må* en stole på andre subsamfunns ekspertise og eksperter. Men kan det snakkes om virkelig tillit i en slik sammenheng? Er tillit til ekspertsystemer virkelige tillitsforhold? Ekspertsystemer er som tidligere nevnt som oftest ansiktsløse samfunnsinstitusjoner der en vanligvis ikke har personlig kjennskap til saksbehandlerne eller andre som jobber i institusjonen. Dette gjør i første omgang at det ikke er snakk om et mellommenneskelig tillitsforhold når vi har interaksjoner med ekspertsystemene i hverdagen. Dokumentformer kan i slike tilfeller være med på å underbygge eller undergrave dette tillitsforholdet en inngår med ansiktsløse ekspertsystemer.

De ansiktsløse ekspertsystemene har en komplisert relasjon til publikum. På den ene siden er de ikke avhengige av publikums tillit for å kunne utføre sin samfunnsregulerende rolle. Men på den annen side er publikums tillit avgjørende for å opprettholde samfunnsreguleringen. Hvordan er et slikt paradoks mulig? Til daglig tenker en ikke over alle subsamfunnene og ekspertsystemene som er med på å regulere vår sosiale verden. Og dersom en virkelig tenker over det, så er der mange samfunnsregulerende institusjoner som er med på å strukturere menneskelivene. Russell Hardin hevder at

[...]we still in a world very different from that of our parents and grandparents. It is changes primarily, though not only, by technology, although technology has enabled us to leave the farm and go to cities[...]. Yes, we are in an age of distrust if what that means is that we have more interactions with people whom we do not trust, and maybe even distrust, than we have with those we do trust. We do have more such interactions – but primarily because we have far, far more interactions of all kinds.⁸⁹

Vi er med andre ord ganske sårbare når vi skal manøvrere rundt i våre utvidede sosiale sirkler. Sårbare mennesker er ofte usikre mennesker, og for å bli mindre sårbare, opprettes det regulerende institusjoner eller lover. "Law (or government) enables people to trust each other enough to risk exchanges with each other[...]."⁹⁰ Lovgivingen kan sies å ha som funksjon å skape en kontekst der en skal kunne inngå fungerende relasjoner med andre aktører en ikke kjenner og som en ikke nødvendigvis har umiddelbar tillit til. Lovene skal være et slags "riset bak speilet" som skal sørge for at vi har muligheter for å gjennomføre sanksjoner mot uærlige aktører. Denne straffemuligheten, eller muligheten for sanksjoner,

⁸⁹ Hardin, Russell. *Trust*. Cambridge, Malden (MA); Polity Press, 2006. Side12-13.

⁹⁰ Ibid, side 89.

fører til at publikum kan få en økt sikkerhetsfølelse siden der finnes institusjoner og samfunnsregulerende mekanismer som skal beskytte dem mot å bli utnyttet. Det kan virke som om vi ønsker lovregulering eller opprettelser av institusjoner særlig når vi risikerer store negative (personlige) følger av våre sosiale interaksjoner. Eksempler på interaksjoner som kan føre til store negative følger for enkeltaktørene, er finansielle transaksjoner, ansettelse i arbeidslivet og medisinsk diagnostisering, for å nevne noen. Dersom vi nok en gang skal vende oss Russell Hardin, så uttaler han at:

When the risks are very large, we want the backing of third parties and, especially, of institutions to enforce the cooperation we want. In an earlier time, we might have relied very heavily on our communal norms and their enforcement by all of us against any miscreant who behaved uncooperatively in certain contexts. But our lives have long since transcended such community.⁹¹

Forholdet mellom enkeltperson og institusjon er på bakgrunn av dette muligens ikke et tillitsforhold, i alle fall ikke i den vanlige betydningen av ordet. En kan se på det som om enkeltpersoner går inn i risikable situasjoner når vi skal samhandle med andre enkeltpersoner eller grupper. For å minimere denne risikoen, er det ønskelig at der finnes noen instanser eller regelverk som kan hjelpe til med å regulere situasjonen for å minske den enkeltes sårbarhet eller skape et rammeverk der en ikke er like utsatt for negative konsekvenser. Det er her paradokset tillit/mistenksomhet kommer best frem; i møtet med samfunnets institusjoner går enkeltmennesket inn i en risikabel situasjon og trenger noe som kan forminske det risikable i samhandlingen. Det er nettopp dette ønsket om kontroll opprettelsen av institusjoner skal imøtekomme. Og det er det vi til vanlig stoler på at myndigheter, samfunnsinstitusjoner og lovverk skal gjøre. Vi har med andre ord tillit til at de ansiktsløse systemene, eller ekspertsystemene, skal kunne regulere seg selv gjennom intern kontroll og samfunnets øvrige regulerende mekanismer.

Samtidig som vi stoler på ekspertsystemets evne til å regulere og kontrollere seg selv, så er det ikke til å komme unna at våre interaksjoner med dem er interaksjoner der partene har et ujevnt maktforhold. På samme måten som maktforholdet mellom en pasient og en lege er et forhold der legen er i en overordnet maktposisjon, vil andre ekspertsystemer også (vanligvis) være den parten i relasjonen som har mest makt og løper minst risiko i samhandlingen med klienten/pasienten/enkeltpersonen.

⁹¹ Ibid, side 37.

Ekspertsystemenes kontrollmekanismer skal være med på å bevise institusjonenes troverdighet for publikum. Dette er svært viktig i etableringsfasen når den begynnende samfunnsinstitusjonen skal overbevise publikum om at den aktuelle institusjonen er troverdig og nødvendig. Gjennom etableringen av egne former for dokumentasjon signaliseres det at en har internkontrollmetoder, og en gjør det lettere for publikum å følge dokumentasjonskjeden mellom institusjonens ulike deler. Dette er fordelen med standardiserte former/formater for saksutveklingsdokumenter. En kan lære seg å kjenne igjen de ulike dokumentasjonsformenes strukturer og funksjoner og på den måten få innpass til å forstå saksganger og gjenkjenne kunnskapskanaler internt i institusjonene. Samtidig er dokumentasjonen med sin strukturerte og objektiverende form med på å skape distanse mellom subjektet og dokumentet.

Dokumentasjonsformer som er relatert til mennesker, for eksempel sykejournaler, trygdepapirer og så videre, objektiverer en subjektivt oppfattet virkelighet. Institusjonene tvinger dermed subjektet til å underkaste seg dokumentasjonsformene tilknyttet hver enkelt institusjon for å kunne inngå i en samhandlingssituasjon. På denne måten demonstreres makten som samfunnsinstitusjonene forvalter. Det at det er et ujevnt maktforhold mellom ansiktsløst ekspertsystem og enkeltperson, er med på å gi ekspertsystemet autoritet. En kan selvsagt tvile på, for eksempel Ligningsvesenets dokumenter, og mange ganger gjøres det feil i dokumenteringsprosessene, men vi er likevel nødt til å forholde oss til deres dokumentasjonskrav og deres dokumentproduksjon. Et ansiktsløst ekspertsystem, som nettopp Ligningsvesenet, er så innarbeidet i samfunnsstrukturen at en godtar dets autoritet og dette er med på å gjøre dem troverdige. Selv om feil forekommer i for eksempel selvangivelsen har en likevel tillit til at selve systemet bak dokumentet fungerer på en hensiktsmessig måte. For feil forekommer, både beviste feil og ubeviste feil. Man kan sannsynligvis aldri fjerne alle uærlige medarbeidere, så risikoen for at mennesker skal utnytte en institusjons autoritet og troverdighet er absolutt tilstede.

Institusjonenes autoritet og troverdighet henger litt sammen med hvor lenge det ansiktsløse ekspertsystemet har eksistert. Jo lenger systemet/institusjonen har eksistert, jo mer sannsynlig er det at publikum oppfatter det som troverdig. Ekspertsystemet som har eksistert over lengre tid vil ha demonstrert at det kan håndtere ikke bare sitt eget

ansvarsområde, men også eventuelle tillitskriser som måtte oppstå. Nyopprettede ekspertsystemer vil gjerne bli møtt med mer tvil og mistenksomhet i sin etableringsfase. Et godt eksempel på en slik situasjon er opprettelsen av NAV. Den såkalte NAV-reformen fra 2005 innebar en sammenslåing av tre allerede eksisterende ekspertsystemer/samfunnsinstitusjoner: aetat, Trygdeetaten og sosialtjenestene. Alle disse tre etatene var veletablerte, og selv om aetat hadde gjennomgått en del andre reformer, var de likevel velrenomerte og hadde i stor grad publikums tillit. Når disse tre samfunnsinstitusjonene ble slått sammen, vil deres respekt og troverdighet til en viss grad følge med over til den nye institusjonen, men samtidig må det nyetablerte ekspertsystemet arbeide med å opparbeide sin egen troverdighet. Selv om NAV "overtok" allerede etablerte dokumentasjonsformer, må den nye institusjonen likevel vise publikum at de klarer å forvalte og kontrollere denne dokumentasjonen. Siden NAV fremdeles kan sees på som et ekspertsystem i etableringsfasen, har ikke systemets troverdighet blitt etablert enda. Dette kombinert med kritikken som systemet utsettes for gjennom media⁹² (eller gjennom fortielsen av problemene i media) og mellom individuelle brukere, gjør at det ansiktsløse ekspertsystemet har problemer med å få folkets tillit og å vise at systemet er pålitelig og godt egnet til å forvalte sine samfunnsoppgaver. Selv om NAV-reformen er et spennende felt, vil jeg ikke bruke mer plass på å drøfte denne institusjonens utfordringer.

Noe av det mest interessante med ansiktsløse ekspertsystemer, er nettopp det at de er ansiktsløse. De individuelle aktørene, de ansatte, oppnår yrkesmessig troverdighet gjennom *anonymisering*, det vil si, vi har lettere for å stole på dem dersom vi ikke ser dem som individuelle aktører innen sine felter. Et unntak er når en blir tildelt sin egen saksbehandler, slik at en får en egen kontaktperson innen det ansiktsløse ekspertsystemet. Så snart en er tildelt sin egen saksbehandler, har en ikke lenger samme relasjon til ekspertsystemet. I samhandling med en saksbehandler vil det være snakk om en mellommenneskelig samhandling der det, på samme måte som i eksempelet med legebesøket, vil være en skjevdeling i maktfordelingen mellom aktørene i favør av saksbehandleren.

⁹² Se for eksempel <http://www.nrk.no/nyheter/1.6483476> (27.feb. -11), <http://www.nrk.no/nyheter/1.6472753> (27.feb. -11) og http://rikspolitikk.origo.no/-/bulletin/show/42275_nav-kritikk-paa-sin-plass?ref=mst (27.feb. -11)

Når et ansiktsløst ekspertsystem har utviklet sine dokumentformer, er det viktig at en ikke gjennomfører for store endringer for raskt. Dette kan ha sammenheng med oppfatningen om at et troverdig dokument er "[...]an object that meets strict criteria for correct form"⁹³. En kan selvsagt gjennomføre endringer i formen, men slike endringer bør innføres gradvis. Dette skyldes at dersom en endring i et format blir for omfattende og blir innført for fort, vil en gjerne oppleve at publikum blir skeptiske til dokumentets autenticitet. I det siste har bankkunder blant annet kunne lese følgende beskjed på innloggingssiden til nettbanken:

De siste dagene har bankene i Norge observert forsøk på å logge inn i nettbanken fra PC-er som er infisert av trojaneren SpyEye (ondsinnnet programvare). Vi ber deg om å være på vakt dersom pålogging ser annerledes ut enn det man er vant til fra tidligere eller at det er gjennomført mistenkelige betalinger.⁹⁴

Her oppfordres nettbankbrukeren til å være skeptisk til store endringer i dokumentets etablerte og velkjente form, siden det er den velkjente formen som er med på å gi dokumentet sin legitimitet og troverdighet.

Dokumentets form er med andre ord en faktor som har stor påvirkningskraft på hvordan vi forholder oss til både selve dokumentet og til organisasjonen/ ekspertsystemet/institusjonen som dokumentet representerer. Gjenkjennelseeffekten har stor betydning i slike tilfeller. Det å ha en gjenkjennelig og innarbeidet dokumentasjonsform kan være med på å legitimere institusjonen, mens en ustabil eller stadig skiftende dokumentform kan føre til at publikum blir mistroiske eller skeptiske til hele systemet dokumentet representerer. Denne tilliten til den velkjente formen/formatet kan i enkelte tilfeller misbrukes av useriøse aktører som kan kopiere en kjent form for å virke troverdige og for å ta del i det etablerte systemets troverdighet.

Dokumentformer og -formater har altså en avgjørende betydning for ekspertsystemenes autoritet, troverdighet og autenticitet, men denne nøkkelposisjonen gjør både dokumentene og systemene utsatte for uærlige aktører. Etableringen av dokumentasjonsformat og samfunnsinstitusjoner går gjerne hånd i hånd. En veletablert

⁹³ Reed, Adam. "Documents Unfolding." *Documents. Artifacts of Knowledge*. Ed. Annelise Riles. Ann Arbor; The University of Michigan Press, 2006. Side 171.

⁹⁴ www.dnbnor.no (27.feb.-11)

samfunnsinstitusjon/ ekspertsystem vil gjerne ha godt innarbeidede dokumentasjonsformer som folk flest har tillit til. Her ser en altså at tidsaspektet er avgjørende for oppfatningen av dokumentautentisitet og –troverdighet. Jo lenger tid en dokumentasjonsform har eksistert, jo mer tillit vil en vanligvis feste til den og institusjonen den representerer. Men en slik tillit til form er lett å misbruke for uærlige aktører, særlig fordi vi ikke kjenner hver enkelt aktørs motivasjon når de opererer innen ansiktsløse ekspertsystemer. Som en kontrast for tilliten til det ansiktsløse ekspertsystemet har vi det som Richard Sennett har kalt *intimitetstyranniet*.⁹⁵

2.4. Autentisitet og troverdighet gjennom nærhet.

Ours is a nosy era, in which each day seems to force more intrusions – by governments, corporations, ex-lovers, busybodies, news reporters, or worrisome strangers – encroaching on our sense of serenity and solitude.⁹⁶

Mennesket er et sosialt vesen. Alt fra vi er nyfødte trenger vi kontakt med andre vesener, og vi begynner tidlig å ta del i sosialiseringprosessen som finnes i samfunnet rundt oss. Vi lærer oss å stole på vår nærmeste familie og senere også på venner. Våre første forhold er med andre ord sosiale interaksjoner som primært sett foregår ansikt-til-ansikt med andre aktører. I slike interaksjoner er ikke dokumenter særlig viktige, siden vi har muligheten til å ”kontrollere” den andre partens troverdighet gjennom kjennskap og kunnskap om ham/henne. Dette behovet for kunnskap og kjennskap er noe som preger alle våre nære relasjoner også senere i livet.

Når en skal danne seg et bilde eller en relasjon med et annet menneske eller gruppe, er et viktig element i denne prosessen kontroll av andres kunnskap om ens troverdighet. Nancy N. Potter skriver at kunnskap er noe som det må være mulig for ”[...]at least some members of a community to locate, refer to, or symbolize in an item in some shared or shareable way, making connections between it and a currently recognized body of

⁹⁵ Sennett, Richard. *The Fall of Public Man*. London; Penguin Books, 2002.

⁹⁶ Brin, David. *The Transparent Society*. Reading, Massachusetts; Perseus Books, 1998. Side 54.

knowledge.”⁹⁷ Kunnskap kan på bakgrunn av dette utsagnet sees på som en “ting” som kan kontrolleres eller styres i en viss retning gjennom at ulike aktører med ulik motivasjon benytter seg av muligheten til å relatere personlige egenskaper (eller kunnskap om ens egen person) til allerede etablerte kunnskapssystemer. Med dette mener jeg at en kan benytte seg av etablerte kunnskapssystemer for å fremdyrke et falskt rykte som folk flest fester tillit til. Men hvordan kan et personlig rykte være en etablert “body of knowledge”⁹⁸? Nancy Potter hevder at “All of us who have grown up with western values have internalized, at least to some extent, the dominant culture’s ideological undercurrents[...]”, og et dominerende trekk i vår kultur er at “[...]western culture is committed to a not always coherent set of notions of personhood, and this commitment carries enormous political, legal and moral significance.”⁹⁹ Dette varierende fokuset på personlighet og individet fører til at “We assess the character of another by the way she lives her life; by the signs and assurances she gives of her commitments, her values, her projects and interests; by her loyalties; and so on.”¹⁰⁰ Vi baserer altså vår tillit på kunnskapen og erfaringen vi har om den andre aktøren vi har sosial omgang med, men dette fokuset kan til tider være svært problematisk. Et slikt fokus har ikke bare følger for enkeltindividet, men en kan også få store samfunnsmessige konsekvenser av personfokuset. Richard Sennett sier:

We see society itself as ‘meaningful’ only by converting it into a grand psychic system. We may understand that a politician’s job is to draft or execute legislation, but that work does not interest us until we perceive the play of personality in political struggle. A political leader running for office is spoken of as ‘credible’ or ‘legitimate’ in terms of what kind of man he is, rather than in terms of the actions or programs he espouses. The obsession with persons at the expense of more impersonal social relations is like a filter which discolors our rational understanding of society; [...]it leads us to believe community is an act of mutual self-disclosure[...]. [...]The public problem of contemporary society is two-fold: behavior and issues which are impersonal do not arouse much passion; the behavior and the issues begin to arouse passion when people treat them, falsely, as though they were matters of personality.¹⁰¹

Problemet er med andre ord at vi mer eller mindre krever at myndighetspersoner skal vise frem sine privatliv for at vi skal ha tillit til dem. Det kan med andre ord virke som om publikum i mange tilfeller setter likhetstegn mellom hvordan en person agerer privat og

⁹⁷ Potter, Nancy Nyquist. *How Can I Be Trusted? A Virtue Theory of Trustworthiness*. New York, Oxford; Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2002. Side 96.

⁹⁸ Ibid, side 96.

⁹⁹ Ibid, side 78.

¹⁰⁰ Ibid, side 70.

¹⁰¹ Sennett, Richard. *The Fall of Public Man*. London; Penguin Books, 2002. Side 4-6.

hvordan han/hun vil agere i andre sammenhenger. En politiker med et ryddig privatliv og en "vellykket" familie ved sin side, vil i mange tilfeller bli oppfattet som mer seriøs og troverdig enn en som ikke har det. Eksempler på dette kan en se i den amerikanske presidentvalgkampen der fokuset ligger vel så mye på kandidatenes familie som på politikken og partiet de representerer. Man kan også tenke seg at mange setter likhetstegn mellom den private oppførselen til kandidatene og de verdinormene og den moralkoden de representerer, men denne antatte sammenhengen kan ofte være usikker og i enkelte tilfeller direkte villedende. Her kan en igjen se sammenblandingen av Habermas' borgerlige offentlighets sfære og den private sfæren. Det som kanskje er mest fremtredende her, er hvordan sammenblandingen fører til at den seriøse politiske debatten blir skjøvet til side av en mer overfladisk debatt omkring offentlige personers privatliv. En kan hevde at forfallet i Habermas' borgerlige offentlighet fører til en tabloidisering av den offentlige debatten.

Den amerikanske valgkampen er kanskje kroneksempelen på en situasjon der publikum krever at de skal ha tilgang til det Joshua Meyrowitz kaller "back stage behavior"¹⁰². Meyrowitz hevder at en person opererer på tre nivåer innen det sosiale livet. De tre nivåene er *backstage*, *middlestage* og *frontstage*. Backstage defineres som "[...]things that cannot disappear: sleeping, eating, elimination of bodily wastes, sexual activity, depressions, anxieties, and doubts."¹⁰³ Backstageområdet er altså det mest private området et menneske har, og det er også her [...]performers can learn their roles, rehearse them, discuss strategies with teammates, or simply relax or lapse into inexpressiveness."¹⁰⁴ Med dette mener Meyrowitz at det er i backstageområdet en lærer seg normene for oppførsel i ulike situasjoner, og det er her en internaliserer disse normene. Frontstage er, som navnet tilsier, den delen av ens personlighet som en "fremfører" i samvær med andre. Frontstage er det formelle og offentlige aspektet ved alle menneskers liv. Det vanskeligste området å forholde seg til, er middlestageområdet. Ifølge Meyrowitz oppstår middlestage når

¹⁰² Meyrowitz, Joshua. *No Sense of Place*. New York, Oxford; Oxford University Press, 1986.

¹⁰³ Ibid, side 48.

¹⁰⁴ Ibid, side 46.

[...]audience members gain a 'sidestage' view. That is, they see parts of the traditional backstage area along with parts of the traditional onstage area; they see the performer move from backstage to onstage to backstage. To adapt, the competent performer adjusts his or her social role so that it is consistent with the new information available to the audience. [...]performers adapt as much as possible to the presence of the audience, but continue to hide whatever can still be hidden.¹⁰⁵

Begrepene kan få en til å tenke på teater og dramaforestillinger, og dette er nok ikke tilfeldig fra Meyrowitzs side. I likhet med Erving Goffman ser Meyrowitz på personlighet eller individualitet som noe som blir fremført i ulike sosiale settinger. Om en skal følge Goffmans og Meyrowitzs tankegang, så er personlighet en *performativ* ting. Dersom man skal betrakte personlighet på denne måten, blir det klart at her ligger det muligheter til å bedra eller å manipulere andre gjennom å ha en selektiv og bevisst holdning til hvilke deler av ens personlighet en viser frem.

Om en nå forsøker å kombinere Meyrowitzs tanker med Sennetts tanker om intimitetstyranniet, kan en se at intimitetstyranniet utvider middlestageområdet. Men hvorfor utvides middlestage og ikke frontstage? Frontstage er som nevnt den formelle siden av våre liv, scenene for den korrekte oppførselen, for de gjennomtenkte handlinger og for de delene av våre personligheter vi ønsker at andre skal få kjennskap til. Frontstage består av alle de peridocemene vi kan, og vil, kontrollere. Middlestage derimot, består av informasjon vi ikke kan kontrollere like lett, eller epidocemer. En film av en politiker som legges ut på for eksempel YouTube¹⁰⁶, eller et rykte som sirkulerer på Facebook eller en annen sosial nettside, vil føre til at det generelle publikum får en liten kikk inn i en annen persons backstage. Den største følgen av intimitetstyranniet er likevel at publikum ser ut til å *kreve* innsikt i myndighetspersoners, og for så vidt også andre personers, backstageområder gjennom for eksempel nettopp Facebook¹⁰⁷, Twitter¹⁰⁸ eller andre personlige blogger. Det er nå nærmest forventet at politikere, og vanlige borgere, skal ha sider på ulike sosiale nettsteder. En politiker som ikke er på Facebook eller Twitter vil i mange tilfeller bli møtt med mer skepsis siden folk føler at han/hun ikke er tilgjengelig nok. En annen faktor er at publikum ofte vil føle at de ikke "kjenner" vedkommendes *privatliv*, noe som i vår tid og kultur ser ut til å være en av kjernepunktene for å virke troverdig. Dette fokuset på å kjenne

¹⁰⁵ Ibid, side 47.

¹⁰⁶ <http://www.youtube.com> (19. april 2011)

¹⁰⁷ <http://www.facebook.com> (19. april 2011)

¹⁰⁸ <http://www.twitter.com> (19. april 2011)

andre menneskers privatliv, eller til nesten å tvinge hverandre til å dele hverandres intimsoner/backstageområder, gjør oss sårbare overfor aktører som vet å styre eller på andre måter påvirke denne kulturelle oppfatningen. Men det å styre/påvirke andre aktører forutsetter at en kan kontrollere og iscenesette sin egen identitet ved å bruke ulike teknikker for å fremstå som noe annet enn det en egentlig er. Så hvordan gjør en noe slikt? Noe av det viktigste å huske på når det gjelder å konstruere ens egen identitet, er det som Anthony Giddens påpeker når han uttaler at

”[A] person’s identity is not to be found in behavior, nor [...] in the reactions of others, but in the capacity to keep a particular narrative going. The individual’s biography, if she is to maintain regular interaction with others in the day-to-day world, cannot be wholly fictive. It must continually integrate events which occur in the external world, and sort them into the ongoing ‘story’ about the self”¹⁰⁹

Jackie Marsh støtter opp under Giddens argument når hun hevder at “[...] it is clear that a continuous, stable identity is a construct and that a constant concept of selfhood is indeed no more than a narrative creation, a drawing together of particular elements of the self and a minimization, or dismissal, of other aspects”¹¹⁰. Dersom en skal følge denne tanken om selvet som et refleksivt prosjekt, blir det klart hvordan dette prosjektet kan styres av individer som ønsker å fortelle et annet personlig narrativ for å villede andre, med andre ord; en lager et ”fiktivt” narrativ for å manipulere¹¹¹ andre aktører. Å klare å endre på, og å skape et nytt, troverdig, personlig narrativ eller personlighet, krever mye arbeid og en er helt avhengig av å kunne kontrollere sine peridocemer og sin backstage. Det er da også her en finner den største risikoen for avsløring av løggen/manipulasjonen: inkonsekvens i narrativet, selvmotsigelser, publikum som får glimt av backstageområdet og epidocemer utenfor den uærlige aktørens kontroll kan alle avsløre et manipulerende og uriktig personlig narrativ. Jeg forutsetter ikke at det finnes noe ”egentlig” jeg/personlighet som er den ærlige, riktige personligheten, men som jeg håper å få vist i del III av oppgaven, så er det noen

¹⁰⁹ Giddens, Anthony. *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991. Side 54.

¹¹⁰ Marsh, Jackie. “Ritual, performance and identity construction”. *Popular Culture, New Media and Digital Literacy in Early Childhood*. Red. Jackie Marsh. London: RoutledgeFalmer, 2005. Side 29.

¹¹¹ Jeg velger å benytte ordet ”manipulere” i denne sammenhengen. Jeg er klar over at manipulasjon blir oppfattet som et negativt ladet ord, men i denne sammenhengen (denne oppgaven) blir det å skape en uriktig identitet å oppfatte som et negativt fenomen. Jeg ønsker på ingen måte å ta avstand fra identitetslek på for eksempel Internett, eller i andre egnede medier, men identitetslek kombinert med en intensjon om å villede andre for å tilegne seg selv goder ser jeg på som negative handlinger og nettopp manipulasjon av sine omgivelser.

former for personlige narrativer som er mer manipulerende enn andre. Man kan kanskje ikke snakke om en identitetskjerne, men kanskje en kan snakke om identiteter som narrativer som krever større eller mindre innsats å opprettholde.

Et personlig narrativ som er sårbart, det vil si et personlig narrativ som det er stor sjanse for at publikum avslører som manipulerende, vil være et narrativ som krever stor innsats for å opprettholde. Denne innsatsen vil være rettet mot å kontrollere alle perioder som kan kontrolleres og mot å skape noe som skal se ut som en troverdig og autentisk backstage og middlestage. I slike tilfeller vil det nøye oppbygde, men falske, backstage- og middlestageområdet faktisk være et annet nivå av frontstage. Et uærlig personlig narrativ (om en i det store og hele kan snakke om "uærlige" personlige narrativer siden vi alle tar oss friheter med hva vi velger å fortelle i historien om oss selv) vil kreve at den som regisserer narrativet behandler sin backstage som et frontstageområde der han/hun viser frem det vedkommende antar vil kunne styrke inntrykket personen ønsker å formidle til publikum. Samtidig har vedkommende en middlestage der det er like viktig at publikum bare oppfatter de delene av den iscenesatte backstage som personen ønsker at publikum skal få tilgang til. Dersom noen skulle komme til å få innsyn i den ekte backstage der svindleren/manipulatoren trener på sin strategi, vil hele det nøye oppbygde narrativet kunne falle fra hverandre. I forbindelse med svindler og svindlers personlige narrativer, vil den backstage og middlestage oppførselen som vises til publikum muligens kunne kalles meta-frontstage eller pseudo-frontstage; det er frontstage kamouflert som backstage/middlestage som i realiteten er frontstage. Likevel vil den uærlige aktøren ha et reelt backstage område, noe som gjør det mulig for ham/henne å redigere det personlige narrativet som skal presenteres for publikum. Og som jeg vil vise i del III kan dokumenter spille en nøkkelrolle i opprettholdelsen av denne typen personlige narrativer.

Et personlig narrativ som ikke krever mye innsats for å opprettholdes, vil være et narrativ der en ikke har noe å skjule og derfor kan slappe mer av med hensyn til hvilke sider av backstage en kan la publikum se. Jo lettere det er å opprettholde et personlig narrativ, jo ærligere kan det kanskje sies å være.

Del III

3. Bernie Madoff – korthuset som kollapset.

Under arbeidet med det som er hovedeksempelet i denne oppgaven, nemlig svindelsaken knyttet til Bernard "Bernie" Madoff, har jeg støtt på en del vansker som jeg har laget en liste over nedenfor. Selv om det å ha tilgang til svindelens interne papirer, originaldokumenter og de forfalskede dokumentene ville vært svært interessant, er det ikke essensielt for analysen av svindelen fordi det likevel er mulig å foreta en teoretisk diskusjon omkring denne saken.

- a) **mangelen på originaldokumenter:** aksjehandelskvitteringer er tilgjengelige for de som handler med aksjer, men er altså ikke like lett tilgjengelige for utenforstående. I tillegg kommer det faktum at aksjekvitteringenes utseende varierer fra nasjon til nasjon og fra tidsepoke til tidsepoke. Å få fatt i aksjekvitteringer fra USA har vist seg å være svært vanskelig. Originaldokumenter fra rettssaken mot Madoff har også vist seg vanskelige å finne, men jeg har hatt større hell med å få tilgang til disse dokumentene enn til aksjekvitteringene. Gjennom The New York Times' omfattende artikkelarkiv viet til Madoffsaken, har det lyktes meg å finne et originaldokument fra en av høringene knyttet til Madoffs aksjesvindl¹¹².
- b) **ingen tilgang til de forfalskede dokumentene:** På grunn av at rettssaken ble holdt relativt nylig (2008-2009), antar jeg at disse dokumentene fremdeles er unndratt offentligheten. Dette særlig med tanke på at det er flere andre relaterte erstatningssøksmål som enda sirkulerer i det amerikanske rettsvesenet.
- c) **mangelen på respons fra svindelens ofre:** etter gjentatte e-poster har det ikke lyktes meg å komme i kontakt med noen av organisasjonene som ble lurt i svindelen. Dette kan kanskje oppfattes som en måte å forsøke å minimere skadene de aktuelle firmaenes rykter har fått som en følge av svindelen.
- d) **eksklusjon fra det berørte subsamfunnet:** som tidligere nevnt er subsamfunn og deres språk som oftest vanskelig å forstå for mennesker som ikke er en del av det aktuelle systemet og dets doxa. Originaldokumenter er selvsagt skrevet for å fungere innenfor det subsystemet som produserer dem, og slik er det også med de få

¹¹² Se for eksempel: <http://www.justice.gov/usao/nys/madoff.html> (10.mars -11),
<http://documents.nytimes.com/bernard-madoff-ponzi-scheme-court-documents> (10.mars -11),
<http://s3.amazonaws.com/nytdocs/docs/43/43.pdf> (15.mars -11)

originaldokumentene jeg har funnet frem til. Meningen i dem er ikke umiddelbart tilgjengelig for en som ikke er godt bevandret i det amerikanske rettsvesenets språkbruk, men en kan likevel finne interessante opplysninger i dem.

Jeg har valgt å benytte The New York Times (TNYT) som min hovedkilde når det gjelder denne svindelsaken, og jeg mener at deres omfattende nyhetsarkiv¹¹³ gir et godt materiale å basere den videre analysen av saken på. En kan kanskje innvende at mangelen på originalkilder utgjør en svakhet i oppgaven, men jeg mener at TNYT utfyller behovet for pålitelige kilder på en svært god måte. Det er selvsagt en mulighet at jeg fester for stor lit til TNYTs rykte som pålitelig nyhetsorgan, men jeg mener at risikoen for bedrag er svært liten i denne sammenhengen. Ikke bare har avisen et godt omdømme, men de har egne kontrollmekanismer som skal sjekke sannhetsgehalten i artiklene, men avisen har også en egeninteresse i å opprettholde det gode omdømmet gjennom å skrive gode, sannferdige artikler. I tillegg til avisens internkontroll kommer leserne og andre presseaktørers gjennomlesninger og kommentarer. Artikler som inneholder feil eller halvsannheter vil på denne måten bli fanget opp og korrigert. Diana B. Henriques, journalisten som har skrevet de fleste av artiklene om Madoff for TNYT, har også utgitt en bok om Madoffs svindel¹¹⁴, men dessverre kom utgivelsen av denne boken for sent til at jeg har klart å få med materiale fra den. Siden det kan virke som om flere av artiklene er litt omarbeidede kildemateriale som denne boken er basert på, kan en også regne med at forlaget har brukt tid og penger på å sjekke faktaene som Henriques presenterer.

Saken om Bernie Madoff og hans gigantiske Ponzie-svindel eksploderte i mediene verden over i 2008. Hans svindelforetak var ansvarlig for å generere over \$50 milliarder fra ulike investorer som i stor grad mistet alle pengene sine. Listen over investorer er lang og svindelen strekker seg over flere tiår. Blant de som ble svindlet var det flere veldedige organisasjoner, som for eksempel "the Elie Wiesel Foundation for Humanity"¹¹⁵ som mistet størstedelen av sin kapital som følge av sin investering hos Madoff. Flere større banker var også blant ofrene, men kanskje mest overraskende er det at en stor del av ofrene var vanlige mennesker som bestemte seg for å investere i Madoffs hedgefonds for å spe på

¹¹³ Se: <http://www.nytimes.com/> (11.mars -11)

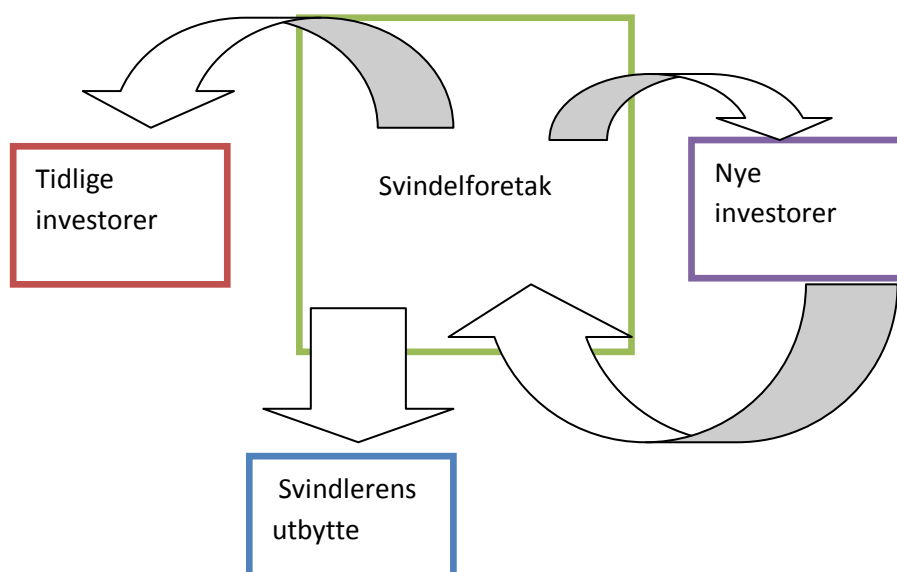
¹¹⁴ Henriques, Diana B.. *The Wizard of Lies. Bernie Madoff and the Death of Trust*. New York; Times Books/ Henry Holt and Company, LLC, 2011.

¹¹⁵ <http://www.eliewieselfoundation.org/madoffupdate.aspx> (17.februar 2011)

inntekten/pensjonen. Det var dermed ikke snakk om at Bernie Madoff klarte å lure bare et fåtall spekulanter, men snarere om flere tusen investorer som til enhver tid måtte beroliges. Hvordan er det mulig å gjennomføre en så omfattende svindel? For å svare på dette, er det viktig å gå gjennom denne saken på en grundig måte. La oss derfor starte med hele sakens bakgrunn.

I 1920 gjennomførte den italienske emigranten Charles Ponzi et av USAs mest beryktede pyramidespill. Hans svindel ble så berømt at en hel kategori av svindler er blitt oppkalt etter ham. Bernie Madoffs svindel var en klassisk Ponzi-svindel. Helt enkelt kan en si at en Ponzi-svindel er en form for pyramidespill der en bruker midler fra nye investorer til å betale ut fortjeneste eller utbytte til tidligere investorer. For å fange inn nye investorer er svindleren nødt til å tiltrekke seg deres oppmerksomhet gjennom lovnader om usedvanlig høy avkastning eller rask avkastning. Siden disse pengene ikke kan skapes på lovlig måte i den mengden eller i den farten som svindleren lover investorene sine, er han/hun helt avhengig av å få midler tilført fra nye investorer. Og siden mengden investorer stadig øker, må også mengden penger som kanaliseres inn i svindelen økes. Dette er da også Ponsi-oppleggets svake punkt; etter at svindelen har pågått en viss tid, vil investorene kunne oppleve at den lovede gevinsten uteblir. Eller de kan oppleve at verdipapirene de får tilsendt ikke er gyldige eller lovlige. Dette er også noe som kan få myndighetenes kontrollorganer til å bli oppmerksomme på svindelen.

Figur 1. Visualisering av pengenes bevegelser i en klassisk Ponzi-svindel.

Generelt sett kan en si at løftet om "[...] high interests rates or large returns[...]"¹¹⁶ kan virke mistenkelig, men i Madoffs tilfelle ble svindelen utført på en så mesterlig måte at all kritikk ble kvalt. I alle fall for en stund. Hva var det da med Madoffs svindel som gjorde at han kunne holde den gående i nærmere 20 år (tidlig 1990-tallet og til 2008)?

Det er selvsagt umulig å gi et definitivt svar på dette siden det er et utall faktorer som spiller inn på akkurat dette punktet. Flaks er ikke noe vi som akademikere kan måle, i alle fall ikke enda, og flaks kan sies å være en stor bidragsyter til at Madoffs svindel ble så "vellykket" som den ble. Jeg sier "vellykket" siden svindelen var alt annet enn bra for de som investerte sparepengene sine hos Madoff, men sett fra Madoffs side var svindelen svært innbringende helt frem til den kollapset i 2008/2009. Selv om svindelens suksess og enorme omfang kan sies å være et resultat av en god del flaks, er det ikke bare tilfeldigheter som førte Madoff mot de store høydene innen finansspekulantenes kretser. La oss forsøke å se på noen flere av de sentrale punktene som var viktige for Madoffs suksess og på den måten prøve å knytte sammen de ulike begrepene og teoriene presentert så langt i teksten; fokuset på docemer, kontroll av epidocemer, ekspertsystemets makt og motivasjonen til svindelens ofre.

I alle typer virksomheter er dokumentasjon sentralt. Alt fra kvitteringer på gjennomførte handler til lønnslipper eller ordrebekreftelser har sin rolle når det gjelder å etablere foretakets legitimitet. Det å kontrollere legitimitet faller gjerne på egne kontrollorganer som for eksempel Riksrevisjonen, Helsedirektoratet, eller som i Madoffs tilfelle: U.S. Securities and Exchange Commission.¹¹⁷ Kontrollorganene skal ideelt sett være garantister for at dokumentene vi behandler hver dag er autentiske. Kontrollorganenes integritet er sentral for vår tillit til både den individuelle aktør og til dennes dokumenter. Publikum stoler på at aktørene blir holdt under oppsikt og at dokumentene er ekte. Dette med dokumentenes antatte autensitet er spesielt viktig siden slike dokumenter er så innarbeidet i vårt dagligliv at vi egentlig ikke tenker så mye over dem lenger. Når var siste gang en gransket for eksempel en bussbillett og lurte på om busselskapet utstedte "ekte" billetter? En kan kanskje si at de fleste av oss er blinde når det gjelder

¹¹⁶ Pressman, Stephen. "Charles Ponzi". *Handbook of Frauds, Scams, and Swindles*. Redd. Serge Matulich & David M. Currie. Boca Raton; CRC Press, 2009. Side 35.

¹¹⁷ <http://www.sec.gov/> (16.mars -11)

hverdagsdokumentene og vi godtar dem uten å kontrollere docemene deres særlig nøye så lenge de oppfyller sin hensikt. Denne blindheten, eller en dokumentrelatert "suspension of disbelief", er noe Bernie Madoff utnyttet til fulle når han skapte sine dokumenter, og dette faktum er en av grunnsteinene i de fleste suksessfulle svindelforetak. Jeg vil benytte begrepet *forfalskning* når jeg omtaler dokumenter i forbindelse med svindelforetak.

Generelt kan en si at en forfalskning er et dokument med avvikende docemer. Men er alle dokumenter med avvikende docemer forfalskninger? Svaret på dette spørsmålet må bli "nei". For det første kan en komme over dokumenter som inneholder feil ved en tilfeldighet. En kan ha krysset av i feil boks i et skjema, dokumentet kan inneholde uskyldige skrivefeil, printeren som ble benyttet til å skrive ut dokumentet kan ha en tett fargedyse, eller den kan være fylt med feil papir. Alt dette er docemer som vil være avvikende fra det en kan forvente å finne i originalen eller i den offisielle dokumentutformingen, men et slikt dokument vil likevel ikke kunne betegnes som en forfalskning. Avvikende ja, men ingen forfalskning. Samtidig som en har dokumenter som inneholder uskyldige feil, så har en også en annen kategori av avvikende dokumenter der feilene er intensjonelle: parodiene. Forskjellen mellom en parodi og en forfalskning, er at de avvikende docemene i parodien er så overdrevne at en ikke er ment å kunne overse dem. Firmaene som lager for eksempel toalettpapir med pengemønster er ikke å oppfatte som falskmyntnere siden produktet deres vanligvis ikke oppfattes som et alvorlig forsøk på å villedde publikum til å tro at mønsteret på toalettpapiret er faktiske pengesedler. De aller fleste mennesker ville ikke tatt med seg et tørk av en slik rull for å betale varer med; docemene (i dette tilfellet papirkvaliteten og dokumentets øvrige utforming) er så åpenbart avvikende at det er snakk om parodier og ikke forfalskninger. Det samme kan sies om "kvitteringene" en får for gjennomførte eiendomskjøp i spill som Monopol eller Hotell. Disse kvitteringene eller eiendomsskjøtene er utformet for å ligne på virkelige kvitteringer, men settingen/konteksten og logoen på baksiden av "kvitteringene" gjør at vi oppfatter dette som parodier og ikke som reelle forfalskninger.

En kan kanskje også hevde at det som skiller en parodi og et uskyldig avvikende dokument fra en faktisk forfalskning, er produsentintensjonen bak det aktuelle dokumentet. Produsenten bak det uskyldig avvikende dokumentet etterstreber å skape et korrekt

dokument, og produsenten bak parodien har ikke til hensikt å få oss til å godta at det vi holder i hendene er ekte vare eller en korrekt representant for sin dokumentasjonsform. Produsenten bak en reell forfalskning, som for eksempel Bernie Madoff, forsøker etter beste evne å kopiere alle de docemene som det ekte dokumentet inneholder med det formål for øyet at publikum skal godta de avvikende dokumentene som ekte. Dette er kanskje det viktigste elementet som skiller en forfalskning fra de andre typene dokumenter. I tillegg kan det jo nevnes at produsentene bak autentiske dokumenter ikke trenger å være like oppmerksomme på docemene som falskneren, siden dokumenter med uskyldige feil ikke er straffbare uten at feilene er for graverende eller de blir en fare for andres helse eller sikkerhet. Produsentintensjon blir dermed også et sentralt punkt når det gjelder strafferettslig ansvar.

3.1. Maktstrukturer.

Det er klart at Madoff har en utdannelse eller en karrierehistorie som gjør at han er en del av det subsamfunnet som finansverdenen er. Å skulle gjennomføre en svindel innen et fagfelt der en ikke har i det minste et minimum av forkunnskaper, er ikke nødvendigvis umulig, men det er i alle fall mye mer komplisert enn å holde seg i et mer kjent subsamfunn. Og det kan ikke være fnugg av tvil om at Bernie Madoff var en svært dyktig selger.

Madoffs karriere innen finansvesenet begynte da han i 1960-årene etablerte Bernard L. Madoff Investment Securities L.L.C.¹¹⁸. Dette firmaet oppnådde suksess selv om det var et lite firma ved oppstarten. Innen 20 år var Bernard L. Madoff Investment Securities L.L.C. blant de største uavhengige investeringsselskapene på Wall Street. Det at Madoffs lille investeringsforetak ikke bare hadde overlevd i 20 år, men at det på samme tid hadde klart å vokse seg stort, viser at selskapet klarte å holde grensene sine stabile (det vil si: firmaet klarte å overleve uten å fusjonere med mer fremgangsrike eller større konkurrenter innen bransjen) og at det utviklet autoritet og troverdighet blant andre investeringsselskaper. Dokumenter er sentrale for denne prosessen og en kan anta at transaksjonene, i alle fall i

¹¹⁸ <http://www.nytimes.com/interactive/2009/06/29/business/madoff-timeline.html?ref=bernardlmadoff> (11.mars -11)

denne etableringsfasen, var virkelige transaksjoner. Selskapets suksess gjorde at Madoff ble sett på som en autoritetsperson som hadde oppfylt "den Amerikanske Drømmen", det vil si, han hadde klart å skape seg sin egen formue gjennom hardt og målrettet arbeid. Som en følge av sin dyktighet, ble Bernie Madoff utnevnt til leder av NASDAQ (eller National Association of Securities Dealers Automated Quotations), den elektroniske aksjebørsen i New York, i 1990¹¹⁹. Gjennom denne forfremmelsen økte Madoffs personlige troverdighet og autoritet siden han fikk en lederstilling innen subsamfunnet. Dette kan henge sammen med det Nancy Nyquist Potter sikter til når hun uttaler at

[...]the organization of society can encourage or limit individuals' ability to be moral as it can enhance or diminish trust. [...] Trust in civil society and in the state are mediated by institutionalized norms, by policies and practices, by collective identities, and by symbolic fields. [...] even intimate relationships bear the marks of institutional norms and social practices. Some of this mediating is good[...]. But norms and practices can also become mechanisms of control.¹²⁰

Denne forfremmelsen var med på å bekrefte Madoffs ry som troverdig aktør siden systemet han arbeidet innenfor anerkjente hans metoder og praksiser, og dette kan ha bidratt til å åpne dører hos andre troverdige aktører innen finansverdenen. Andre aktører i finanssektoren stoler på at systemets interne kontrollmekanismer har gjort jobben sin og at lederne for subsystemet derfor er til å stole på, men det å bruke ordet "å stole på" er kanskje noe som bør nyanseres litt: Andre finansinstitusjoner stolte ikke på Madoff slik en stoler på en nær venn, men snarere slik som en vil stole på en annen autoritetsperson (denne tillitsrelasjonen er beskrevet i kapittel 2.1.). Det en gjør i en slik interaksjon, er å ha

¹¹⁹ <http://www.nytimes.com/interactive/2009/06/29/business/madoff-timeline.html?ref=bernardlmadoff> (11.mars -11)

¹²⁰ Potter, Nancy Nyquist. *How Can I Be Trusted? A Virtue Theory of Trustworthiness*. New York, Oxford; Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2002. Side xiii.

[...] certain expectations of another. To expect is to look forward to something without anticipating disappointment. When we have expectations of another, we project into the future, making an inference about the sort of person someone is going to be in the future. Trust, then, is a cognitive (epistemological and imaginative) process of envisioning the future and generalizing beyond the present[...]. It is important to note, however, that trusting another involves more than the epistemological task of being able to infer future character on the basis of past experiences. One can *predict* the behavior of a con artist, for example, but that doesn't indicate his trustworthiness.[...]for one to be trusting rather than merely predicting another, one must believe that the other has good will towards one[...]. Where trust is concerned, not just any expectations will do – one must expect that the other has good intentions (at least with regard to the cared-about goods) and the ability to carry through with what is expected of him or her.¹²¹

Andre aktører innen finansvesenet regnet altså med at Madoffs handlinger skulle være med på å styrke ikke bare den enkelte finansorganisasjonens stilling innen subsamfunnet, men også hele subsamfunnet som helhet i relasjon til andre subsystemer. Det viktigste å huske på her, er at andre finansaktører festet sin lit til at

[...]the massive system of contract enforcement in any flourishing market society serves agents who do not genuinely trust each other with respect to anything in particular, who, indeed, need not even know each other at all well enough to be 'trusting' without backing from the law. Yet, the system enables them to enter into very complex cooperative relations that are mutually beneficial. The very specific confidence to comply with a legal contract is grounded in the system of contract enforcement. Or, as is true in many ongoing business relations, it is iterated or repeated interactions that gives the parties an incentive to behave well in this moment because they want the relationship to continue in future moments.¹²²

Som en følge av dette kan en si at det første steget i Madoffs svindelimperium var å etablere et bilde av seg selv som en hederlig aktør som handlet med sine kollegers og hele subsystemets beste for øyet. Som svindler er det sentralt å oppnå denne typen troverdighet fordi det gir et skinn av autenticitet og troverdighet til den uærlige virksomheten. Det å være tilknyttet, og ikke minst det å være leder for, et velrenommert subsamfunn, fører til at en til en viss grad er beskyttet mot beskyldninger om juks eller forfalskning. Dette kommer tydelig frem i Madoffsaken dersom en har i tankene at han ble etterforsket for medvirkning eller tilknytning til en annen Ponzi-svindel allerede i 1992¹²³ og at Madoff åpent ble beskyldt

¹²¹ Ibid, side 4.

¹²² Hardin, Russell. *Trust*. Cambridge, Malden (MA); Polity Press, 2006. Side 59.

¹²³ <http://www.nytimes.com/interactive/2009/06/29/business/madoff-timeline.html?ref=bernardlmadoff> (12.mars-11)

for å stå bak verdens mest omfattende Ponzi-svindel av privatetterforskeren Harry Markopolos i 2005¹²⁴. Likevel fikk Madoff fortsette med sin svindel i over tre år til.

Forfremmelsen av Bernie Madoff var en sementering av hans maktposisjon innen subsystemet og overfor resten av samfunnet, eller en kan se på det som en bekreftelse av hans integritet og makt. Det å få denne maktposisjonen førte til at Madoffs personlige troverdighet ble enda nærmere knyttet til selve systemets troverdighet og autoritet. Grunnen til dette, er at systemet ikke er sterkere enn summen av aktørene som opererer innenfor dets grenser. Med dette mener jeg at det er systemets aktører som gjennom sin troverdighet skaper systemets troverdighet, eller sagt på en annen måte: et system med en stor mengde useriøse/utroverdige aktører vil bli oppfattet som et useriøst/utroverdige system. Det å ha en leder som er en troverdig aktør er med på å underbygge systemets troverdighet, samtidig som det å bli utpekt som leder er med på å forsterke vedkommendes troverdighet. Sett fra lederens posisjon kan de underordnedes troverdighet være ganske irrelevant så lenge systemet han/hun er leder for er et veletablert system i samfunnet. Grunnen til dette er som Russell Hardin sier: "The more powerful agent need not trust the less powerful, who may have little choice but to do as the more powerful wants."¹²⁵ og

[...]we might not trust those who have power over us, especially when they have little reason to care for us individually, is no surprise. I depend heavily on your favor, while you depend not at all on mine. You can therefore do me substantial harm, while I can do you little or none. The mutual trust that depends on reciprocal relations cannot easily develop in such unequal, nonreciprocal contexts.¹²⁶

Jeg mener ikke med dette å si at det ikke finnes tillit mellom overordnet og underordnede i et hvilket som helst hierarkisk oppbygget system, men snarere å vise hvor viktig det er for et subsamfunn å sette troverdige personer inn i nøkkelstillinger. Dersom lederen for subsamfunnet viser seg å være utroverdige eller direkte forbryterisk, vil dette få følger for hele systemet og alle som er i det eller er nært knyttet til det. Men dersom det viser seg at en av de underordnede aktørene er utroverdige eller på andre måter uærlig, vil det få små eller ingen følger for subsystemets leder eller subsystemet som helhet. Problemet for systemets leder, og systemet, inntreffer først når det blir for mange useriøse aktører. Et

¹²⁴ <http://www.nytimes.com/interactive/2009/06/29/business/madoff-timeline.html?ref=bernardlmadoff> (12.mars-11)

¹²⁵ Hardin, Russell. *Trust*. Cambridge, Malden (MA); Polity Press, 2006. Side 35.

¹²⁶ Hardin, Russell. *Trust & Trustworthiness*. New York; The Russell Sage Foundation, 2002. Side 100.

subsamfunn kan til en viss grad overleve med en liten mengde useriøse aktører, men dersom mengden utroverdige medlemmer av subsystemet blir avslørt i resten av samfunnets øyne, vil ikke subsystemet være levedyktig. Et slikt subsamfunn vil bli tvunget til å reagere dersom det skal overleve. Likevel har subsamfunnet en begrenset mengde reaksjonsmuligheter:

- 1) *Subsystemet kan velge å ignorere trusselen.* Dette er den "dårligste" løsningen på troverdighetsproblemen siden det kan oppfattes som et tegn på handlingslammelse eller apati i forhold til trusselen mot subsystemet. Dersom en velger denne løsningen, vil systemet mest sannsynlig opphøre å eksistere. Publikum vil ikke feste ny tillit til et subsystem som ikke ser ut til å kunne håndtere interne kriser eller store tillitskriser som følge av uærlige aktører. Dette er likevel ofte den første reaksjonen mange subsystemer tyr til når deres troverdighet er truet. En ser gjerne at saker som omhandler tillitskrisens begynnelse blir skjult, dysset ned eller fornektet en tid, gjerne helt til problemet blir så stort at det ikke lenger kan skjules for offentligheten. Når krisen endelig kommer til overflaten i media, vil en gjerne oppleve overskrifter som for eksempel "Kraftselskap visste om svakheter og feil: Sa aldri fra om mangler ved atomkraftverk"¹²⁷ eller "Varslet om skattekort-rot for flere år siden"¹²⁸ og så videre. Tilliten til det berørte subsystemet/samfunnsinstitusjonen vil komme inn i en enda verre krise dersom en benytter denne strategien. Særlig vil en få en alvorlig krise for subsystemets ledere som svært ofte vil bli oppfattet som mistenkelige av publikum når det kommer ut at man har valgt å legge lokk på viktig informasjon. Fornektelse som strategi vil bare virke en kort stund, og dersom subsystemet ønsker å overleve, må de etter hvert gå over til en annen reaksjonshandling. I mange tilfeller kan endringen i håndteringsstrategi komme for sent og subsystemet går til grunne.
- 2) *Subsystemet kan demonstrere handlekraft gjennom å vise vilje til å skjerpe internkontrollen eller ved å bytte ut lederen.* Et første ledd i denne strategien kan være å erkjenne at subsystemet har et troverdighetsproblem for så å sette i gang en endring av kontrollmetodene, omstrukturere subsamfunnet eller innføre nye docemer til dokumentasjonen en produserer. Eksempler på denne siste formen for

¹²⁷ <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/jordskjelv-i-japan/artikkel.php?artid=10082951> (19.mars -11)

¹²⁸ <http://www.nrk.no/nyheter/norge/1.7538704> (19.mars -11)

styrket internkontroll kan en finne igjen i utviklingen av pengesedler. Man har innført vannmerker, hologrammer, metalltråder, skjulte trykk og så videre for å øke sedlenes troverdighet gjennom å gjøre det vanskeligere for uærlige aktører å kopiere eller forfalske de autentiske pengesedlene. Å velge denne reaksjonen viser at systemets ledere tar problemet på alvor og at de er villige til å innføre preventive virkemidler for å komme problemene i forkjøpet.

- 3) *Subsystemet kan fusjonere med andre systemer som har sin troverdighet i behold eller legges inn under et overordnet organs kontroll.* Subsystemer som har fått sin troverdighet svekket, vil i mange tilfeller være nødt til å endre sine grenser gjennom fusjoner, fraksjoner eller gjennom å godta at en annen, overordnet institusjon tar over kontrollen. En norsk kommune som ikke lenger kan fremstå som en selvregulerende enhet kan bli oppført på den såkalte Robek-listen¹²⁹ der de settes under fylkets kontroll. Et foretak innen et subsystem som ikke klarer å håndtere utfordringene de står overfor kan i mange tilfeller bli kjøpt opp av, eller fusjonere med, andre foretak som har vist større evne til å etablere sin troverdighet i samfunnet.

Der finnes selvsagt flere måter et subsamfunn kan reagere på overfor tillitskriser, men det er disse tre som har interesse i forhold til Bernie Madoff og effekten avsløringen av hans svindel hadde på det amerikanske aksjehandels- og finans subsamfunnet. Sentralt for alle disse reaksjonsmåtene, er lederens stilling og troverdighet. Som jeg tidligere har nevnt, vil en dekkoperasjon føre til at subsystemets ledere blir mistenkeliggjort, mens en styrking av internkontroll metoder ofte vil gjøre at lederen blir sett på som handlekraftig. En fusjon/eksternkontroll vil også føre til at subsystemets leder kan opprettholde sin personlige troverdighet, om enn i en litt svekket utgave. Dette kan peke på at selve subsystemet har mye å tjene på ved å *beskytte lederens omdømme* i møtet med kritikk fra andre samfunnsinstitusjoner. Man kan kanskje strekke det så langt som å si at i enkelte tilfeller er subsystemets leders integritet så sentral at dersom vedkommende viser seg å være en uærlig aktør, vil hele subsystemet vakle. Dette igjen gjør at en forsøker å begrave beviser

¹²⁹ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/tema/databaser-og-registre/robek-2.html?id=449305> (14.mars -11)

eller overse beskyldninger om uærlig oppførsel. Akkurat dette ser ut til å ha vært tilfellet med Bernie Madoff, i alle fall dersom en velger å feste lit til hans egne uttalelser.

Den 15. februar -11 ble det i TNYT offentliggjort et intervju der Bernie Madoff diskuterte saken mot ham og der det blant annet heter at

[...]unidentified banks and hedge funds were somehow 'complicit' in his elaborate fraud, an about-face from earlier claims that he was the only person involved.[...] He spoke with great intensity and fluency about his dealings with various banks and hedge funds, pointing to their 'willful blindness' and their failure to examine discrepancies between his regulatory filings and other information available to them.

'They had to know,' Mr. Madoff said. 'But the attitude was sort of, ' If you're doing something wrong, we don't want to know'. [...]To date, none of the major banks or hedge funds that did business with Mr. Madoff have been accused by federal prosecutors of knowingly investing in his Ponzi scheme. However, Mr. Picard [d.v.s. Irving H. Picard, lederen for teamet av advokater og andre som forsøker å redde noen av verdiene til de mange ofrene som investerte hos Madoff, min anm.] in civil lawsuits has asserted that executives at some banks expressed suspicions for years, yet continued to do business with Mr. Madoff and steer their clients' money into his hands.¹³⁰

Det Madoff viser til her, er subsystemets forsøk på å overse eller fornekte problemet. Det er kanskje vanskelig for det amerikanske finansvesenets øvrige ledere å nekte for at de hadde en viss form for kjennskap til Madoffs noe frynsete rykte innad i subsystemet, og de som allerede hadde sine mistanker valgte å tie ovenfor publikum og de føderale kontrollorganene. En medvirkende faktor til de andre aktørenes "willful blindness" som Madoff kaller det, er vissheten om at en anklage mot Madoff ikke bare ville føre til en svekkelse av hele systemet siden en høyt betrodd lederskikkelses integritet blir trukket i tvil. I tillegg ville en også måtte tåle en eventuell grundig gjennomgang av hele systemet som kunne føre til at flere uærlige aktører kan bli avdekket, noe som gjerne vil føre til en ytterligere svekkelse av finanssystemet. Finansvesenet var på dette tidspunktet et system som allerede var kommet under sterk kritikk fra publikum som en følge av finanskrisen som rammet amerikanske banker spesielt hardt i 2008/2009.

Håndteringen av finanskrisen og vanlige amerikaneres oppfatning av at bankvesenet bare var ute etter å redde sine egne lønninger hadde allerede ført til en krise for hele subsystemets tillit i befolkningen, og det er kanskje ikke å strekke spekulasjonene for langt

¹³⁰ http://www.nytimes.com/2011/02/16/business/madoff-prison-interview.html?_r=2&hp (19.mars -11)

når en kan tenke seg at dette gjorde at de finansinstitusjonene som hadde mistanke til Madoffs svindel, valgte å tie for å forsøke å begrense skadene av enda en skandale. En kan i ettertid med sikkerhet si at denne utveien var den verst tenkelige de kunne ta, siden ikke bare finanssystemet som helhet, men også de statlige kontrollorganene fikk svekket tillit blant befolkningen når Madoff skandalen ble kjent.

Et subsamfunns leder skal ideelt sett være en garantist for at alle prosesser innen subsystemet foregår på best mulig måte og at alle systemets aktører handler til publikums beste. Lederen er ofte den som gir ansikt til et ansiktsløst system og er naturligvis å regne som subsamfunnets frontfigur på godt og vondt. En kan kanskje si at lederen og subsystemet nesten blir uløselig knyttet til hverandre siden subsystemet låner en del av sin troverdighet fra en troverdig leder, og lederen låner det meste av sin autoritet og en del av sin troverdighet fra subsystemet. Madoff hadde allerede tilegnet seg en viss mengde autoritet gjennom sin suksess som gründer, men hans prestisje, autoritet og troverdighet økte med hans forfremmelse til en betrodd lederstilling innen en velrenommert samfunnsinstitusjon. Denne blandingen av troverdighet, autoritet, prestisje og samfunnsstillinger er med på å illustrere hvor sentrale maktstrukturene i samfunnet, og kanskje særlig det generelle publikums oppfatning av maktstrukturene, er for at en uærlig aktør skal kunne utnytte systemet som er skapt for å stoppe ham.

Den enkelte investor, og da mener jeg privatpersoner, setter sin lit til at subsystemets kontrollmekanismer, både interne og eksterne, skal luke bort de uærlige aktørene for på den måten å senke risikonivået på interaksjonen med et subsystem som forvalter en del av hverdagslivet en gjerne ikke har alt for god kjennskap til. For publikum kan subsamfunnets leders omdømme og hele det ansiktsløse subsystemets omdømme oppfattes som en og samme ting siden lederen er det eneste ansiktet som kan festes til det anonyme subsamfunnet. Som en følge av dette blir lederposisjonen en stilling som medfører en stor mengde autoritet siden han/hun representerer all den makten som subsystemet har opparbeidet seg innen sitt samfunnsområde. Denne hardt opparbeidede autoriteten gjør at vi som publikum godtar dokumentene vi får utstedt og vi velger også å tro at aktørene innen subsystemet handler med vårt beste for øyet. Autoriteten gjør subsystemet og dets aktører og dokumentasjon til en integrert del av hverdagslivet og åpner for at medlemmer av

systemet kan oppnå personlig makt gjennom å klatre oppover i det indre hierarkiet i subsystemet. Å oppnå en god posisjon innen det ansiktsløse ekspertsystemet kan medføre en økning av status og prestisje i resten av samfunnet. For å ikke miste denne statusen igjen, kan man i mange tilfeller oppleve at medlemmene av et subsamfunn er villige til å dekke over avvik for å beholde egen og kollektiv posisjon. Den kollektive posisjonen vil være den felles statusen/posisjonen til alle de individuelle aktørene i forhold til resten av samfunnet, eller sagt med andre ord; subsamfunnets posisjon blant alle de andre subsamfunnene. La oss undersøke dette fenomenet litt nærmere.

3.2. Motivasjon.

Alle mennesker har en eller annen form for motivasjon som ligger bak deres handlinger. Slik motivasjon kan ofte være knyttet til å opprettholde ens egen troverdighet og status i alle de samfunnsgruppene en samhandler med. I forbindelse med denne oppgaven ønsker jeg å skille mellom to hovedtyper motivasjon: personlig og institusjonell. Med personlig motivasjon mener jeg hvilke "baktanker" en privatperson eller individuell aktør innen et subsamfunn har for sine handlinger, mens institusjonell motivasjon henspiller på hvilke føringer en institusjon/subsamfunn kan legge for å oppmuntre eller hindre visse typer handlinger blant sine medlemmer. Motivasjonsfaktorene bestemmer hvor mye kontroll en er villig til å utøve ovenfor epi- og peridocemer, samt hvor store avvik i disse docemene en er villig til å overse. Jo sterkere publikums profitteringsmotivasjon er, jo større avvik virker det som om de er villige til å godta i både epi- og peridocemene. For institusjonene er det motsatt; jo større profitteringsiver, jo større kontroll forsøker de å utøve over epi- og peridocemene.

Institusjonens motivasjon er den det er enklest å få oversikt over, siden en samfunnsinstitusjon/subsystems hovedmotivasjon til enhver tid kan sies å være overlevelse. Overlevelse for et subsamfunn kommer når det klarer å stabilisere grensene sine og opprettholde dem. Kontrollmekanismene som etableres etter hvert i subsamfunnets livsløp er uttrykk for systemets motivasjon siden de skal fremme en viss type adferd som skal

virke gunstig for systemets opprettholdelse. Kontrollmekanismene skal motivere seriøse aktører til å arbeide til systemets beste, samtidig som de skal forhindre at useriøse aktører får true systemets eksistens. Sett i dette perspektivet kan en hevde at internkontrollens mekanismer er subsamfunnets/samfunnsinstitusjonens overlevelsesteknikker og en manifestasjon av subsystemets/samfunnsinstitusjonens motivasjon. Dokumentasjonen et subsystem produserer er også å betrakte som en manifestasjon av den institusjonelle motivasjonen. Dette skyldes at dokumentasjon er et nøkkelkriterium for å stabilisere og opprettholde subsystemets grenser.

Dersom en kan si at den institusjonelle motivasjonen er enkel, så er den personlige motivasjonen tilsvarende komplisert. Moderne psykologi, neurovitenskap og filosofi forsøker alle å svare på hva det er som får mennesker til å handle på visse måter. I forbindelse med denne oppgaven ønsker jeg å fokusere på hvordan ulike aktører oppfatter visse typer dokumentasjon og hvilke motiver de har for å vurdere denne typen dokumentasjons autentisitet, snarere enn å ha fokus på den filosofiske/psykologiske debatten omkring handlingsmotivasjon. Dersom en skal konsentrere seg om den personlige motivasjonen til de berørte partene i Madoffs Ponzi-svindel, vil en få øye på to viktige motiver: profittiver og statusbevaring. Profittiveren er kanskje det mest gjennomgående motivet i forbindelse med Madoff-saken siden en finner det innenfor alle de berørte partene; hos dokumentprodusenten (Madoff), hos dokumentmottakerne (investorene) og hos subsamfunnets kontrollører (andre aktører innen det finansielle subsamfunnet), men ofte ser en at det er en nær sammenheng mellom de to motivasjonsfaktorene. De kan kanskje ikke sies å være funksjoner av hverandre, men de er likevel nærmest uløselig knyttet sammen, i alle fall for subsystemet og for svindleren.

3.2.1. Subsystemet

Finansvesenet som subsystem kretser rundt penger. Hensikten med aksjespekulasjoner og de fleste andre former for finanstransaksjoner er å skape profitt og å tjene penger for det enkelte selskapet innen subsystemet. For å tiltrekke seg private investorer er det viktig for

enkeltaktørene at systemet fremstår som troverdig og tillitsvekkende i møtet med publikum. I dette tilfellet kan det se ut som om de to motivasjonsfaktorene er like viktige for opprettholdelsen av subsystemet, siden en finansinstitusjon som ikke klarer å generere profitt ikke vil virke som en spesielt troverdig finansaktør, noe som gjør at den aktuelle banken/meglerhuset ikke vil klare å tiltrekke seg nye investorer og slik gå til grunne enten gjennom oppløsning eller fusjonering med andre banker/meglerhus. Det er derfor i selve subsystemets, så vel som i det enkelte finanshusets interesse å generere profitt. Det kan kanskje virke som om dette mistenkeliggjør alle banker og aksjemeglere, men det er ikke det jeg er ute etter. Jeg ønsker bare å understreke at en finansinstitusjon som ikke genererer profitt vil avvikles fordi kundene vil lete etter andre som de oppfatter som mer stabile eller lønnsomme aktører. Hvor mange av oss velger for eksempel å beholde kontoene våre hos banker som år etter år legger frem regnskap med røde tall?

En bank eller aksjemegler som klarer å generere profitt, vil også oppnå en høyere intern status i subsystemet og en høyere sosial status hos det generelle publikum, noe som igjen gir dem mer autoritet og troverdighet. Det er derfor svært viktig for subsystemet å opprettholde profittgenereringen siden det er elementet som ligger til grunn for hele systemets troverdighet. Dette fokuset på profitt kan føre med seg en del uheldige handlinger, siden en kan se tendenser til at subsystemer i mange tilfeller vil strekke seg litt for langt for å bevare et feilaktig bilde av sin egen institusjon. En vil med andre ord kunne oppleve at institusjoner forsøker å dekke over avvikende dokumenter eller handlinger for på den måten å opprettholde et truet image. Denne viljen til å lukke øynene er nok det Madoff selv henviser til når han snakker om sine kollegers "willful blindness"¹³¹ og når han uttrykker overraskelse over "[...]some of the e-mails and messages raising doubts about his results – now emerging in lawsuits – that bankers were passing around before his scheme collapsed. 'I'm reading more now about how suspicious they were than I ever realized at the time,' he said[...]."¹³² Man kan dermed anta at subsystemets øvrige aktører i større eller mindre grad har hatt sine mistanker mot Bernie Madoff, men at disse mistankene ble lagt lokk på for å hindre at hele subsystemet skulle komme til å miste troverdighet dersom Madoffs svindel ble avslørt. Her kommer så den andre motivasjonsfaktoren inn i bildet; statusbevaringen.

¹³¹ http://www.nytimes.com/2011/02/16/business/madoff-prison-interview.html?_r=2&hp (19.mars -11)

¹³² http://www.nytimes.com/2011/02/16/business/madoff-prison-interview.html?_r=2&hp (19.mars -11)

Ved å velge å lukke øynene og å dysse ned en potensiell tillitskrise, klarte det amerikanske finansvesenet å dekke over kjennskapen om Madoffs svindel i ganske mange år. Tillitsproblemene kom ut av kontroll når finanskrisen slo til med full tyngde i USA og enkelte av dem som hadde blitt rådet til å investere hos Madoff ønsket å få tilbake investeringene sine. Avsløringen av den omfattende Madoff-svindelen førte til en ytterligere svekking av det amerikanske finansvesenets troverdighet, særlig når det ble kjent at flere andre aktører hadde visst om svindelen, men likevel latt være å varsle the U.S Securities and Exchange Commission om avvikene mellom Madoffs forfalskede dokumenter og annen informasjon de innhentet om hans påståtte aksjetransaksjoner.

Krisen ble så stor som den ble fordi subsystemet ikke lenger klarte å holde kontroll over epidocemene, og ikke lenger klarte å styre publikums oppfattelse av systemets troverdighet og autoritet. Å begrense epidocemene som når publikum, er i essens å begrense deres kjennskap til kriser og problemer bak den kulissen som subsystemet ønsker å presentere for omverdenen.

3.2.2 Kundene

Subsystemets egne kontrollører og aktører valgte å se en annen vei i forbindelse med avvikene mellom dokumentasjonens autentsitetskriterier (d.v.s. dokumentenes integrerte kontrolldocemer) og Madoffs forfalskede dokumenter, men kan det samme hevdes å være sant også for de som investerte hos Madoff? Svaret på det må bli noe så "definitivt" som et kanskje.

På den ene siden kan en hevde at investorer bør inneha et minimum av kjennskap til bakgrunnen til den de velger å overlate større pengesummer til, og at en grundig bakgrunnssjekk av Madoff kunne muligens ha avdekket tidligere mistenkelige forhold, blant dem tidligere anklager for deltakelse eller samarbeid med andre pyramidespill. Samtidig kan en anse et slikt krav som litt urimelig, siden det vil medføre at en skal gjøre bakgrunnsundersøkelser i forbindelse med veldig mange autoritetspersoner en omgår i hverdagslivet, som for eksempel bankfunksjonærer eller postpersonale. Publikum møter

enda en hindring i sin søken etter kunnskap om institusjonenes troverdighet; de må klare å finne noen holdbare epidocemer å feste lit til, epidocemer som institusjonene prøver å mørklegge eller fremheve alt etter som det passer dem og deres formål. En kan derfor kanskje ikke forvente at førstegangsinvestorer¹³³, eller amatørinvestorer, skal få gjennomført omfattende bakgrunnssjekker på meglerne de investerer hos. Som førstegangsinvestor er en ofte henvist til litt andre verifiseringsmetoder; ryktet. Med dette mener jeg at en er avhengig av kunnskap om den aktøren en skal handle med for å kunne bedømme hans/hennes oppriktighet og troverdighet. En kan kanskje si at ryktet

[...]becomes a predictor of your dispositions for certain kinds of action. Reputation does have these qualities, but its great importance in social life is *the incentive it gives the person who has a good reputation to behave in ways that sustain that reputation*. [...] Your good reputation encourages others to choose you or various cooperative ventures that would be in your interest. Firms pay heavily for reputations because they are valuable in this way. Individuals do likewise, although they do not typically spend resources on advertising. Once you have a good reputation, you are likely to want to maintain it and that fact gives me confidence to undertake dealings with you. The best way to establish a reputation is commonly not to tell others of your reliability but rather to demonstrate it very clearly in actual interactions. [Uthevelse i originalteksten]¹³⁴

Sammenkoblingen mellom profittgenerering, status og troverdighet kan også forekomme blant medlemmer av publikum og ikke utelukkende blant subsamfunnets medlemmer. De fleste av oss ønsker å ha kontoer hos profittgenererende finansinstitusjoner siden vi har en tendens til å oppfatte dem som bedre og mer troverdige enn banker som ikke klarer å generere tilstrekkelig profitt. Akkurat i forbindelse med finansvesenet kan det se ut som om privatpersoners ønske om rask profitt i mange tilfeller overskygger en sunn kritisk holdning til de aksjespekulantene en velger å stole på. Løftet om store penger får mange til å hoppe på høyrisiko investeringer, eller til å overse faresignaler som måtte dukke opp etter hvert i transaksjonenes løp. Det er likevel vanskelig å legge skylden på Madoffs kunder i denne saken. Ikke bare var Madoff ekstremt nøyaktig når det gjaldt å produsere forfalskede dokumenter, men han var i tillegg beskyttet av flere andre høyerestående medlemmer av finansvesenet som skjulte avvikene hans, samtidig som de hjalp ham med å finne nye kunder til svindelen.

¹³³ Jeg mener med dette privatpersoner som investerer for første gang, og da personer som ikke tidligere har hatt kontakt med finanssystemet gjennom sitt arbeid eller sin nærmeste bekjentskapskrets. Kjell Inge Røkke vil for eksempel ikke være det jeg anser som en førstegangsinvestor dersom han som 65-åring velger å investere i aksjer for første gang i sitt eget navn og ikke gjennom et av sine mange selskaper. En 65 år gammel pensjonert sveiser vil derimot falle inn under det jeg mener med kategorien "førstegangsinvestor".

¹³⁴ Hardin, Russell. *Trust*. Cambridge, Malden (MA); Polity Press, 2006. Side 24.

3.2.3. Svindleren

Bernie Madoff kan i denne sammenhengen sees som både dokumentprodusent og kontrollør, men la oss se på hans rolle og motivasjon som dokumentprodusent til å begynne med. Det er hevet over enhver tvil at Bernie Madoff var klar over at han utstedte falske dokumenter, noe som gjør at vi kan utelukke at hans falske kvitteringer var parodier (se punkt 3, side 68 for definisjon). Når parodiering og uskyldige feiltakelser er utelukket, står vi igjen med dokumenter som kan defineres som forfalskninger, det vil si, de er laget i den hensikten å villedde kontrollorganene og mottakerne. Å bevisst fremstille falske dokumenter gjør Madoff til en falskner eller svindler som benytter seg av etablerte dokumentasjonsformer til å manipulere publikums tillit for egen vinning. Det kan ikke være tvil om at profittiver var en stor motivasjon bak Madoffs handlinger, og at produksjonen av falsk dokumentasjon var et ledd i manipulasjonsprosessen som skulle berolige nervøse investorer, samtidig som de skulle bygge opp under den andre hovedmotivasjonen; statusbevaring. I forbindelse med Madoffs svindel, kan en si at forholdet mellom de to hovedtypene motivasjon (profittiver og statusbevaring) er sammenblandet og til tider svært vanskelige å skille fra hverandre i og med at Madoff var leder for subsamfunnet han også var en individuell aktør innenfor. Å bevare privat status, så vel som yrkesmessig status, gjorde at Madoff kunne generere mer profitt gjennom å tiltrekke seg flere nye investorer hvis penger kunne brukes til å berolige tidligere investorer og til å skape profitt for Madoff som privatperson, eller som det heter i siktelsen mot ham:

[...]BERNARD L. MADOFF, the defendant, perpetrated a scheme to defraud the clients of BLMIS [Bernard L. Madoff Investments Securities LLC og Bernard L. Madoff Investments Securities, Madoffs to investeringsselskaper refereres til som BLMIS i rettspapirene, min anm.] by soliciting billions of dollars of funds under false pretenses, failing to invest investors' funds as promised, and misappropriating and converting investors' funds to MADOFF'S own benefit and the benefit of others without the knowledge or authorization of the investors.[...]¹³⁵

Madoff som dokumentprodusent har en motivasjon som havner mellom personlig og institusjonell motivasjon. Dette skyldes at man i liten grad kan skille privatpersonen Bernie Madoff fra Bernie Madoff, subsystemleder og stjerneinvestor. Denne sammenblandingen av privatpersonen og lederskikkelsen er en ting som er svært nyttig for svindleren, og en faktor

¹³⁵ <http://s3.amazonaws.com/nytdocs/docs/43/43.pdf> side 2. (02.april -11)

som kompliserer kundenes vurdering av den enkelte investoren, og som også kompliserer subsamfunnets reaksjoner når en svindel av dette kaliberet blir avslørt. Men hvordan oppnår en denne sammenblandingen?

Del IV

4. Djevelen er skjult i docemene.

Vi læres opp til å vurdere risiko i mange av hverdagssituasjonene vi opplever. For å kunne vurdere risiko og risikoadferd hos andre aktører, er vi avhengige av å innhente kunnskap om den aktuelle personen eller institusjonen. Det er også en annen faktor som spiller inn på denne prosessen; investorens kulturelle bakgrunn. Hans/hennes omgangskrets, og det generelle omkringliggende samfunnet, vil være med på å øke motivasjonen eller reservasjonen i forbindelse med for eksempel aksjehandel. Et miljø som fokuserer på risiko og som er skeptiske til rask profitt gjennom usikre aksjespekulasjoner, vil gjerne gjøre at den aktuelle investoren også er mer skeptisk og vil kreve større bekreftelser på systemets troverdighet. En potensiell investor som vanker i et miljø som har en positiv og tillitsfull holdning til risikabel aksjespekulasjon, vil ha lettere for å akseptere den risiko dette finansopplegget medfører og vil som sådan ikke kreve like mange overbevisende docemer for å bli med på aksjespekulasjonene. Likevel er det som nevnt vanskelig å innhente objektiv kunnskap, siden bedrifter "[...] pay heavily for reputations[...]"¹³⁶ og fordi den institusjonelle motivasjonen, nemlig institusjonens fremtidige overlevelse, gjør at medlemmene i institusjonen/subsamfunnet er villige til å strekke seg relativt langt for å kontrollere både epi- og peridocemer når det gjelder publikum. Man vil være svært nøye med hvilket bilde som tegnes av den aktuelle bedriften, nettopp for å gi publikum kjennskap til visse ting som vanligvis er fordelaktige, mens en går tilsvarende langt for å hindre at publikum får kjennskap til opplysninger som kan sette institusjonen/subsystemet i et dårlig lys. Grunnen til dette er at

[...]once we have relevant knowledge – of your moral commitments, your psychological or character disposition, or your encapsulation of our interest – that knowledge *constitutes* our degree of trust or distrust. To say we trust you means that we know or think we know relevant things about you, especially about your motivations toward us. Therefore one can mistakenly trust or distrust someone merely because one has wrong information about them.¹³⁷

En slik påstand er ikke bare gyldig for vår vurdering av andre samfunnsaktører og privatpersoner, men også for dokumentasjonen vi håndterer. Ikke bare trenger vi kunnskap om det utstedende subsamfunnet, vi trenger også erfaring i å vurdere den aktuelle

¹³⁶ Hardin, Russell. *Trust*. Cambridge, Malden (MA); Polity Press, 2006. Side 24.

¹³⁷ *Ibid*, side 17-18.

dokumentasjonsformen. Først når vi har tilegnet oss erfaring i å håndtere og vurdere en ny dokumentasjonsform, er vi i stand til å avgjøre om et dokument kan stoles på eller ikke. En kan kanskje si at

In fact, the truth about the validity of any object, as indeed of any statement, is that it is a summary of all the facts about it, observable or discoverable: about its structure, about the materials of which it is comprised, the methods used to make it or subsequently to alter it, and, beyond those physical facts, beliefs, because obviously beliefs as to the genuineness or otherwise of an object are an important factor in their history.¹³⁸

En kan dermed si at det å ha tilstrekkelig kunnskap om en aktør, et subsamfunn, en dokumentasjonsform eller et dokument, kan være en stor utfordring for potensielle investorer, og da kanskje særlig for førstegangsinvestorer. Samtidig er det tilsynelatende sånn at en svindler som klarer å ta kontroll over strømmen av docemer og kunnskap, er en suksessfull svindler. Bernie Madoff ser ut til å ha vært en mester på dette området, selv om det i ettertid viste seg at hans medarbeidere hadde sterkere mistanker til ham enn det de gav uttrykk for mens Madoff fremdeles satt i styret for NASDAQ.

Så hvordan gikk Madoff frem for å skape den personorienterte og docemkontrollerende svindelen han ledet i nærmere 30 år?

4.1. Dokumenter ,docemkontroll og peridocemer.

Som tidligere nevnt kan en nærmest anse det som en forutsetning for en suksessfull svindel at svindleren utnytter en etablert dokumentasjonsform knyttet til et subsystem som allerede har etablert et godt omdømme blant publikum. Madoffs utnyttelse av finanssystemet passer dermed perfekt til dette første "kriteriet" for en vellykket svindel. Et annet kriterium Madoff oppfylte, er fokuset på å beherske, kontrollere og reproducere de aller, aller fleste peridocemene som de aktuelle dokumentene hadde.

Å kopiere docemer er en omfattende jobb, så en kan tenke seg at dette fokuset på detaljer har vært en tidkrevende og sentral del av svindelforetaket. Et av problemene

¹³⁸ Barker, Nicolas. "The Forgery of Printed Documents". *Fakes and Frauds. Varieties of Deception in Print and Manuscript*. Reds. Robin Myers & Michael Harris. Winchester; St. Paul's Bibliographies, reprint 1996. Side 109.

Madoff ville møte på i løpet av de 30 årene han ledet svindelen, var den teknologiske utviklingen innen dokumentproduksjonen. Nye tekniske hjelpemidler fører til nye dokumentdocemer, noe som svindleren må ta høyde for og innrette seg etter. En datautskrift fra sent 80-tall/ tidlig 90-tall vil se ganske annerledes ut enn en datautskrift fra 2011. Fonter, papir og generell layout vil ha endret seg, og dette fører til at svindleren må holde seg oppdatert på hvordan teknologien utvikler seg. Samtidig må svindleren sørge for at han/hun har både oppdaterte og utdaterte teknologiske hjelpemidler. Å ha oppdaterte maskiner gjør at en kan skjule falske dokumenter blant finansinstitusjonenes egne dokumenter og dermed berolige nye investorer, mens det å ha tilgang til de gamle maskinene vil gjøre det mulig for svindleren å lage eldre kvitteringer (tilbakedaterte kvitteringer) med et utseende som kan berolige eventuelle revisorer eller hjelpe svindelen gjennom bokettersyn. Å kunne skape slike eldre kvitteringer hjelper også til med å etablere svindelen i en forretningshistorisk kontekst, siden en får muligheten til å imøtekomme eventuelle kritiske spørsmål med forfalsket dokumentasjon som "beviser" at firmaet har eksistert og drevet sin virksomhet lenger enn det i virkeligheten har. Det er ikke dermed sagt at alle svindelforetak ønsker å skape en større historisk kontekst, men ved å inneha de eldre apparatene har de muligheten til å skape en fiktiv historie for seg selv, akkurat slik som et individ kan gjøre gjennom Internett. Dokumenter og dokumentasjon kan i denne forretningshistoriske konteksten sees på som epidocemer som dokumentprodusenten forsøker å utøve kontroll over for å understøtte et bilde av en autentisk og troverdig forretning.

For å kunne kontrollere, eller i det minste for å forsøke å kontrollere, epidocemene, er det viktig at svindleren faktisk *har* kontroll over dokumentenes peridocemer. Om Madoff hadde oversett enkelte docemer, ville svindelen kanskje ha vært lettere å avsløre og subsystemet ville hatt større vansker med å gjennomføre sin "willing suspension of disbelief".

Madoff måtte med andre ord legge ned en betydelig innsats i å kopiere selv de minste docemene. Det sier seg selv at layout og andre fysiske docemer er sentralt i denne sammenhengen, man vil selvsagt *forvente* at kvitteringen en mottar for en gjennomført aksjehandel ser ut som kvitteringer en har sett tidligere. Man forventer at kvitteringen skal

ha en logo, en dato, en enkel fremstilling av transaksjonen, en summering av aksjeantallet en har kjøpt/solgt, og så videre. Men der er også andre fysiske docemer som er viktige for at vi skal bedømme det forfalskede dokumentet til å være autentisk. Jeg har tidligere nevnt papirkvalitet som et viktig docem, og i mange tilfeller kan papiret faktisk være avgjørende for svindelens suksess. Papiret man brukte i 80-tallets printere er annerledes enn det en som oftest bruker i dag, så å få tilsendt en kvittering på "feil" papir, vil være et ganske alvorlig avvik fra dokumentasjonsformen/-formatet og føre til økt skepsis mot den utstedende organisasjonen. En kan jo bytte papirkvalitet, en er ikke avhengig av å beholde samme papirsort så lenge et subsystem eksisterer, men dersom det bare er én aktør innen subsystemet som benytter et annet slags papir, eller som benytter ulike papirkvaliteter hver gang det sendes ut kvitteringer eller andre slags papirer, så vil denne aktøren etter hvert kunne oppleve at han/hun vil bli møtt med større skepsis.

Troverdigheten av de forfalskede dokumentene dermed å betrakte som noe som i stor grad er avhengig av at en behersker de tidstypiske teknologiske hjelpemidlene, korrekt papirkvalitet, korrekt layout og så videre. Bare dersom *alle* de forventede peridocemene er tilstede i det forfalskede dokumentet kan en forvente at en oppnår en tilstand av "willing suspension of disbelief" hos publikum, men en kan likevel se at publikum tolererer en viss mengde avvikende docemer, men gjerne ikke avvik i de mest sentrale docemene, som f. eks. logoer, datering, kontonummer og lignende.

Det kan virke som om Madoff har klart å holde oversikten og kontrollen med slike docemer som nevnt ovenfor, altså de fysiske docemene. Problemene for Madoff inntraff når han forsøkte å utøve kontroll med de innholdsmessige docemene og med epidocemene i særdeleshet. Man kan kanskje si at epidocemene er avgjørende for svindelens suksess, og også en viktig kilde til at svindler blir avslørt. Madoff er selv inne på viktigheten av å kontrollere epidocemene når han i intervjuet med Diana B. Henriques snakker om at bankene hadde muligheten til å sjekke hans dokumenter opp mot annen informasjon som de hadde tilgang til.¹³⁹ Dette viser at selv om Madoff klarte å ha kontroll over peridocemene i forfalskningene han produserte, så var det likevel elementer han ikke klarte å kontrollere i

¹³⁹ http://www.nytimes.com/2011/02/16/business/madoff-prison-interview.html?_r=2&hp (19.mars -11)

epidocemfeltet. Disse docemene gjorde det mulig for andre aktører å innhente kontrollinformasjon om svindleren og svindelen.

Kontrollen over peridocemene og dokumentasjonen er sentral for å bruke dokumentene til å understøtte epidocemene svindleren i en Ponzi-svindel forsøker å kontrollere. I det moderne samfunnet er det ikke lenger tilstrekkelig å bare skape troverdige dokumenter, man må også skape en troverdig personlighet for å tiltrekke investorer. Dette feltet er betydelig mer komplisert siden en ikke har like lett for å kontrollere epidocemene som det en har med peridocemene.

4.2. Kontroll over epidocemene

Dersom en ser på peridocemene som de docemene som er tekstnære og som til sammen utgjør dokumentet, så er epidocemene de samfunnsmessige elementene som påvirker hvordan vi oppfatter dokumentet og dokumentets troverdighet og autentsitet.

I Madoff-saken var det kontrollen, eller snarere mangelen på kontroll, over epidocemene som veltet svindelen. For å tiltrekke seg nye investorer var det viktig at Madoff presenterte seg selv som en respektabel forretningsmann med gode forbindelser. Gjennom medlemskap i såkalte "country clubs", det vil si private, lukkede klubber for velstående medlemmer av det aktuelle samfunnet, og gjennom å opptre som filantrop og velgjører innen humanitære organisasjoner, klarte Madoff å etablere et bilde av seg selv som nettopp en pålitelig og vellykket børsmegler. Gjennom å sørge for at noen få, nære venner i sosieteten i svindelens etableringsfase fikk god fortjeneste på penger investert gjennom Madoffs firmaer, la han grunnlaget for at Madoff senere skulle få tilgang til "[...]local money pulled in from country clubs and charity dinners, where inverstors sought him out to casually plead with him to manage their savings so they could start reaping the steady, solid returns their envied friends were getting."¹⁴⁰

¹⁴⁰ http://www.nytimes.com/2008/12/20/business/20madoff.html?_r=1 (06.april -11)

For å skaffe svindelens "oppstartskapital", var det altså sentralt at Madoff etablerte et godt rykte gjennom å skape en pseudo-/metafrontstage. Grunnen til at det er gunstig å skape seg en fiktiv personlighet/en falsk fasade, er at epidocemene som en kan kontrollere gjerne understøttes av peridocemene, som igjen får sin autoritet og store deler av sin troverdighet fra epidocemene. For å skape en troverdig metafrontstage var det nødvendig for Madoff å ha et ekstremt fokus på å kontrollere og regissere de mange ulike sosiale rollene han måtte spille nærmest perfekt for å kunne opprettholde svindelen. Å opprettholde denne typen troverdighet og autenticitet ser dermed ut til å være en meget omfattende oppgave der det er mange faktorer som kan velte prosjektet. Ofte vil det forekomme at det er ting svindleren ikke helt har kontrollen over som spiller en sentral rolle når et slikt korthus endelig ramler sammen.

Ponzi-svindler er ganske sårbare foretak siden en er avhengig av å stadig tiltrekke seg nye investorer og stadig mer penger. Madoffs markedsføringsstrategi endret seg i svindelens løp etter hvert som Madoff begynte å miste kontrollen over epidocemene han tidligere hadde vært så nøye med å kontrollere. Fra det å oppføre seg som om det å la ham håndtere en investors finanser var noe eksklusivt, til nærmest å henvende seg til folk på gaten, kan tyde på at Madoffs kontroll over epidocemene ble mindre jo større kundekretsen ble. Dette peker igjen på at kontrollen over epidocemer er en dynamisk ting som lett kan endre seg dersom det skjer endringer i forholdets forutsetninger. I Madoffs tilfelle ble behovet for nye investorer større enn behovet for mer eller mindre absolutt kontroll over foretakets rykte og andre personlige epidocemer. Diana B. Henriques forklarer

[...]he [Madoff, min anm.] and his promoters set sights on Europe, again framing the investments as membership in a select club. A swiss hedge fund manager, Michel Dominicé, still remembers the pitch he got a few years ago from a salesman in Geneva. 'He told me the fund was closed, that it was something I couldn't buy,' Mr. Dominicé said. 'But he told me he might have a way to get me in. It was weird.'

Mr. Madoff's agents next cut a cash-gathering swath through the Persian Gulf, then Southeast Asia. Finally, they were hurtling with undignified speed toward China, with invitations to invest that were more desperate, less exclusive. One Beijing businessman who was approached said it seemed the Madoff funds were being pitched 'to anyone who would listen.'¹⁴¹

¹⁴¹ http://www.nytimes.com/2008/12/20/business/20madoff.html?_r=1 (06.april -11)

Man har her en sirkel av gjensidig påvirkende faktorer der man gjennom å utøve kontroll over tilgjengelige epidocemer kan skape motivasjon nok til at andre instanser og institusjoner godtar (eller i det minste overser) noen avvik i peridocemene, men også i de epidocemene en *ikke* kan kontrollere. Både peri- og epidocemene skal være med på å underbygge eller styrke de tre hovedpartenes (dokumentprodusentens, subsystemets og publikums/ dokumentmottakerens) interne motivasjon. I tilfellet Bernie Madoff og hans svindel var motivasjonen profittiver, en motivasjon som i stor grad var tilstede hos alle partene. Status-/autoritetsbevaring kan også sies å være en stor motivasjon for Madoff og finansvesenet, men kanskje en mindre motivasjonsfaktor for dokumentmottakerne/ publikum. For at hver av de tre partene skulle få oppfylle sine motivasjonsfaktorer (noe som kan være en motivasjon i seg selv...) var det nødvendig for dem å "godta" visse avvik i peridocemene samtidig som de måtte være villig til å overse avvik i epidocemene. For å gjøre dette, måtte investorer som kjente Madoff ha vært villige til å ignorere eventuelle situasjoner der Madoffs metafrontstage måtte vike for et genuint innblikk i hans backstage. Madoff måtte med andre ord opprettholde en tilstand av "willing suspension of disbelief" hos sine kolleger og investorer, noe han i stor grad oppnådde gjennom å utøve kontroll over epidocemene knyttet til hans privatliv og hans egen person, samtidig som han utnyttet dokumentsystemets autoritet for å manipulere og utøve kontroll over dokumentasjonens peridocemer for å underbygge og styrke hans metafrontstage.

4.3. Gjensidig påvirkning og sirkelens begynnelse

Madoff-saken illustrerer i bunn og grunn et grunnleggende problem i dokumentasjonsvitenskapen, og i mange andre vitenskapsgrener: Kan man egentlig oppnå en sikker verifisering av et dokumentes autenticitet? En forfalskning er i utgangspunktet en svært paradoksal ting. Paradoksal fordi den på en og samme tid er *både* autentisk og uautentisk.

Madoffs dokumenter er autentiske i den forstand at de beviser at svindelen har funnet sted; de dokumenterer at det har skjedd noe kriminelt og at dette har skjedd over

lang tid. De er også autentiske i den forstand at de har en beviselig opphavsperson, og er knyttet til en veletablert dokumentasjonsform. Men dersom en kan definere Madoffs dokumentasjon som autentisk, hvordan kan den da likevel være uautentisk?

Det som virkelig er interessant ved dette paradokset, er at Madoffs forfalskede dokumenter fremstår som autentiske dersom en fokuserer på epidocemene; de oppfyller sin samfunnsmessige funksjon ved å understøtte det bildet svindleren har villet formidle til publikum. Dersom en gransker peridocemene, vil de gjøre at det samme dokumentet må stemples som uautentisk siden det refererer til handlinger og transaksjoner som aldri har funnet sted. Det er dermed en reell mulighet for at spørsmålet om dokumentasjonens autenticitet, eller for den saks skyld alle typer autenticitet, simpelthen er et spørsmål om perspektiv og kunnskap. Dersom en kan sette dokumentet eller et annet objekt inn i en viss paratekst, der en manipulerende objekt-/dokumentprodusent selv har en stor grad av kontroll med docemene (og da særlig med peridocemene), vil en i mange tilfeller kunne styre publikums oppfatning av objektet/dokumentets autenticitet selv med en liten mengde avvik både i peridocemene og i epidocemene. Man vil kunne styre publikums oppfatning ikke bare av det enkelte dokumentets/objektets autenticitet, men også deres oppfatning av hele dokumentkompleksets troverdighet og til dels også deres oppfatning av det berørte subsystemets troverdighet og autoritet.

En sammenblanding av systemets autoritet og kanskje ikke minst dets integritet, og publikums oppfattelse av dokumentasjonens autenticitet, kan muligens ha vært en viktig grunn for å være nøye med å kopiere alle de sentrale docemene som er med på å gjøre et subsamfunns dokumentasjon til en troverdig, autoritær ting. For en svindler som Bernie Madoff kan denne sammenblandingen av dokumentets autenticitet og systemets troverdighet og autoritet ha ført til at han har vært ekstra årvåken når det kom til å fremstille dokumenter som lå så nært som mulig opp til de autentiske dokumentenes utforming og til det å bruke disse dokumentene til å underbygge en fiktiv livshistorie. Madoffs fremstilling av ekstremt gode forfalskninger kan dermed henge sammen med det faktum at han hadde svært mye å miste, både personlig og som leder av et subsystem som også ville miste mye av sin hardt opparbeidede autoritet, dersom han ble avslørt. Det å miste sin status og å bli et sosialt utstøtt individ ville komme som en uoffisiell "tilleggsstraff"

utover den strafferettslige reaksjonen han kunne forvente å få dersom svindelen ble avslørt av politi og påtalemyndigheter.

At avsløringen kom, var kanskje uunngåelig, særlig når omfanget av Madoffs Ponzi-svindelen ble så stort som det ble. Madoffs autoritet innen subsystemet ville også bare ha kunnet undertrykke mistanker og sladder i en viss tid før hans kontroll over epidocemene ble for liten og troverdigheten hans så svekket at subsystemets øvrige aktører ikke lenger ville være tjent med å dekke over avvikene i dokumentasjonen hans. Svindelens slutt punkt kommer dermed når saken blir for stor, svindleren mister kontrollen over epidocemene, forfalskningen av dokumenter blir for åpenlys, eller mistanker begynner å komme frem i media. På dette tidspunktet vil svindelen og svindleren bli en for stor belastning på subsystemet, og systemet er dermed nødt til å gjenvinne sin autoritet og troverdighet gjennom å endre overlevelsesstrategi fra fornektelse til at de viser handlekraft. Klarer subsystemet å overleve, vil det likevel ha vansker med å oppnå det samme tillitsnivået som det hadde før svindelen ble avslørt, og det vil ofte ta flere år med nøye omdømmebygging for igjen å oppnå publikums gunst.

Hvordan kan så et svekket subsystem oppnå ny tillit og gjenreise sin autoritetsstilling i det generelle samfunnet? Her kommer vi nok en gang tilbake til behovet for å skape dokumentasjonsformer som publikum godtar og som de oppfatter som troverdige og sikre. Dokumentasjonen bør inneholde nye kontrolldocemer, men det vil gjerne ta lang tid før publikum oppnår den samme graden av "willing suspension of disbelief" i forbindelse med subsystemets dokumentasjon som det de hadde før svindelen/tillitskrisen ble avslørt. Dokumentasjon ser dermed ut til å spille en så sentral rolle når det gjelder subsystemers troverdighet at en møter på behovet for verifiserbar dokumentasjon hvor og hva man enn måtte undersøke. Ulike svindler kan være med på å illustrere hvordan et subsystem er sårbart i sitt forhold til publikum, siden svindelen utnytter den samfunnsposisjonen subsystemet kanskje har brukt flere tiår på å etablere.

En troverdig dokumentasjonsform er likevel ikke alene nok til å skape et sterkt subsamfunn. Der er selvsagt flere faktorer enn de jeg har presentert i denne oppgaven som er med på å skape et subsamfunn. Jeg mener likevel at jeg har fått med meg de viktigste;

motivasjon, tillit og autoritet. Uten motivasjon vil ikke publikum ha noen grunn til å samhandle med subsystemet for å oppnå en bekreftelse eller en oppfyllelse av sine motiverende faktorer, og subsystemet har heller ingen grunn til å forsøke å etablere seg uten en form for motivasjon. For å oppmuntre publikum til å samhandle med eller å underordne seg subsystemets regler og doxa, er det viktig at systemet klarer å vinne deres tillit gjennom å være troverdige aktører. Dette viser de blant annet gjennom å skape autentiske dokumenter som danner grunnlaget for systemets samfunnsrelaterte autoritet.

Troverdige dokumenter og vår oppfatning av en troverdig samfunnsaktør går altså hånd i hånd. En troverdig aktør som opererer med en viss autoritet innen et troverdig samfunnssystem, vil som oftest oppfattes som en som skaper troverdig dokumentasjon. Om den troverdige dokumentasjonen er autentisk, er et spørsmål om perspektiv og om kunnskap til den aktuelle aktøren, hans/hennes rykte, det berørte subsystem og en kjennskap til dokumentasjonens konvensjoner.

Når denne tilliten er etablert, vil en alltid måtte leve med risikoen for at uærlige aktører skal utnytte tilliten og autoriteten som subsystemet har oppnådd. Og selv om subsystemet klarer å håndtere eventuelle uærlige aktører gjennom ulike overlevelsesstrategier, er det likevel muligheter for at endringer i den samfunnsmessige strukturen som subsamfunnet opererer innenfor, fører til endringer i hvordan publikum forholder seg til og ser på subsystemets troverdighet. Det var dette som skjedde med Madoff-saken da den ble avslørt i media i 2008.

På en måte kan en si at Madoffs prosjekt strandet siden hele subsystemet ble utsatt for en dominerende og omfattende endring i eksistensgrunnlaget da finanskrisen ("the Credit Crunch") rammet verdenssamfunnet. Finanskrisen førte til at investorer "[...]rattled by the financial crisis and reaching for cash, started taking money out faster than Mr. Madoff could bring fresh cash in the door."¹⁴² Nervøse investorer var ikke lenger villige til å la seg lede inn i en tilstand av "willing suspension of disbelief" og krevde å få tilbake sin investerte kapital. Dette ble et viktig samfunnsmessig aspekt som Madoff ikke kunne kontrollere, verken alene eller med "hjelp" fra et truet og utsatt subsystem. Investorenes motivasjon

¹⁴² http://www.nytimes.com/2008/12/20/business/20madoff.html?_r=1 (06.april -11)

var/er fremdeles den samme, nemlig jakten på profitt og status, men deres tillit til Madoffs troverdighet var ikke lenger en tilstrekkelig faktor til å overbevise dem om at hans autentisitet og troverdighet var tilstrekkelig til å "redde" deres investeringer i et stadig mer usikkert aksjemarked. Madoff klarte heller ikke å "motivere" investorene til å la kapitalen bli værende lenger i hans selskaper ved å love høy profitt med relativt lav kapitalrisiko. Man kan på bakgrunn av dette kanskje si at "[...]given proper motivation, almost anyone will believe almost anything"¹⁴³, men dette utsagnet ser bare ut til å ha gyldighet dersom en klarer å bekrefte eller imøtekomme publikums primære motivasjonsfaktorer. Uten tilstrekkelig motivasjon kan det vise seg vanskelig å vinne publikums tillit uansett hvor overbevisende dokumentasjon en produserer og hvor god kontroll en har over epidocemer.

Forholdet mellom troverdighet, autentisitet og autoritet ser ut til å hvile på andre begreper: dokumentasjon, epidocemer, peridocemer, motivasjon, status, subjektiv oppfattelse, kulturell bakgrunn og flere andre. Å forsøke å finne et utgangspunkt for å forstå forholdet mellom de tre hovedbegrepene troverdighet, autentisitet og autoritet har vist seg å være svært vanskelig siden de er avhengige av hverandre og i tillegg gjensidig påvirkende. Det blir omtrent som å finne en begynnelse i en sirkel, en oppgave som vel er nærmest umulig. Likevel er det en faktor som peker seg ut blant alle de andre; dokumentet. Dette at dokumentet og dokumentasjonen er så sentral kan skrive seg fra at det er nettopp dokumentene som formidler kontakten mellom de ansiktsløse ekspertsystemene og publikum, mellom medlemmene av ekspertsystemene, mellom ulike ekspertsystemer og så videre. Mye av både subsystemenes og privatpersonenes troverdighet formidles og underbygges av deres evne til å skape dokumentasjon. Dokumentasjon er helt avgjørende for å etablere personlig-/institusjonell autentisitet siden dokumentet kan fungere som bevis for at en hendelse har funnet sted eller at en oppgave faktisk har blitt utført. Dersom en kan fremlegge autentiske dokumenter (jfr. definisjonen på side 29) som blir godtatt av publikum er dokumentene sentrale i å etablere subsystemets troverdighet siden publikum vil bli overbeviste om at subsystemet handler med deres (publikums) beste i tankene.

De autentiske dokumentene er også grunnlaget for den autoriteten subsystemet opparbeider seg når det har oppnådd et tillitsforhold til publikum og blir oppfattet som

¹⁴³ Goodkind, Terry. *Wizard's First Rule*. New York; Tor Books, 1994. Side 397.

troverdig. Begrepene kan altså sees på som funksjoner av hverandre og gjensidig påvirkende enheter. Med dette mener jeg at så lenge en klarer å opprettholde den ene, så klarer en gjerne å opprettholde de andre to også. Man kan kanskje si at hvert av begrepene er en funksjon av de andre to, samt av tiden subsystemet har klart å opprettholde sin eksistens. Man vil dermed, høyst forenklet, kunne si at: *Troverdighet = Autoritet + Autentisitet + Tid* og at de andre begrepene kan settes inn i den samme formelen.

Siden de tre hovedbegrepene er så nært knyttet til hverandre vil de også påvirke hverandre på godt og vondt: Problemer med troverdigheten fører gjerne til synkende autoritet og tvil angående autentisitet. Manglende autoritet vil påvirke troverdigheten og publikums oppfattelse av autentisitet, og tvil angående autentisitet vil ha en negativ effekt på troverdigheten og autoriteten. På grunnlag av dette samspillet, er alle delene som påvirker troverdighetsoppfattelsen like viktige for å kunne bedømme eller oppfatte troverdighet i forbindelse med dokumentasjon, men også når det gjelder andre sosiale forhold eller i møte med samfunnets ansiktsløse ekspertsystemer.

Selv om dokumentet med sine *peridocemer* blir stående som en kamparena for kontrollmekanismer og de som prøver å overliste kontrollmekanismene, er publikums motivasjon også sentral for troverdighet, autoritet og autentisitet. Motivasjon kan sees på som et av de mest sentrale *epidocemene*, et epidocem som er kulturelt betinget i mange tilfeller. Motivasjon er også en subjektiv ting, og den subjektive motivasjonen kan verken subsystemet eller svindleren kontrollere. Det som institusjonen/svindleren kan gjøre, er å utøve kontroll over de epidocemer som til sammen bygger opp deres omdømme eller rykte. Gjennom å gjøre dette kan en til en viss grad være med på å påvirke den kunnskapen som underbygger publikums motivasjon, og på denne måten kontrollere publikums kunnskap. Dette kan gjøres gjennom å produsere og kontrollere dokumenter som når ut til offentligheten. Her kan en se at samspillet mellom epi- og peridocemer er helt essensielt for legitime foretak så vel som for svindler.

Både autoriteten, autentisiteten og troverdigheten tåler å bli utsatt for tvil og "angrep" fra useriøse aktører. Problemene inntreffer først når tvilen overskygger tilliten blant det generelle publikum og det på denne måten oppstår en krise.

Dokumentasjonsproduserende institusjoner har muligheten til å innføre kontrolldocemer blant dokumentets peridocemer for å forsøke å gjøre det vanskelig for uærlige aktører å forfalske dokumenter knyttet til hver enkelt samfunnsinstitusjon. Dokumentene blir dermed både kontrollert og kontrollorgan, siden man gjerne har flere dokumenter i et dokumentkompleks som også skal fungere som internkontrollmekanisme.

Det eneste som det ser ut til at man kan bli enige om, er at dokumentasjon, og da autentisk dokumentasjon som oppfyller kravene en stiller til kontrollperidocemer og andre former for internkontroll i særdeleshet, er det helt grunnleggende elementet som alle de andre begrepene hviler på. Dersom disse sentrale dokumentene utsettes for manipulasjon fra uærlige samfunnsaktører, vil en oppnå en spredningseffekt til alle de andre samfunnsaktørene som er basert på eller berørt av denne typen dokumentasjon.

Uansett hvordan en vrir og vender på det for å definere eller skille ut en enkelt faktor i forholdet mellom troverdighet-autentisitet-autoritet, så kommer en inn i en komplisert runddans av gjensidig påvirkende samfunnsfaktorer og begreper. Begrepene er svært viktige for å forstå hvordan en kan skape en suksessfull svindel eller for å forstå hvordan en svindel kan holde det gående i årtier, slik som Madoffs Ponzi-svindel. Kanskje er det nettopp denne kompleksiteten som gjør det mulig å villedde publikum gjennom manipulasjon av peri- og epidocemer. Gjennom å understøtte publikums motivasjonsfaktorer gjør man det mulig for dem å opprettholde sin "willing suspension of disbelief" og dermed også deres følelse av tillit. Å opprettholde disse subjektive følelsene fører til at publikum også blir beroliget og føler seg trygge siden de mener de kan stole på de ansiktsløse ekspertsystemene som omgir dem.

Spørsmålet om troverdighet og om publikums oppfatning av troverdighet er et mangesidig og omfattende emne som påvirker, og påvirkes av, svært mange faktorer. Troverdighet er ikke bare et psykologisk fenomen, det er også en sosial konstruksjon som inngår i et komplekst, tett sammenvevd forhold med andre begreper. I tillegg påvirkes dette av mange andre sosiale forhold, som for eksempel hvert enkelt menneskes kulturelle bakgrunn, deres omgangskrets og deres kunnskaper.

Så hvilke faktorer bør egentlig vektlegges når en skal bedømme et dokumentets troverdighetsstatus? Det er et spørsmål det absolutt ikke er lett å svare på. Der er noen grunnleggende docemer (både epi- og peridocemer) som må være på plass, men det virker som om jo mer en forsøker å nøste opp i elementene som er med på å påvirke vår oppfatning av hva som er troverdig, jo flere ting relatert til fenomenet troverdighet vil en bli oppmerksom på. Kanskje noe av det som har overrasket meg mest, er hvor stor rolle motivasjon har for vår oppfatning av troverdighet, og hvor lett det *kan være* for en uærlig aktør å utnytte publikums og selve subsystemets motivasjon for egen vinning. Det er kanskje nettopp dette jeg sitter igjen med etter å ha gått gjennom svindelsaken knyttet til Bernie Madoff; det komplekse samspillet mellom, og avhengigheten av, alle de ulike delene som er med på å forme vår oppfatning av det troverdige dokumentet, og hvor sårbar denne forestillingen om troverdighet egentlig er. Det som også trer frem, er behovet for gode kontrollrutiner og gode kontrolldocemer som kan gjøre det vanskeligere for svindlere eller andre uærlige aktører å skade subsystemenes dokumentasjonsformer. Og jo mer jeg forsøker å finne et svar på hva det er som gjør at vi oppfatter et dokument (eller hva som helst annet) som troverdig, jo mer blir jeg klar over at jeg så vidt har begynt å pirke i overflaten på et uhyre komplisert og spennende fenomen som er sentralt i alle menneskelige samhandlinger...

Kilder:

Forsidesitatet: Goodkind, Terry. *Wizard's First Rule*. New York; Tor Books, 1994. Side 397.

- Bal, Mieke. *Travelling Concepts in the Humanities. A Rough Guide*. Toronto; University of Toronto Press, 2002.
- Bateson, Gregory. *Steps to an Ecology of Mind*. New York; Ballantine Books, 1972.
- Benjamin, Walter. *Kunstverket i reproduksjonsalderen*. Oslo; Gyldendal Forlag AS, 1991.
- Bolter, Jay David & Richard Grusin. *Remediation. Understanding New Media*. London, Cambridge Massachusetts; The MIT Press, 2000.
- Bolter, Jay David, m. fl. "New Media and the Permanent Crisis of Aura." <http://con.sagepub.com/cgi/content/abstract/12/1/21> (12.april 2011)
- Brin, David. *The Transparent Society*. Reading, Massachusetts; Perseus Books, 1998.
- Brown, John Seely & Paul Duguid. *The Social Life of Documents*. Boston(MA); Harvard Business School Press, 2002.
- Coleridge, Samuel Taylor. *Biographia Literaria or Biographical sketches of my literary life and opinions*. Reds. Engell, James og W. Jackson Bate. London; Routledge & Kegan Paul, 1983.
- Cullen, Charles T.. "Authentication of Digital Objects: Lessons from a Historian's Research." I *Authenticity in a Digital Environment*. Red. Council on Library and Information Resources. Washington D.C.; Council on Library and Information Resources, 2000: 1-23.
- Dewey, John. *The Public and Its Problems*. Athens; Ohio University Press, 1991.
- DiSalvo, Carl. "Design and the Construction of Publics". I: *Design Issues*. Vol. 25. Nummer 1, 2009: 48-63.
- Evans, Owen. "Redeeming the demon? The legacy of the Stasi in Das Leben der Anderen". <http://mss.sagepub.com/cgi/content/abstract/3/2/164> (12.mars 2011)
- Foucault, Michel. *Tingenes Orden. En Arkeologisk Undersøkelse av Vitenskapene om Mennesket*. Oslo; Aventura Forlag, 1996.
- Genette, Gerard. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. London; Cambridge University Press, 1997.
- Gentikow, Barbara. "Habermas, mediernes rolle for den offentlige meningsdannelsen, og en fotnote om Internett i fire versjoner". I: *Norsk Medietidsskrift*, Universitetsforlaget, nr. 1, 16. årgang, 2009: 65-72.
- Giddens, Anthony. *Intimitetens forandring*. København, Reitzel, 1994.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991

- Goffman, Erving. *Vårt Rollespill Til Daglig*. Oslo; Pax Forlag A/S, 1992.
- Goodkind, Terry. *Wizard's First Rule*. New York; Tor Books, 1994.
- Gray, Jonathan. *Show Sold Separately*. New York, London; New York University Press, 2010.
- Habermas, Jürgen. *Borgerlig Offentlighet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS, 3. utgave, 2003.
- Hardin, Russell. *Trust & Trustworthiness*. New York; The Russell Sage Foundation, 2002.
- Hardin, Russell. *Trust*. Cambridge, Malden (MA); Polity Press, 2006.
- Heidegger, Martin. *Being and Time*. Oxford, England; Blackwells, 1980.
- Heimer, Carol A.. "Conceiving Children." I: *Documents. Artifacts of Knowledge*. Red. Annelise Riles. Ann Arbor; The University of Michigan Press, 2006: 95-126.
- Jørgensen, Marianne & Louise Phillips. *Discourse Analysis as Theory and Practice*. London; Sage Publications, 2006.
- Lakoff, George. *Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate*. White River Junction, Vermont; Chelsea Green Publishing, 2004.
- Levy, David M.. "Fixed or Fluid? Document Stability and New Media". I: *Conference on Hypertext and Hypermedia. Proceedings of the 1994 ACM European conference on Hypermedia technology*. New York, 1994: 24-31.
- Lund, Niels Windfeld. *Document- an Introduction to Documentation Science*. Upublisert manuskript pr. mai 2011.
- MacNeil, Heather & Bonnie Mak. "Constructions of Authenticity". *Librarytrends*, vol. 56, No. 1, 2007: 26-52.
- Marsh, Jackie. "Ritual, performance and identity construction". *Popular Culture, New Media and Digital Literacy in Early Childhood*. Red. Jackie Marsh. London: RoutledgeFalmer, 2005.
- Meyrowitz, Joshua. *No Sense of Place*. New York, Oxford; Oxford University Press, 1986.
- Potter, Nancy Nyquist. *How Can I Be Trusted? A Virtue Theory of Trustworthiness*. New York, Oxford; Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2002.
- Potter, W. James. *Media Literacy. Third edition*. Thousand Oaks, London, New Delhi; SAGE publications, 2005.
- Pressman, Stephen. "Charles Ponzi". *Handbook of Frauds, Scams, and Swindles*. Reds. Serge Matulich & David M. Currie. Boca Raton; CRC Press, 2009.
- Sennett, Richard. *The Fall of Public Man*. London; Penguin Books, 2002.
- Skare, Roswitha. *Christa Wolfs "Was bleibt". Kontext – Paratext – Text*. Münster; LIT VERLAG, 2008.
- Söderqvist, Lisbeth. "Den månghövdade modernismen- diskursen om autenticitet". *Konsthistorisk tidskrift* vol. 77. (2008): 102-108.

- Syvertsen, Trine. "Kringkasting – institusjoner og historie". *Medievitenskap. Medier – Institusjoner og historie*. Red. Martin Eide. Oslo; Fagbokforlaget, 1999: 137-155.
- Thompson, John B.. *Medierne og Moderniteten. En Samfundsteori om Medierne*. København; Hans Reitzels Forlag A/S, 2001.
- Wiggen, Hege & Helge Barstrand. "The Roots of Fame" *En studie av ti offentlige virksomheters omdømme*. Masteroppgave ved Universitetet i Tromsø, Statsvitenskapelig institutt, Ledelse og Organisasjonsvitenskap, 2007.
<http://www.ub.uit.no/munin/bitstream/10037/1035/1/thesis.pdf> (14.februar 2011)
- Zacklad, Manuel. "Documentarisation Processes in Documents for Action (DofA): The status of Annotations and Associated Cooperation Technologies".
http://www.zacklad.org/articles_documents/JCSCW%20english%20reprise.pdf (20.mars 2011)

Internettkilder:

- <http://documents.nytimes.com/bernard-madoff-ponzi-scheme-court-documents> (10.mars - 11)
- http://en.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Main_Page (11.mai-11)
- http://rikspolitikk.origo.no/-/bulletin/show/42275_nav-kritikk-paa-sin-plass?ref=mst (27.feb.-11)
- <http://s3.amazonaws.com/nytdocs/docs/43/43.pdf> (02.april -11)
- <http://www.dnbnor.no> (27.feb.-11)
- <http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?alfabet=n&renset=j&OPP=autoritet> (12.jan-11)
- <http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=autentisk&ordbok=begge&s=n&alfabet=n&renset=j> (12.jan-11)
- <http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=troverdige&ordbok=begge&s=n&alfabet=n&renset=j> (12.jan-11)
- <http://www.eliewieselfoundation.org/madoffupdate.aspx> (17.feb. 2011)
- <http://www.facebook.com/> (11.mai-11)
- <http://www.justice.gov/usao/nys/madoff.html> (10.mars -11)
- <http://www.nrk.no/nyheter/1.6472753> (27.feb. -11)
- <http://www.nrk.no/nyheter/1.6483476> (27.feb. -11)

- <http://www.nrk.no/nyheter/norge/1.7538704> (19.mars -11)
- <http://www.nytimes.com/> (11.mars -11)
- http://www.nytimes.com/2008/12/20/business/20madoff.html?_r=1 (06.april -11)
- http://www.nytimes.com/2011/02/16/business/madoff-prison-interview.html?_r=2&hp (19.mars -11)
- <http://www.nytimes.com/interactive/2009/06/29/business/madoff-timeline.html?ref=bernardlmadoff> (11.mars -11)
- <http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/tema/databaser-og-registre/robek-2.html?id=449305> (14.mars -11)
- <http://www.sec.gov/> (16.mars -11)
- <http://www.start.no/m/> (01.mars -11)
- <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/jordskjelv-i-japan/artikkel.php?artid=10082951> (19.mars -11)
- <http://www.youtube.com/> (11.mai-11)

Dokumentarfilm:

The Madoff Affair, vist på den amerikanske TVkanalen PBS i programmet Frontline, mai 2009, filmen finnes i åtte deler på www.youtube.com.

Tittel: *Frontline: The Madoff Affair*

Produsent: Smith, Martin & Marcela Gaviria

Produksjonsår: 2009

Opprinnelsesland: USA

- I. <http://www.youtube.com/watch?v=MF3EJpITl-4> (18.mars -11)
- II. <http://www.youtube.com/watch?v=HxsTkFC3S3g&feature=related> (18.mars -11)
- III. <http://www.youtube.com/watch?v=yzcHRGjUUdE&feature=related> (18.mars -11)
- IV. <http://www.youtube.com/watch?v=5vCUhSF1oV0&feature=related> (18.mars -11)
- V. <http://www.youtube.com/watch?v=o3Cq2ZuF6sl&feature=related> (18.mars -11)
- VI. http://www.youtube.com/watch?v=XK_RBgyqsdE (18.mars -11)
- VII. <http://www.youtube.com/watch?v=BdZr7OiKqxA&feature=related> (18.mars -11)
- VIII. <http://www.youtube.com/watch?v=sAtiADxMODY&feature=related> (18.mars-11)